

Я. С. Коробейникова

УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу**

Кафедра туризму

Я. С. Коробейникова

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Івано-Франківськ

2016

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

К-68

Рецензенти: Клапчук В.М.

Щука Г.М.

Галюк І.Б.

Коробейникова Я.С.

К-68 Стратегія сталого розвитку туризму: навчальний посібник. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016. – 289 с.

ISBN

У навчальному посібнику «Стратегія сталого розвитку туризму» висвітлено парадигми сталого розвитку суспільства, сталого розвитку туризму, управлінських механізмів реалізації принципів сталого розвитку туризму, регулювання туристичної діяльності на основі концепції сталого розвитку туризму. На прикладі екотуризму та сільського туризму розглядаються практичні аспекти упровадження принципів сталого розвитку туризму.

Призначений для підготовки магістрів спеціальності 242 «Туризм».

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

© Коробейникова Я.С.

© ІФНТУНГ, 2016

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

К-68

Рецензенти: Клапчук В.М., д.іст.н., проф., зав.каф. готельно-ресторанного

Щука Г.М.

Галюк І.Б.

Коробейникова Я.С.

К-68 Стратегія сталого розвитку туризму: навчальний посібник. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016. – 266 с.

ISBN

У навчальному посібнику «Стратегія сталого розвитку туризму» висвітлено парадигми сталого розвитку суспільства, сталого розвитку туризму, управлінських механізмів реалізації принципів сталого розвитку туризму, регулювання туристичної діяльності на основі концепції сталого розвитку туризму. На прикладі екотуризму та сільського туризму розглядаються практичні аспекти упровадження принципів сталого розвитку туризму.

Призначений для підготовки магістрів спеціальності 242 «Туризм».

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

© Коробейникова Я.С.

© ІФНТУНГ, 2016

Зав. кафедри туризму,

д.т.н., проф.

Л.М.Архипова

Член експертно-резензійної

комісії університету, к.т.н., доц.

В.Я.Василишин

Нормоконтролер

Г.Я.Томашівська

Інженер 1 категорії

С.Т. Тацакович

ВСТУП

- 1 СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ – СТРАТЕГІЧНИЙ ОРІЄНТИР ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА
 - 1.1 Передумови створення «Програми дій 21 століття».
 - 1.2 Структура «Програма дій 21 століття».
 - 1.3 Україна на шляху сталого розвитку.
 - 1.4 Управління сталим розвитком регіону
 - 1.5 Управління сталим розвитком на рівні територіальних громад
 - 1.6 Управління сталим розвитком підприємства
- 2 ІНДИКАТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ – КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ «СТАЛОСТІ» ТЕРИТОРІЇ.
 - 2.1 Поняття індикаторів сталого розвитку
 - 2.2 Формування системи індикаторів у моделі «Тиск – Стан – Реакція».
 - 2.3 Інтегральні показники сталого розвитку: системи індексів сталого розвитку.
 - 2.4 Використання кластерного аналізу для оцінювання сталості країн світу
- 3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗБАЛАНСОВАНОГО (СТАЛОГО) РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
 - 3.1 Передумови формування концепції збалансованого розвитку туризму.
 - 3.2 Поняття збалансованого (сталого) туризму.
 - 3.3 Основні принципи збалансованого розвитку туризму
- 4 МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ
 - 4.1 Управління сталим розвитком туризму
 - 4.2 Регулювальні механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму

- 4.3 Економічні механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму
- 4.4 Контролюючі механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму
- 4.5 Додаткові механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму
- 5 ЗМЕНШЕННЯ ВПЛИВІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОВКІЛЛЯ
 - 5.1 Особливості впливів на довкілля туристичних підприємств та туристичної діяльності.
 - 5.2 Заходи і засоби зменшення негативного впливу на довкілля
 - 5.2.1 Економічні та інженерно-технічні методи зменшення негативного впливу туристичної інфраструктури на довкілля.
 - 5.2.2 Перспективи використання відновлювальних джерел енергії.
- 6 ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ
 - 6.1 Історія розвитку екотуризму
 - 6.2 Стан екотуризму та перспективи його розвитку.
 - 6.3 Види та базові принципи екологічного туризму.
 - 6.4 Природно-заповідні території як об'єкти екотуризму.
 - 6.5 Рекомендації з побудови еколого-туристських маршрутів.
- 7 СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ
 - 7.1 Основні терміни та визначення в сільському туризмі
 - 7.2 Зовнішні чинники розвитку сільського туризму.
 - 7.3 Структура типової сільської садиби.
 - 7.4 Охорона довкілля в сільському туризмі.
 - 7.5 Додаткові екологічно сприятливі послуги в сільському туризмі.
 - 7.6 Екологічне маркування садиб - міжнародний досвід маркетингу.

Додаток А - Формування концепції сталого розвитку підприємства

Додаток Б Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток
Карпат (витяг)

Додаток В - Потенціал відновлювальних джерел енергії в Україні

Додаток Г- Довідкові документи для консультацій на рівні
міністрів з питань енергії і навколишнього середовища з метою,
регулювання хімічних речовин, а також туризму і довкілля

Додаток Д - Глобальний форум з навколишнього середовища на
рівні міністрів (витяги з рішень)

Додаток Е - Глобальний етичний кодекс туриста (витяги)

ВСТУП

Після Другої світової війни туристична індустрія почала швидко розвиватись у всьому світі. Технічна революція в транспорті і комунікаціях зробила доступними для масового туризму найвіддаленіші природні куточки. В туристичній індустрії почав концентруватися значний капітал. Бурхливий розвиток інфраструктури індустрії туризму зумовив концентрацію виробництва - виникають готельні ланцюги, починається будівництво туристичних центрів. Вкладаючи значні кошти в розвиток туризму, великий капітал вимагав максимального прибутку за найкоротші терміни. Природний ландшафт і місцеве населення сприймалися лише як засоби для досягнення мети. Не дивно, що результатом неконтрольованого розвитку інфраструктури, росту масового нерегульованого відвідування видатних природних комплексів став надзвичайно негативний вплив на них, а також на місцеве соціокультурне середовище; знищувалися рідкісні рослини, вирубувалися дерева, забруднювалися водойми, витоपтувалися ґрунти, зникали чи значно скорочувалися популяції багатьох видів тварин. Під загрозою опинилась як дика первісність унікальних природних куточків, так і місцеві економіки та культурні цінності приймаючих сторін.

Екологічно безпечне навколишнє середовище є «сировиною» для туризму, тому необхідно обмежити споживання ресурсів навколишнього середовища і забезпечити його цілісність. Турбуючись про охорону навколишнього середовища, потрібно брати до уваги той факт, що занедбане навколишнє середовище буде завдавати шкоди розвитку туризму, а отже, і загальному економічному розвитку даного регіону.

Досвід розвитку туризму останніх років у світі свідчить, що туристична галузь розглядають як фактор проєкологічної деструктуризації економіки в напрямку збільшення третього сектора, а також - як фактор соціально-економічної активізації регіонів. Тому на перший план постають питання стійкого розвитку туризму та знаходження способів такого розвитку у кожному конкретному проєкті. Головна проблема – вибір сучасної стратегії регулювання

та інструментів реалізації управлінської діяльності в туристичній системі на основі критеріїв збалансованого (сталого) розвитку. Метою вивчення дисципліни «Стратегія сталого розвитку туризму» є засвоєння парадигм сталого розвитку суспільства, сталого розвитку туризму, управлінських механізмів реалізації принципів сталого розвитку туризму, як галузі економіки, регулювання туристичної діяльності на основі концепції сталого розвитку туризму. На прикладі екотуризму та сільського туризму розглянуто практичні аспекти впровадження принципів сталого розвитку туризму.

1 СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ – СТРАТЕГІЧНИЙ ОРІЄНТИР ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА

1.1 Передумови створення «Програми дій 21 століття».

Концептуальні основи сталого розвитку започаткував наш співвітчизник Вернадський В.І., який розглядав теорію сталого розвитку як учення про ноосферу - стадію еволюції біосфери Землі, на якій в результаті перемоги колективного людського розуму почнеться гармонійний розвиток і людини як особистості, і об'єднаного суспільства, і відповідно зміненого людиною навколишнього середовища. Початок третього тисячоліття людство змушене зустрічати новим сплеском загострення суперечностей між різними країнами і народами, розростанням екологічної, економічної, соціальної криз як у різних регіонах планети, так і в планетарному масштабі. Ці явища є наслідком вичерпання соціально-економічних форм розвитку суспільства в межах існуючих природно-ресурсних і екологічних умов. Ресурсна і біологічна кризи досягли біосферних меж і виникла небезпека існування цивілізації. Ця глобальна проблема змушує консолідувати всі країни для пошуків і реалізації нових шляхів її вирішення, для переходу на новий, екологічний стереотип мислення, який активно формується і який певною мірою виражає стратегія екологічно збалансованого розвитку.

Величезний внесок в «екологізацію» світової свідомості зробили вчені й громадські діячі. Вперше у сучасній історії достатньо авторитетно про необхідність вирішення екологічних проблем заявили учасники Римського клубу (А. Печчеї, Дж. Форрестер, Д. Медоуз, М. Месарович, Б. Гаврилишин та ін). Першими ластівками стали доповіді Римського клубу - міжнародної неурядової організації, створеної 1968 року віце-президентом компанії FIAT А. Печчеї з метою обговорення й розробки перспектив світового розвитку на глобальному рівні. Найбільш відомою доповіддю Римського клубу стала праця Д. Медоуза та його колег «Межі росту» (1972), яка викликала світовий резонанс і набула статусу класичної роботи у сфері концепцій світового розвитку. Дослідження проводилося за п'ятьма глобальними напрямками світової

динаміки: зростаюча індустріалізація, швидке зростання населення, наростання голоду, вичерпання невідновних ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища. Розглянуті в дослідженні різноманітні варіанти моделі світової динаміки показували, що внаслідок вичерпання природних ресурсів, росту забруднення навколишнього середовища до середини ХХІ століття на Землі має розвинутиися криза: голод, скорочення чисельності населення, епідемії і т.д. Від цього може врятувати тільки один варіант – так званий «нульовий ріст».

Відповідно до концепції нульового росту людство має стабілізувати чисельність населення, припинити промислове зростання, інвестувати й розвивати сільське господарство для збільшення виробництва продуктів харчування і сфери послуг, а в промисловості відшкодовувати тільки зношення фондів.

Після першої праці дослідників на чолі з Денісом Медоузом до теми глобальної проблематики й подальшого майбутнього людства почало звертатися дедалі більше вчених різних наук. У 1992 році Д. Медоуз та його помічники випустили ще одну книгу, надзвичайно вдало названу: «За межами росту», де в стару модель було введено дані за останні 20 років. І з'ясувалось, що основні висновки першої доповіді не змінилися, а екологічна ситуація на Землі стала ще більш критичною. Виникла потреба розроблення концепції, яка стримувала б негативні тенденції розвитку людства. Сталий розвиток суспільства — це сучасна найбільш поширена концепція взаємодії суспільства і природи, якою зараз керуються передові країни світу. Сталий розвиток є узгодженням між економічним та соціальним розвитком суспільства і збереженням довкілля.

«Сталий розвиток — це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби».

Основні принципи сталого розвитку:

- принцип «задоволення потреб» — найбільшу увагу слід приділяти задоволенню потреб найбідніших країн світу;

- принцип «встановлення обмежень» — на стан технології та на розвиток людства мають накладатися обмеження задля збереження довкілля; враховуються також обмеження у спроможності біосфери ліквідовувати наслідки діяльності людства.

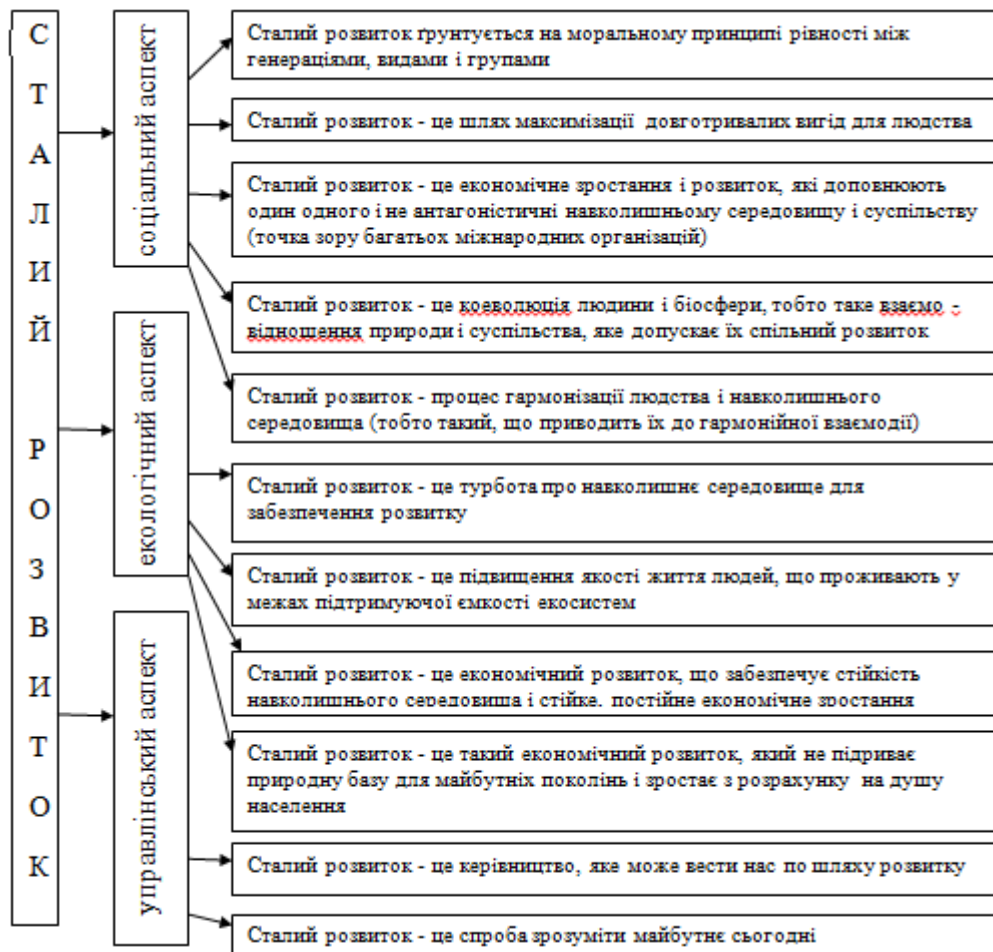

Рисунок 1.1 - Основні аспекти сталого розвитку суспільства.

Поява ідеї пов'язана з діяльністю Організації Об'єднаних Націй (ООН). З ініціативи ООН 1983 року було створено Міжнародну комісію з довкілля та розвитку, яку очолила колишній прем'єр-міністр Норвегії Гро Харлем Брутланд. Завданням комісії було створення довгострокових стратегій у галузі охорони навколишнього природного середовища. Комісія підготувала доповідь «Наше спільне майбутнє», яку було заслухано і схвалено на Генеральній Асамблеї ООН в 1987 р. і в якій сформульовано *принцип сталого розвитку* як основну стратегію взаємодії природи й суспільства.

Першою вагомою причиною появи стратегії сталого розвитку було значне погіршення стану навколишнього середовища на планеті під впливом діяльності людини. Основними загрозливими наслідками впливу діяльності людини на довкілля є:

— *потепління клімату.*

За даними Всесвітньої метеорологічної організації 2000 рік був одним із найтепліших, починаючи із 1860 року. Нинішня середньорічна температура на 0,6 °C вища від середньорічного показника початку минулого століття. Потепління клімату на планеті призводить до збільшення кількості стихійних лих, підтоплення значних територій, розширення площі пустель;

— *збіднення озонового шару.*

Стратосферний озоновий шар захищає людей і живу природу на Землі від жорсткого ультрафіолетового та м'якого рентгенівського сонячного випромінювання. Головними хімічними сполуками, які руйнують озоновий шар, є синтетично отримані речовини класу хлорфторвуглеводнів (фреони). Кожен втрачений відсоток озону на планеті спричиняє 150 тисяч додаткових випадків сліпоти через захворювання на катаракту, на 2,6 % збільшує кількість ракових захворювань шкіри;

— *кислотні дощі.*

Причиною виникнення кислотних дощів є діоксиди сірки й азоту, які утворюються при спалюванні палива (вугілля, мазут). У 70-х роках XX століття в річках та озерах скандинавських країн почала щезати риба, сніг у горах став сірим, листя впало з дерев раніше строку. Такі ж явища відзначалися в США, Канаді, Західній Європі; у Німеччині постраждало до 30 % лісів, розташованих далеко від населених пунктів. Причиною всіх цих бід були кислотні дощі: атмосферні опади, які містять розчини сірчаної та азотної кислот;

— *накопичення в ґрунтах токсичних відходів важких металів та пестицидів.*

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я пестицидами, які накопичилися в ґрунтах, продуктах харчування, повітрі, воді, отруєється 500

тисяч людей у рік, з них близько 5 тисяч — із смертельними випадками. Стійкі пестициди накопичуються в жировій тканині людей і тварин, негативно впливаючи на нервову та серцево-судинну системи. У 1988 році Національна академія наук США опублікувала доповідь, згідно з якою прогнозується, що в наступні 70 років мільйон американців ризикують захворіти на рак через наявність у їжі 28 видів канцерогенних пестицидів;

— *загроза біорозмаїттю.*

Кількість різних видів біологічних організмів на планеті нині складає 1,4 мільйона. У зв'язку з деградацією природного середовища щорічно щезає 10 — 15 тис. видів організмів. При збереженні таких темпів впливу несприятливого довкілля на живу природу в наступні 50 років на планеті буде втрачено від чверті до половини біологічного розмаїття.

- *забруднення радіонуклідами.*

Внаслідок аварії на Чорнобильській атомній станції 1986 року радіонуклідами було забруднено значну територію земної поверхні, зокрема, 8,7 % території України.

Іншою причиною появи теорії сталого розвитку було погіршення економічних і соціальних умов у багатьох країнах світу, нерівномірність розвитку країн світу, значна майнова нерівність людей, особливо в країнах, що розвиваються, зростання чисельності населення, яке проживає в умовах злиднів.

Приклад.

За даними Доповіді про людський розвиток, яка щорічно готується Програмою розвитку ООН, ще у 1998 році один мільярд людей на планеті були не в змозі задовольнити свої навіть мінімальні потреби, 4,4 мільярдів людей, які проживають у країнах, що розвиваються, майже три п'ятих живуть без належних санітарних умов, третина не має доступу до якісної питної води.

Соціальні умови населення країни оцінюються за індексом людського розвитку. Індекс людського розвитку визначається як третина суми індексів тривалості життя, рівня освіти і скоригованого валового внутрішнього

продукту країни на душу населення. Це є інтегрований показник, який використовується для оцінки можливості людини в окремій країні: прожити довге та здорове життя; здобути освіту; отримати доступ до засобів, які забезпечують гідний і якісний життєвий рівень. Головне соціальне завдання сталого розвитку викорінення й ліквідація бідності та злиднів, зменшення розриву у рівнях життя між найбіднішими країнами та розвиненими країнами, зменшення розриву у прибутках найбагатших та найбідніших верств населення.

Сталий розвиток щодо розвитку суспільства означає покращення якості життя людей з таких головних напрямів :

- соціальне та економічне забезпечення;
- екологічно сприятливе середовище для життя;
- підвищення безпеки життя;
- покращення стану здоров'я

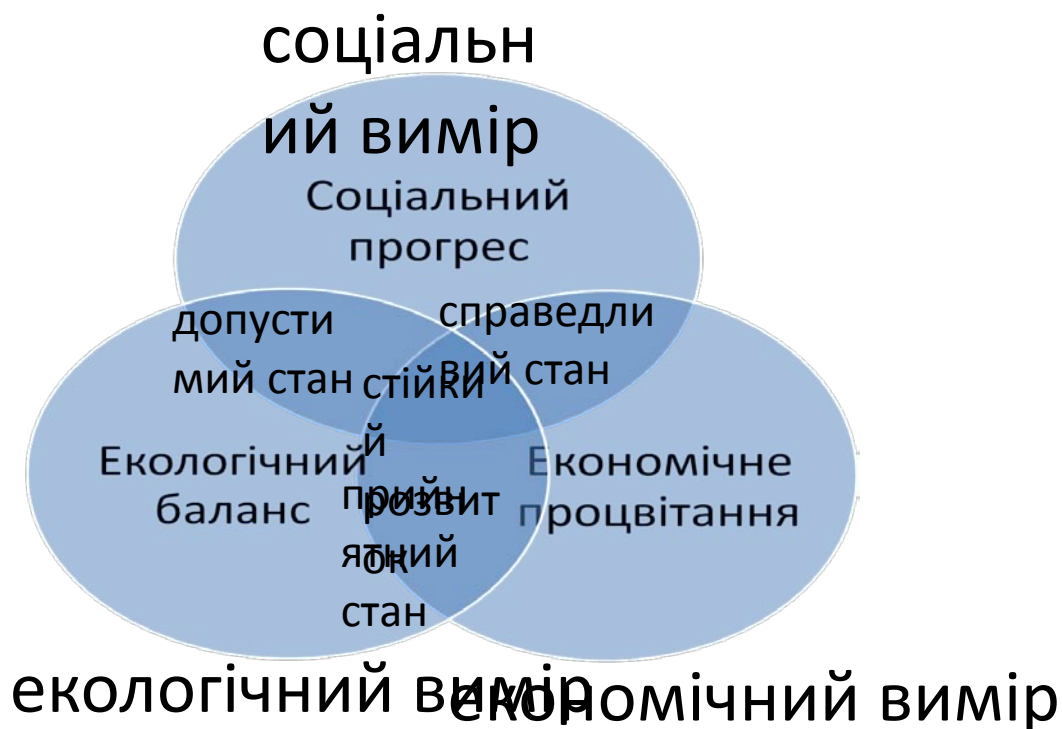

Рисунок 1.2 - Формування концепції сталого розвитку

Концепція сталого розвитку суспільства закріплена у міждержавних угодах і міжнародних документах. Програма дій «Порядок денний на 21 століття» була схвалена в червні 1992 року на конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Ця конференція відома ще як саміт «Планета земля», оскільки в ній брали участь керівники 178 країн світу. В основу Програми дій покладено доповідь Гро Харлем Брутланд «Наше спільне майбутнє», яка є Концепцією економічного, соціального й екологічно збалансованого розвитку людства. У цих документах зроблено спробу задовольнити потреби людей і країн через визначення загальних цілей як у сфері екології, так і в сфері розвитку людства: економічне зростання й соціальний прогрес. Програма дій «Порядок денний на 21 століття» засвідчує встановлення глобального партнерства країн світу задля досягнення сталого розвитку суспільства.

На саміті також було прийнято Декларацію Ріо-де-Жанейро «Про екологічний та економічний розвиток», де визначено права й обов'язки держав світу у рамках концепції сталого розвитку. Ратифіковані на міжнародному рівні документи визначили *сталий розвиток (Sustainable Development - англ.) як соціоеколого-економічний розвиток сучасного покоління, який не загрожує діяльності прийдешніх поколінь.*

Більш точним у цьому випадку був би термін «збалансований розвиток», тобто такий, який передбачає збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегративної гео- та соціально-економічної системи. Збалансованість - це пропорційність; баланс - кількісне співвідношення між елементами системи, що визначає збереження її якісних характеристик. Хоча на сьогодні ці два терміни мають ідентичне трактування.

Основні принципи сталого розвитку населених пунктів проголошено у заключних документах Конференції ООН з населених пунктів (ХАБІТАТ-II), що відбулася 1996 року в м. Стамбулі (Туреччина).

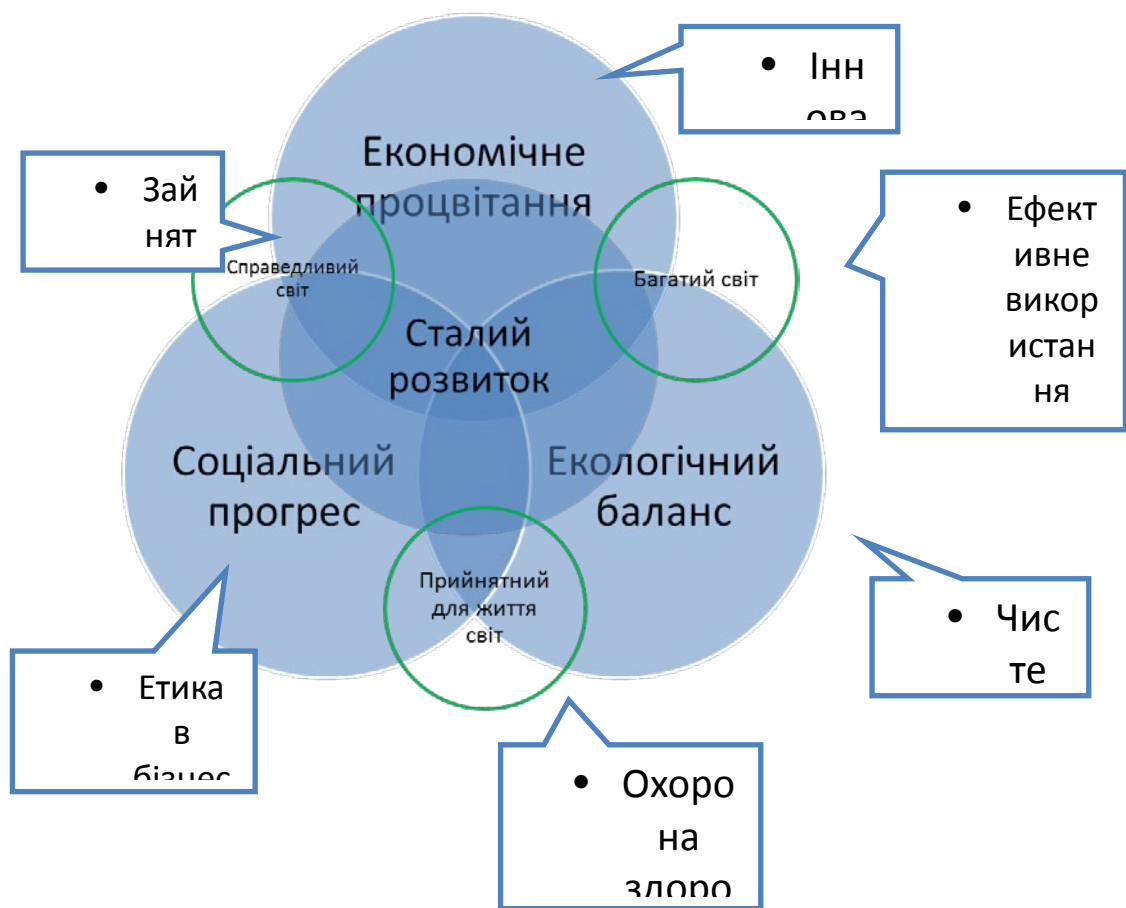

Рисунок 1.3 - Складові сталого розвитку у контексті розвитку суспільства.

Програма «Ріо +5» — програма дій з подальшого впровадження «Порядку денного на 21 століття», ухвалена на дев'ятнадцятій спеціальній сесії Генеральної асамблеї ООН у червні 1997 року. На зібранні було розглянуто досягнення країн та їхніх урядів, міжнародних агенцій, громадськості та неурядових організацій з виконання «Порядку денного на 21 століття» за п'ять років, узагальнено набутий досвід і поставлено нові завдання. Наступна зустріч керівників країн та урядів світу на найвищому рівні — «Ріо +10» відбулася у вересні 2002 року в м. Йоганнесбург, Південна Африка. На цьому зібранні розглянуто результати, досягнуті країнами з виконання зобов'язань, взятих у 1992 та 1997 роках, та оцінено успіхи на шляху просування до сталого розвитку.

Згодом були прийняті Декларації з питань довкілля та сталого розвитку в Карпатському та Дунайському регіонах (Бухарест, 2001 р.) «Довкілля та Європа», Конвенція щодо охорони Альп» (Зальцбург, 1991 р.) та ін.

З метою надання нового імпульсу реалізації завдань щодо оптимізації співвідношень і еволюції системи «суспільство-природа», визначених у «Порядку денному на ХХІ ст.» на Всесвітньому саміті в Ріо-де-Жанейро у 2002 р., відбувся Всесвітній саміт зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (Південна Африка). Всесвітнє значення цієї події полягає у меті саміту - розробити конкретні механізми та плани дій, а також графіки їх реалізації на всіх рівнях функціонування соціуму. Вивчення і аналіз рішень саміту необхідні для розроблення та коригування національних стратегій сталого розвитку країн і пріоритетних його напрямів, чіткого виконання урядами взятих зобов'язань перед міжнародною спільнотою, народом країни та майбутніми поколіннями.

1.2 Структура « Програма дій 21 століття».

Прийнятий у Ріо-де-Жанейро документ «Порядок денний на 21 століття» складається з 4 розділів та 40 підрозділів. Перший розділ містить 7 підрозділів. Висвітлює економічні та соціальні проблеми людства. Розглянуто ті фактори, які спричиняють навантаження на довкілля: бідність, зовнішній борг країн, що розвиваються, структури виробництва та споживання, які не відповідають концепції сталого розвитку, демографічний вибух і структура міжнародної економіки.

Другий розділ містить 14 підрозділів. Відображає глобальні екологічні проблеми планети: знищення лісів, виснаження родючих ґрунтів, розширення площі пустель. Розглянуто заходи, що запобігають забрудненню повітря й води, знищенню рибних ресурсів, сприяють безпечному поводженню з токсичними відходами.

Третій розділ містить 10 підрозділів. Тут наведено роль і значення великих груп населення: жінок, комерційних структур, профспілок, фермерів, дітей та

молоді, представників корінного населення, науковців, органів місцевої влади й недержавних організацій у досягненні цілей сталого розвитку суспільства.

Четвертий розділ містить 8 підрозділів. У ньому висвітлено методи реалізації Концепції сталого розвитку. Обговорено фінансові ресурси й механізми, надано інформації про механізми прийняття рішень та засоби поширення екологічно обґрунтованих технологій, розглянуто проблеми міжнародної співпраці, міжнародні угоди і правові механізми.

Деякі з основних принципів Декларації Ріо-де-Жанейро:

- у центрі уваги невинного розвитку перебувають люди. Вони мають право на здорове і якісне життя у гармонії з природою;

- право на розвиток необхідно реалізовувати таким чином, щоб задовольняти потреби в розвитку і зберігати довкілля нинішніх і наступних поколінь;

- аби досягнути сталого розвитку, охорона довкілля має стати невід'ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися у відриві від нього;

- всі держави й народи мають співпрацювати для досягнення завдання ліквідації бідності і злиднів. Це є обов'язковою умовою сталого розвитку.

- для того щоб домогтися сталого розвитку та вищого рівня життя, держави мають зменшити і виключити ті моделі виробництва та споживання, які не відповідають сталому розвитку, а також мають проводити відповідну демографічну політику;

- питання захисту довкілля можна успішно вирішити тільки за участі в цьому процесі всіх зацікавлених громадян. Кожен громадянин повинен мати відповідний доступ до інформації про довкілля, якою володіють державні органи. Громадяни повинні також мати можливість брати участь у процесі прийняття рішень;

- жінки відіграють надзвичайно важливу роль у вирішенні проблем, пов'язаних з охороною довкілля і розвитком, тому їхня повноправна участь у цій діяльності має важливе значення;

- мир, розвиток і захист довкілля взаємопов'язані та невіддільні.

Рисунок 1.3 - Ієрархічні рівні управління сталим розвитком у сфері охорони довкілля

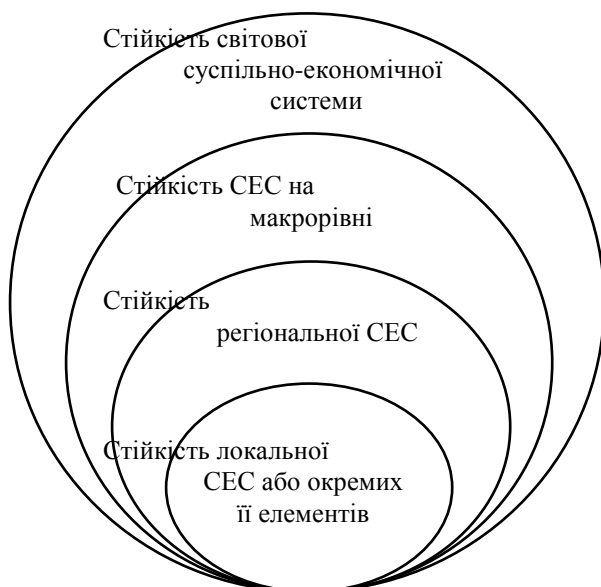

Рисунок 1.4 - Формування глобальної ієрархічної системи сталого розвитку людства

На жаль, відповідь на запитання «як можна зробити процеси сталими і щоб вони постійно тривали?» не є очевидною та однозначною, у чому і полягає одне з головних обмежень сталого (або стійкого чи збалансованого) розвитку. Загалом, процес переходу до сталого розвитку можна розглядати як рух від певного стану несталості до деякого ідеального, що називається «сталим розвитком» (рис. 1.5).

Неможливість привести у відповідність розвиток людства й уявлення про те, яким він має бути, зумовлено тим, що: ідеальні величини - це абстракція, котру використовують у всіх науках як один із методичних підходів для дослідження, але не спостерігають у повсякденному житті; поки що не має чітких параметрів вимірювання «ідеального сталого розвитку». Отже, існуючу різницю несталості не можна визначити, або розрахувати; розвиток людства неодмінно приведе до змін технологій, рівня, умов життя та інших складових розвитку, що змінить уявлення про сталий розвиток; розвиток людства продовжуватиме впливати на навколишнє природне середовище; багато з цих змін незворотні та їх не можна передбачити, що також зумовлює виникнення різниці між реальним розвитком та його бажаним станом.

Рисунок 1.5 - Траєкторія руху від несталого до сталого розвитку

З роками зв'язок між економічним розвитком суспільства та охороною довкілля посилюється. Цей зв'язок добре ілюструється у витязі з

доповіді Генерального секретаря ООН Бутроса Галі «Розвиток і міжнародне економічне співробітництво» на 48-й сесії Генеральної асамблеї ООН: «Навколишнє середовище, як світ, економіка, суспільство і демократія, пронизує всі аспекти розвитку і має вплив на всі країни незалежно від рівня їхнього розвитку. Розвиток та навколишнє середовище не є відокремленими поняттями, і проблеми в одній із цих сфер неможливо успішно вирішувати без відриву від іншої. Навколишнє середовище — це джерело ресурсів для розвитку. Його стан є важливим критерієм, а його збереження — предметом постійної уваги в процесі розвитку. Для успішного розвитку суспільства необхідною є політика, яка бере до уваги екологічні аспекти. У контексті розвитку кожне суспільство має взятися за вирішення складних завдань, пов'язаних із збереженням природних ресурсів. Необхідним є забезпечення балансу між зростаючими потребами й інтересами охорони довкілля. Теперішні соціальні й економічні потреби слід задовольняти таким чином, щоб при цьому не завдавати шкоди наявності цих ресурсів у майбутньому або ж життєздатності систем, від яких залежить і наше життя, і життя майбутніх поколінь».

У розвинутих країнах нераціональні структури споживання є основною причиною погіршення стану довкілля. Тому цілі і завдання сталого розвитку у розвинутих країнах спрямовані на свідоме обмеження споживання природних багатств для того, щоб наступні покоління також мали можливість скористатися цими багатствами. Цілі й завдання сталого розвитку суспільства в країнах з перехідною економікою мають бути спрямовані передусім на перебудову нераціональної структури виробництва; подолання бідності та підвищення рівня життя людей; задоволення потреб населення в продовольстві, охороні здоров'я, безпеці життя, доступі до освіти. Поліпшення якості життя людей надалі сприятиме ефективному та бережному використанню природних ресурсів, впровадженню екологічно безпечних сучасних технологій. Особливе значення має приділятися екологічному факторові у процесі приватизації державного майна в Україні та країнах СНД: при впровадженні програм

приватизації, проведенні приватизаційних конкурсів обов'язково слід брати до уваги екологічний чинник.

Розглядаючи можливості імплементації постулатів сталого розвитку, говорять про параметри досягнення сталості, проте іноді простіше виокремити та визначити показники «несталості» ситуації. Якщо допустити, що процеси вважаються несталими, коли вони зменшують екологічні, соціальні та виробничі ресурси, від яких безпосередньо залежать процеси на обраному рівні, то це буде первинна несталість; якщо від них залежать процеси на інших рівнях - вторинна несталість (рис. 1.6).

Рисунок 1.6 - Рівні несталості території

1.3 Україна на шляху сталого розвитку.

Для успішного просування шляхом сталого розвитку в Україні проведено ряд заходів. Україна підписала Програму дій «Порядок денний на 21 століття» на конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 році; від імені народу України документ завізував тодішній Голова Верховної Ради України Іван Плющ. У 1997 на конференції «Ріо +5» українська делегація підтвердила прагнення йти шляхом сталого розвитку. Того ж самого року в Україні на державному рівні створено Національну комісію сталого розвитку, яку очолює перший Віце-прем'єр-міністр уряду України (за посадою). Група фахівців у 2000 році підготувала проект Концепції сталого розвитку України, який восени того самого року було обговорено з громадськістю країни: громадські слухання відбулися в м. Києві та Львові. Розроблений проект Концепції сталого розвитку України ґрунтується на принципах «Декларації Ріо» і враховує національні пріоритети й особливості розвитку. Проект Концепції схвалено на засіданні Національної Комісії сталого розвитку в грудні 2000 року як основу для розробки Стратегії сталого розвитку України і передано для затвердження у відповідні державні органи. Концепція сталого розвитку України розроблена як рамковий документ для підготовки відповідних законодавчих актів. Стратегія сталого розвитку України має дати механізми узгодження економічної, соціальної та екологічної складових збалансованого розвитку суспільства в країні, систематизувати план дій і терміни виконання конкретних етапів.

«Сталий розвиток в Україні — це процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Сталий розвиток розглядається як такий, що не тільки породжує і сприяє економічному зростанню держави, а й справедливо розподіляє його результати, відновлює довкілля та сприяє подоланню бідності». Особливості пов'язані з першочерговим вирішенням проблем, які є характерними саме для України (рис. 1.7).

Рисунок 1.7 - Основні проблеми суспільства на шляху до сталого розвитку.

Державна політика щодо сталого розвитку базується на основних принципах:

Рисунок 1.8 - Принципи державної політики сталого розвитку регіонів.

При переході країни на шлях сталого розвитку необхідно вирішувати такі завдання:

- сприяння становленню громадянського суспільства;
- подолання бідності;
- відхід від таких процесів розвитку суспільства, які призводять до його деградації;
- створення цілісної системи законодавства у сфері сталого розвитку;
- введення дієвого економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності;
- вдосконалення процедур доступу до інформації з питань навколишнього середовища та здоров'я.

Для сприйняття і впровадження принципів сталого розвитку в реальне життя українців необхідними умовами є розуміння необхідності впровадження принципів сталості, партнерство між гілками влади на місцевому, регіональному та державному рівні, партнерство між владою, громадянами і громадськими об'єднаннями, приватним сектором, наявність громадянського суспільства, доступ громадськості до обговорення та прийняття рішень, консенсус при прийнятті рішень (рис. 1.9).

Рисунок 1.9 - Основні чинники забезпечення сталого розвитку суспільства.

1.4 Управління сталим розвитком регіону

Важливим елементом методології формування та становлення системи управління сталим регіональним розвитком є визначення методів та інструментів реалізації цього процесу для забезпечення виконання поставлених цілей. У практиці їх існує велика кількість, вони мають тенденцію до розширення як за формою, способом проведення, так і за цільовою спрямованістю. Серед них можна виокремити:

1) адміністративно-правові: законодавчо-правове забезпечення, планування, ліцензування, квотування, сертифікація, державне замовлення, місцева позика і збори, контроль за монопольним ринком;

2) соціально-економічні: грошово-кредитна політика, бюджетно-податкова, митна, цінова, приватизаційна політика, структурне реформування, регулювання зовнішньої торгівлі, сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, екологізація виробництва;

3) організаційно-правові: інноваційна, інвестиційна політика, створення різних фондів, внутрішньорегіональна та міжнародна інтеграція, формування відповідної інституційної системи.

Управління сталим регіональним розвитком повинно носити стратегічний характер, базуватися на важливому складнику – стратегічному плануванні – як умінню передбачати цілі, результати й оцінити ресурси, необхідні для досягнення поставленої мети. Планування як перший і найбільш значущий етап процесу менеджменту включає такі послідовні дії: дослідження внутрішнього і зовнішнього середовищ, визначення бажаних напрямів і орієнтирів діяльності, стратегічний аналіз; формування різних варіантів стратегії, вибір одного із альтернативних варіантів, його розроблення, підготовку остаточного варіанта – стратегічного плану дій з розроблення конкретних планів і проектів та їх реалізацією.

Стратегічне управління сталим регіональним розвитком, його перспективність залежать від рівня та забезпеченості регіону ресурсами та

дотримання певних умов, без урахування яких неможливе досягнення поставлених цілей. Основними умовами сталого розвитку регіонів і реалізації стратегічного управління є: забезпечення ринку ресурсами: фінансовими, природно-сировинними, кадровими, науково-технічними, інформаційними; дотримання відповідних вимог законодавчої бази, відповідність вимогам життєвого середовища, простору і часу. Від цих умов залежать як строк реалізації стратегічного управління сталим розвитком регіонів, так і якість одержаних результатів. Управління сталим розвитком ресурсного потенціалу, включаючи такі етапи як формування цілей, вибір критеріїв, розроблення і реалізація системи

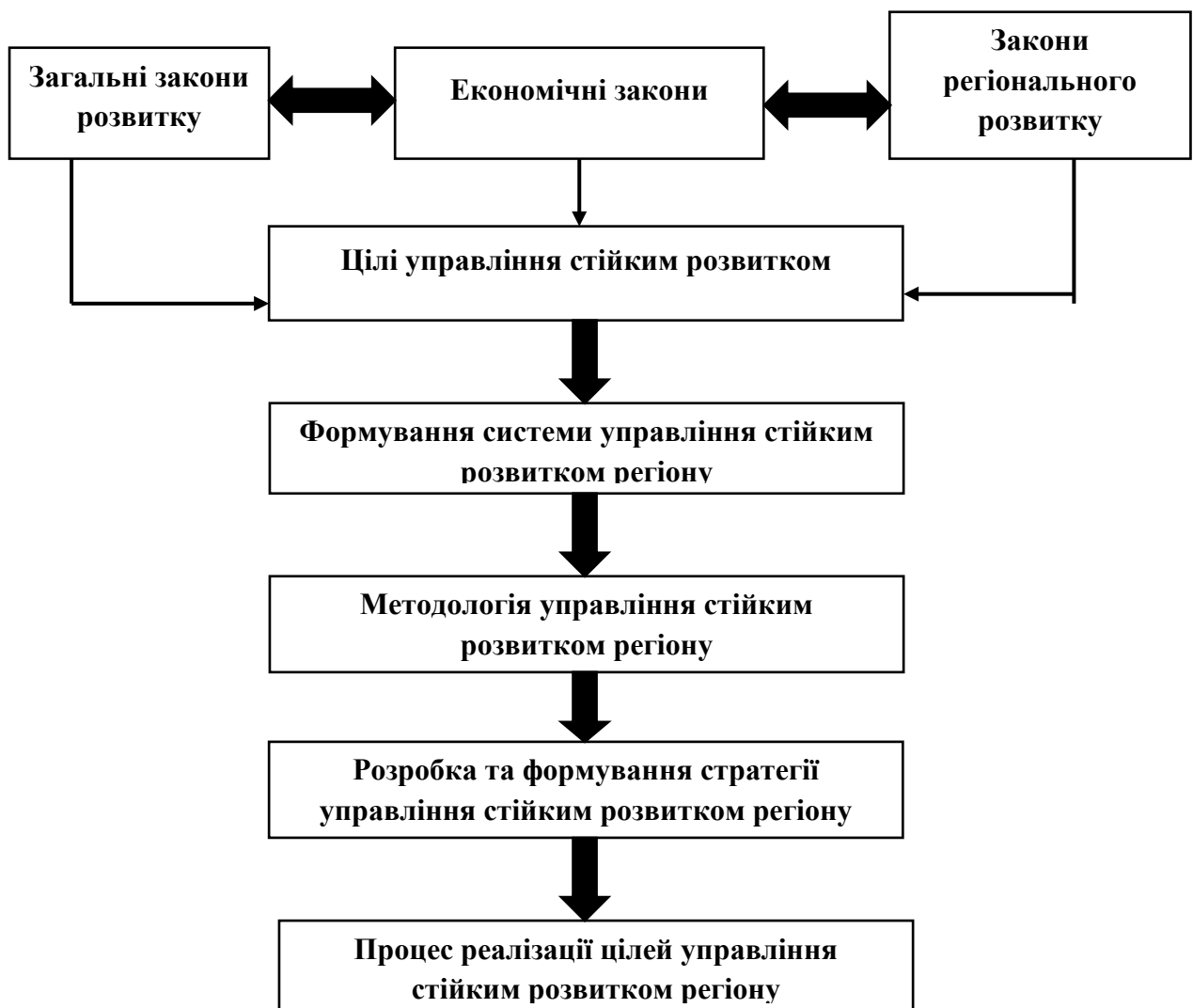

Рисунок 1.10 - Система управління стійким розвитком регіону

заходів досягнення цілей, потребує їх переоцінки з погляду можливого використання та переорієнтації на досягнення пріоритетних завдань розвитку регіону. Це насамперед визначення пріоритетів розвитку ресурсів у часі і по районах, створення їх резервів, співвідношення внутрішніх і зовнішніх напрямів використання та джерел їх надходження та ін.

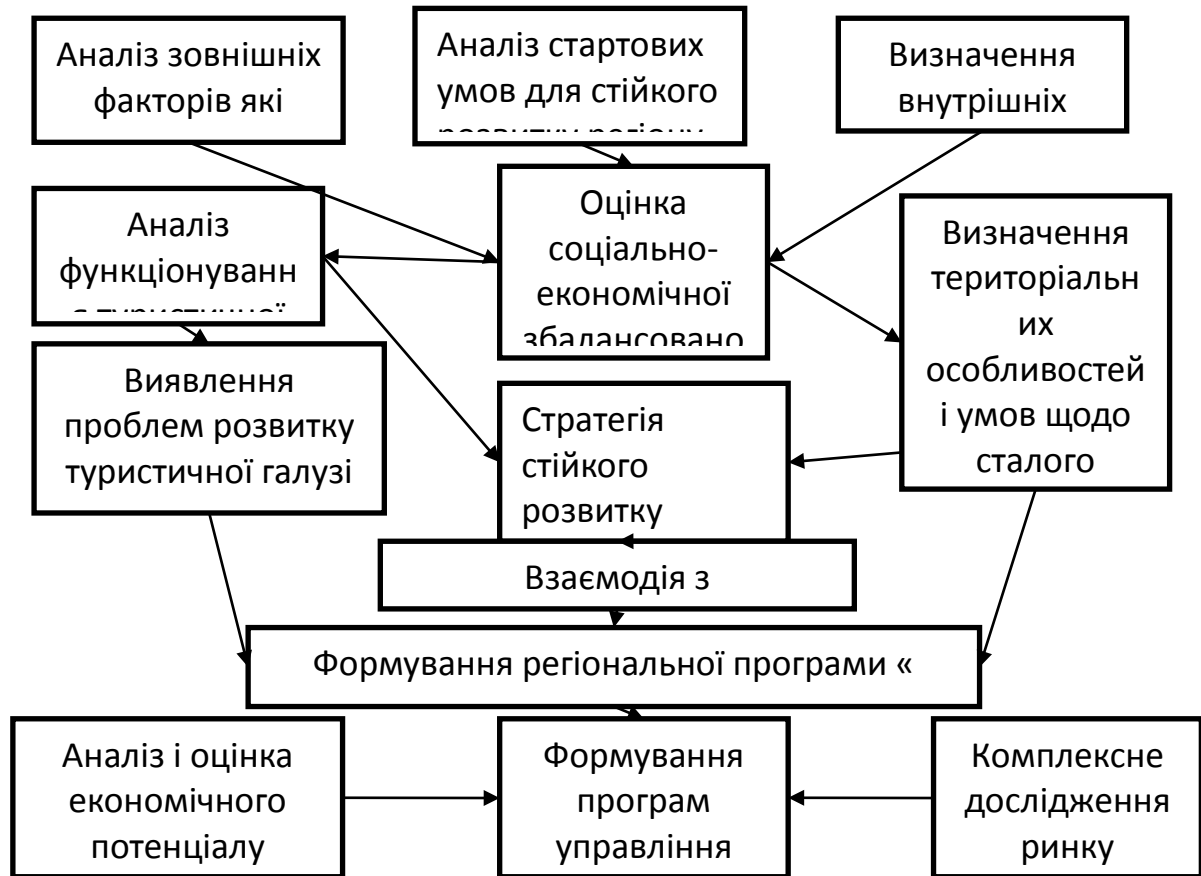

Рисунок 1.11 - Формування програми сталого розвитку регіону.

Стратегія управління ресурсами регіону— це часова послідовність їх використання разом з необхідними для її реалізації заходами організаційно-економічного характеру. Варто відзначити, що до цього часу, поки що повністю не сформувалась система стратегічного управління сталим регіональним розвитком, хоча для цього є відповідні передумови, зокрема посилення економічного впливу і дії регіональних органів управління на перерозподіл фінансових ресурсів через фонд регіонального розвитку, місцеві податки,

платежі за регіональні ресурси, координація й узгодження діяльності підприємств регіону, стимулювання розвитку підприємництва.

Реалізація сталого розвитку регіону передбачає реорганізацію структури управління як на рівні регіону, так і країни загалом. Існуюча система управління потребує реструктуризації управлінського апарату, впровадження нових технологій менеджменту та підготовки нового покоління управлінців регіональним господарством, оптимізації взаємовідносин між системою управління та суб'єктами господарювання. На перспективу можна передбачити в межах країни створення багаторівневої системи управління сталим регіональним розвитком, а саме: загальнодержавного, міжрегіонального, районного та місцевого управління. Механізм управління сталим розвитком регіональної системи має забезпечити баланс інтересів усіх взаємодіючих суб'єктів регіонального відтворювального процесу за умови: чіткого визначення меж і масштабів регіонального відтворювального процесу й адекватного їм механізму управління; адаптації механізму регіонального управління до загальної системи управління, і в першу чергу економічно самостійним підприємством, що розвивається за законами ринкової економіки; використання економічних, організаційних, правових і соціальних важелів, що забезпечують у сукупності надійну систему управління відтворювальним процесом у регіоні; формування фінансово-економічних пропорцій, виходячи з ефективності розвитку економіки, участі регіону в реалізації державних програм; створення надійної інформаційної бази. Функції і важелі управління на регіональному рівні мають включати: участь у розвитку інфраструктури регіону шляхом прямого бюджетного фінансування, утворення і використання з цією метою позабюджетних засобів і фондів; встановлення податкових пільг і платежів виробникам, які працюють на насичення внутрішнього ринку товарами та послугами; фінансову і правову підтримку підприємцям, які беруть участь у розвитку агропромислового комплексу і забезпечують наповнення ринку споживчими товарами, насамперед продовольчими; вирішення питань соціального захисту та соціального розвитку регіону, в тому числі формування

інформаційних центрів, які забезпечують населення інформацією про наявність вакансій на підприємствах і в організаціях різних форм власності; створення регіонального фонду фінансування перепідготовки кадрів і підтримки бізнесу.

Вихідною базою управління сталим регіональним розвитком мають бути розроблення і реалізація стратегічної регіональної програми сталого розвитку регіонів як цілісної системи, що сприятиме економічному зростанню і гарантуванню національної безпеки.

1.5 Управління сталим розвитком на рівні територіальних громад.

Саме нині постає завдання розроблення і впровадження принципів сталого розвитку на локальному рівні, в межах окремих територіальних громад, як базових в управлінні територіями. На сучасному етапі розвитку суспільства та контролю за станом довкілля стало зрозумілим, що на рівні місцевої влади та жителів є найкраще розуміння локальних проблем і найкращі можливості для ефективного їх розв'язання. Так, у розділі 28 «Порядку денного на 21 століття» говориться: «Багато які проблеми та рішення, що наводяться в «Порядку денному на 21 століття», виникають як наслідок діяльності на місцях. У зв'язку з цим участь та співробітництво місцевих органів влади буде визначальним фактором для досягнення виконання цілей Порядку денного. Як найбільш наближений до громадян рівень влади, місцева адміністрація несе відповідальність за освіту та залучення громадян до підтримки сталого розвитку.», «...кожна місцева адміністрація має встановлювати діалог з громадянами, місцевими організаціями та приватними підприємствами і приймати місцеву програму «Порядок денний на 21 століття». Через проведення консультацій та пошук консенсусу місцеві адміністрації мають залучати громадян і громадські організація, комерційні та промислові підприємства як джерела інформації, необхідні для розробки оптимальної політики сталого розвитку».

Нині місцева влада є відповідальною за такі заходи з охорони довкілля на підвідомчій території:

- забезпечення жителів якісною питною водою;
- менеджмент твердих відходів;
- контроль за поширенням небезпечних речовин;
- менеджмент стічних вод;
- охорона й підтримка зелених зон;
- планування та контроль за використанням земельних ресурсів;
- освіта громадян з екологічних питань;
- контроль за забрудненням атмосферного повітря, викидами із стаціонарних та пересувних джерел забруднення.

Аналіз стану «сталості» окремої території зазвичай оцінюють за такими складовими:

- економіка;
- соціальний розвиток;
- екологія;
- управління територією;
- законодавство.

Після оцінювання стану території принципам сталого розвитку розробляється спочатку Концепція, а потім Стратегія сталого розвитку території.

«Територія є несталою, якщо її жителі використовують ресурси швидше, ніж вони можуть відновлюватися, якщо на території продукується більше відходів, та їх кількість, що може бути перероблена натуральним шляхом або використана для інших потреб.»

Послідовність дій при впровадженні принципів сталого розвитку на певній території така:

1. Оцінювання відповідності стану території принципам збалансованого розвитку.
2. Визначення пріоритетів та індикаторів сталого розвитку.
3. Розроблення стратегії сталого розвитку території, яка означить стратегічні цілі розвитку та індикатори, що мають бути досягнуті.

4. Обговорення стратегії із громадськістю, врахування пропозицій громадськості при доробці Концепції.

5. Затвердження стратегії рішенням влади.

6. Розроблення на основі стратегії та означених пріоритетів стратегії програми сталого розвитку території. Програма має включати дії, терміни їх виконання, очікувані результати й відповідальних за виконання.

7. Моніторинг індикаторів сталого розвитку території; за необхідності — їх уточнення та коригування.

8. Дуже важливою є роль громадськості у впровадженні сталого розвитку суспільства. Доступ до інформації, активна позиція населення, участь громадян в обговоренні та прийнятті рішень є основними елементами сталого та збалансованого розвитку. Так, у 1999 році Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень», яка підтвердила демократичний курс нашої країни.

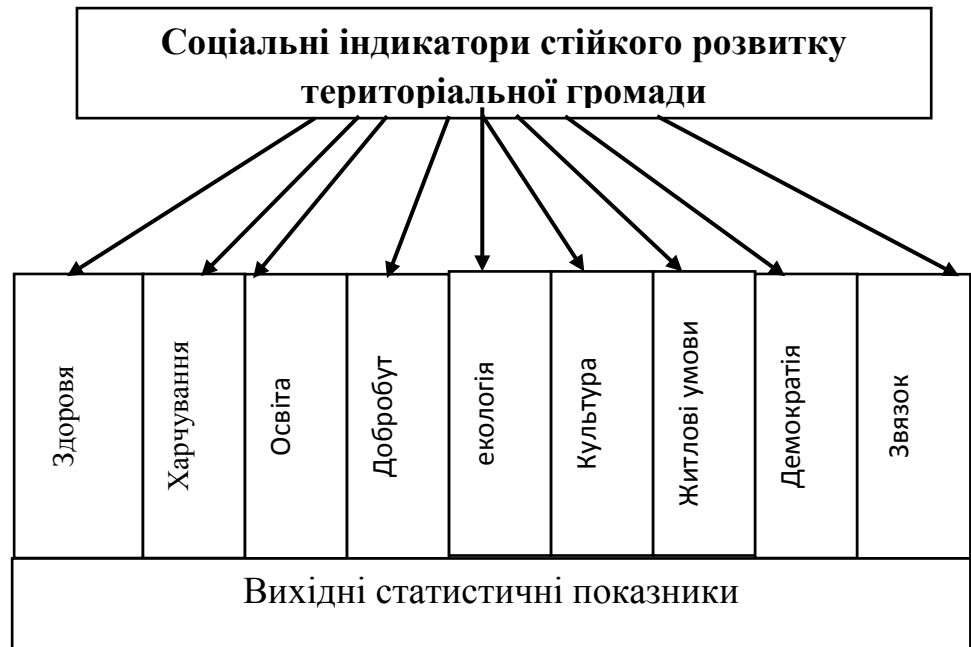

Рисунок 1.12 - Соціальні індикатори сталого розвитку територіальних громад

1.1 Індекс очікуваної тривалості життя; 1.2 Індекс смертності працездатного віку; 1.3 Індекс материнської смертності; 1.4 Індекс смертності немовлят (до 1 року життя)
2.1 Індекс споживання продуктів харчування; 2.2 Індекс затрат на продукти харчування.
3.1 Індекс освіти дітей дошкільного віку; 3.2 Індекс освіти дітей шкільного віку; 3.3 Індекс середньої спеціальної освіти; 3.4 Індекс вузівської освіти.
4.1 Індекс доходів населення; 4.2 Індекс відношення середнього розміру місячних пенсій до прожиткового мінімуму.
5.1 Індекс забруднення атмосфери; 5.2 Індекс забруднення води;
6.1 Індекс відвідування музеїв; 6.2 Індекс відвідування театрів; 6.3 Індекс відвідування бібліотек
7.1 Індекс забезпечення житлом населення; 7.2 Індекс аварійного житлового фонду; 7.3 Індекс покращеного житлових умов.
8.1 Індекс участі населення у виборах.
9.1 Індекс охоплення населення телефонним зв'язком ; 9.2 Індекс густоти доріг з твердим покриттям.

Рисунок 1.13 - Показники соціальних індикаторів сталого розвитку територіальної громади.

1.6 Управління сталим розвитком підприємства

Проблема управління сталим розвитком на рівні підприємства сьогодні є надзвичайно важливою, адже саме підприємства є низовою ланкою у формуванні добробуту людства. Керівники будь-якого підприємства, не залежно від форми власності підприємства, виду діяльності, розмірів, мають підтримувати належний стійкий розвиток своєї організації, оскільки без цього не можливий і сам розвиток підприємства, і тим більш ефективна конкурентна боротьба. Дослідження прояву суті стійкості на рівні підприємств показала відсутність на сьогодні єдиного загальноприйнятого підходу до визначення даної категорії. Ряд авторів сталість підприємства ототожнюють з його фінансовим станом, в якому факт його збитковості відіграє головну роль, а банкрутство розглядається як один з інструментів, призначених для забезпечення функціонування стійких підприємств, як забезпечення його рентабельної виробничо-комерційної діяльності шляхом підвищення ефективності використання виробничих ресурсів і управління підприємством,

стійкого фінансового стану завдяки поліпшенню структури активів, а також стабільного розвитку потужності підприємства і соціального розвитку колективу при самофінансуванні в умовах динамічного зовнішнього середовища, що розвивається. Але з іншої точки зору, якщо підприємства вестимуть своє господарювання, виробляючи продукцію для задоволення потреб споживачів та отримання прибутку бездумно, не раціонально використовуючи при цьому ресурси, як природні, ті, що «не належать нікому», так і свої власні, то наше людське існування стане схожим на своєрідний простір, де головним буде лише біологічне виживання та відтворення фізіологічної сутності. Тому сталий розвиток підприємства слід розглядати не лише з економічної точки зору, оскільки дане поняття є значно ширшим та включає в себе соціальну та екологічну складові. Сталий розвиток слід розглядати з двох позицій: сталий розвиток як стан та сталий розвиток як процес. Тобто *сталій розвиток підприємства – це особливий стан господарської системи (у конкретний момент часу за певних умов), при функціонуванні якої не порушується її гармонія з природою та підтримуються соціальні гарантії персоналу при високому економічному рівні*. Характерною ознакою досягнення даного стану підприємства є його цілеспрямований рух, згідно з відповідними цілями, чітке слідування яким дозволить максимально ефективно та правильно направити усі ресурси підприємства та його потенціал для розв'язання важливого завдання, яке постало перед підприємством. При досягненні стану сталого розвитку підприємство переходить на новий етап, з якого і починається сам процес сталого розвитку. Глобальні цілі досягнення сталого розвитку представлені збереженням екоресурсів, зниженням бідності та економічної несправедливості, є сумісними та взаємодоповнювальними.

Виробництво продукції пов'язане безпосередньо із споживанням значних природних, речових та енергетичних ресурсів, а звідси – виснаження, забруднення біосфери викидами підприємств та відходами, а також пошкодження екосистеми.

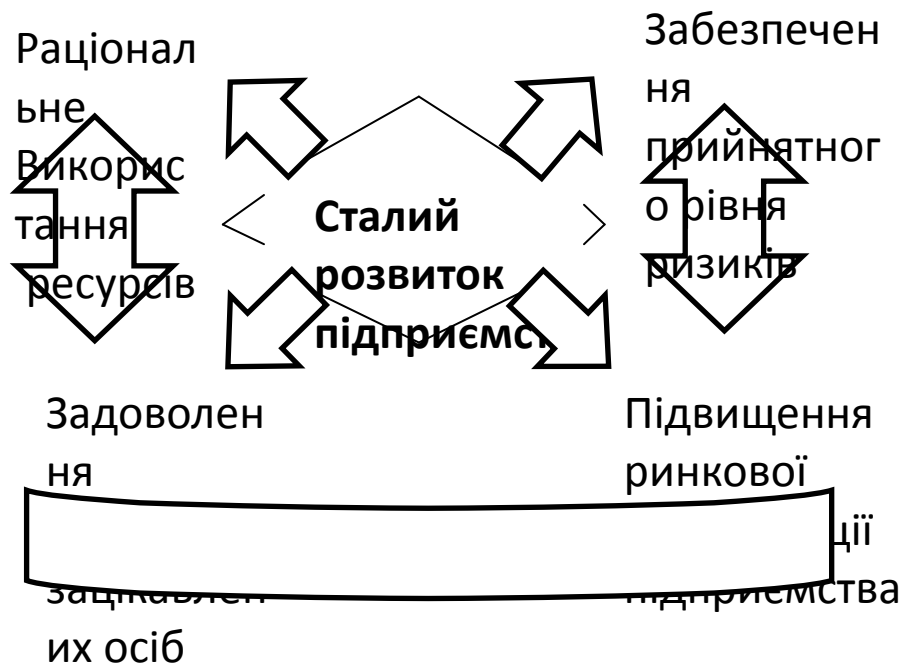

Рисунок 1.14 - Основні результати сталого розвитку підприємства

Більшість екологічних проблем пов'язані з проблемами формування форм власності. Багато природних благ не можуть бути у приватній власності (атмосфера Землі, водні шляхи, ландшафти, звукові чи електромагнітні хвилі) чи колективній власності (нафтові поклади, зони риболовства). Їх відносять до ресурсів, до яких можливий відкритий та безкоштовний доступ. Основною причиною екологічних проблем називають неспроможність ринкової системи у існуючій структурі ефективно адресно розподіляти екологічні ресурси, тобто давати «правильну» грошову оцінку руйнівному характеру їх використання.

Перехід до сталого розвитку підприємства є стратегічно важливим напрямком та надзвичайно ефективним засобом досягнення збереження екологічної ситуації та гідному соціальному становищі. Тому для переходу до сталого розвитку підприємства мають розробити для себе цілі, які для ефективності виконання, можуть розподілятися на фундаментальну та допоміжну цілі, остання з яких складатиметься з гарантувальної та сприяльної (рис. 1.15).

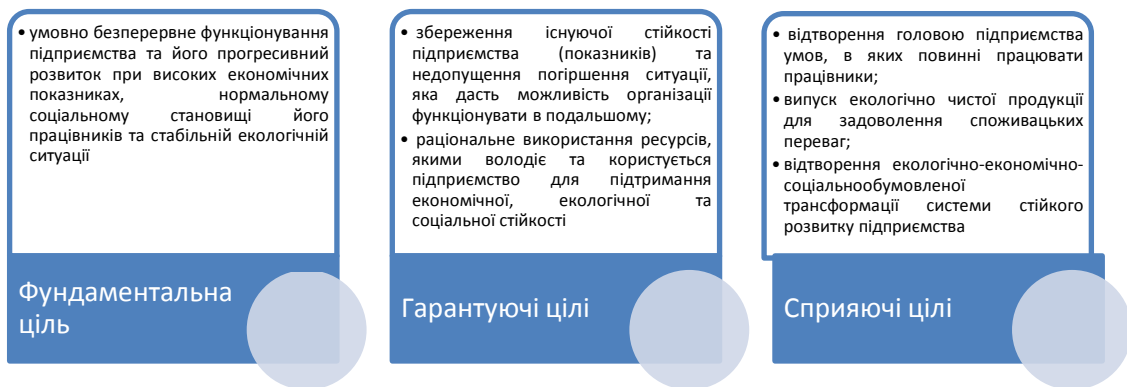

Рисунок 1.15 - Основні цілі підприємства на шляху до сталого розвитку

Фундаментальна мета підприємства має бути сформована так: це умовно нескінченне функціонування підприємства та його прогресивний розвиток за високих економічних показників, нормальному соціальному становищі працівників підприємства та стабільній екологічній ситуації. Дана мета для підприємства є ключовою, цементувальною.

Гарантувальні цілі, що забезпечують сталий розвиток мають два напрямки:

1) збереження існуючої стійкості підприємства (його показників) та недопущення погіршення ситуації, яка дає можливість існувати організації в подальшому, тобто недопущення погіршення екологічної ситуації, утримання на стабільному рівні економічної та соціальної систем;

2) раціональне використання ресурсів, якими володіє та користується підприємство для підтримання економічної, екологічної та соціальної стійкості підприємств.

Сприяльні цілі, тобто такі цілі, виконання яких дасть змогу підприємству підтримувати такий особливий стан як сталий розвиток та створюватиме перешкоду для переходу господарюючої системи у стан нестабільності. Сприяльні цілі передбачають створення умов, в яких можуть та мають існувати працівники підприємства. Саме вони підтримують (відтворюють) життєво важливі параметри існування суспільства, є його складовими. Також до сприяючих цілей слід віднести випуск екологічно чистої продукції для

задоволення споживацьких потреб. Останньою, та не менш важливою, складовою даної мети є відтворення екологічно-економічно-соціальнообумовленої трансформації системи стійкого розвитку підприємства через консервування, тобто збереження в незмінному вигляді природи, мінімізації негативного впливу підприємств на навколишнє середовище, а також обмеження межі втручання людства в природу. Останнє досягається шляхом розроблення та дотримання екологічних стандартів, нормування умов життя та діяльності.

Важливим аспектом руху підприємства до сталого розвитку є розробка системи управління. Суть управління стійким розвитком підприємств полягає у тому, щоб зберегти незмінність біологічної природи людини, біосфери, та з великою швидкістю змінити стан соціально-економічної системи підприємства (рис. 1.16).

Економічна та соціальна системи прагнуть розвитку, росту, рухаючись до вершини, що цілком зрозуміло, адже мета функціонування будь-якого підприємства є отримання прибутку, який в свою чергу підвищує соціальний рівень людини. Екологічна система має бути зафіксована на сталому рівні, з одного боку система наче «тягнеться» до низу, протистоїть двом іншим системам, борючись за своє місце на вершині піраміди, а з іншого боку, продовжує свій природний розвиток. Саме економіка є базисом, основою розвитку підприємства. Вершиною піраміди є екологічна система, бо якщо виробництво продукції, функціонування самого підприємства приносить велику шкоду природі, а отже, і здоров'ю людини, то не буде сенсу розвитку таких виробництв. Функціонування підприємства можна порівняти з життєдіяльністю живого організму: правильний догляд та піклування приведе до здорового та нормального його розвитку. Якись сторони, риси, притаманні організму слід розвивати, а якись, навпаки, потрібно утримати на певному рівні. Рисунок 1. 16 показує управлінські механізми забезпечення сталого розвитку підприємства.

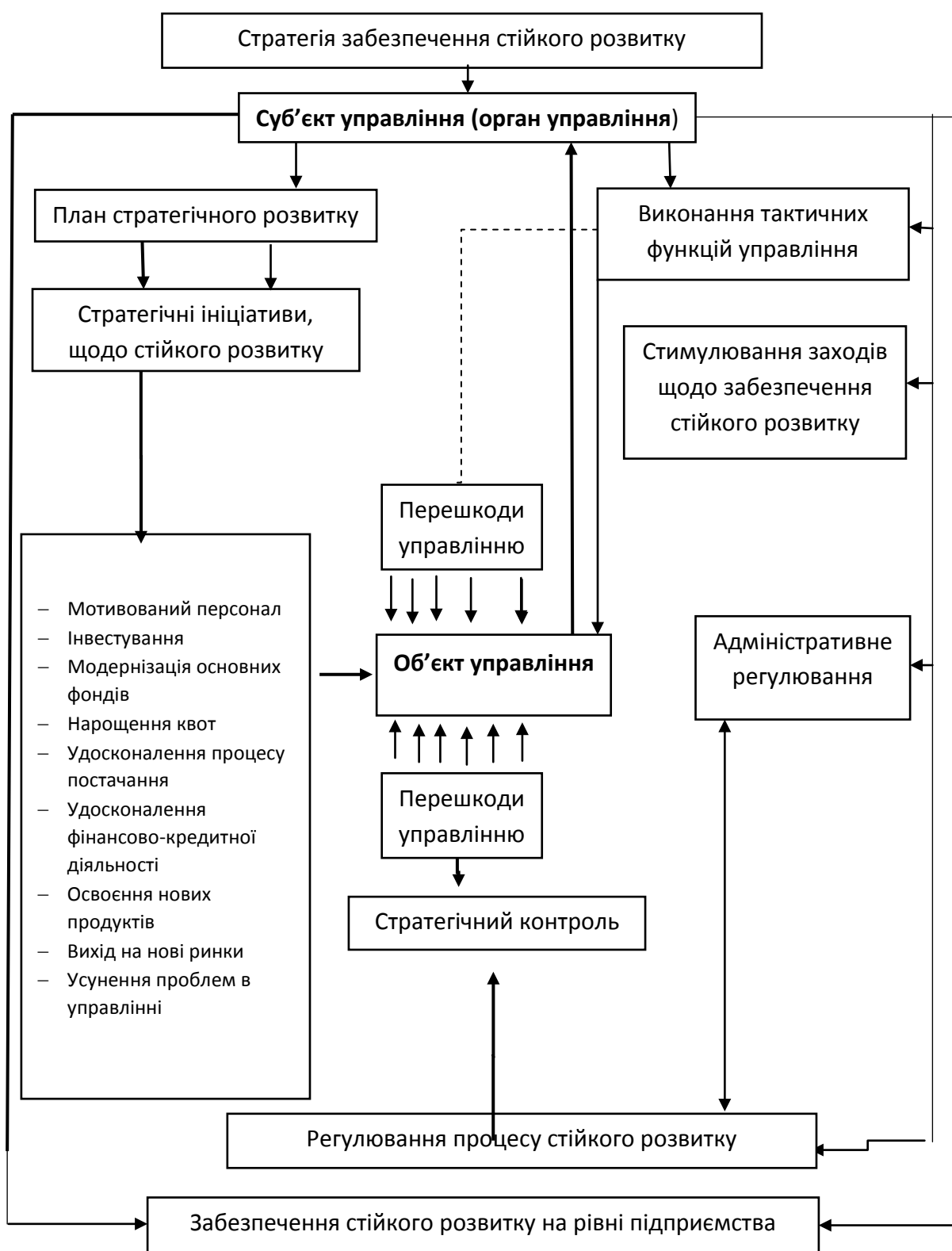

Рисунок 1.16 - Механізми забезпечення стійкого розвитку підприємства

З представленого рисунка видно, що вплив на навколишнє середовище та її деградація досить тісно пов'язані з рівнем економічного становища підприємства, що вже досягнутий, іншими словами: чим вищий останній, тим нижчий рівень деградації. Учені виявили: при рості доходу на душу населення деградація навколишнього середовища спочатку зростає, а потім у міру досягнення певного рівня добробуту починає зменшуватися. У теорії ця крива має назву кривої Кузнєца. Розвиток системи починається з економічного росту, тобто починається з низького рівня розвитку та доходів від господарської діяльності, на перший план виходять природоексплуатувальні сектори, екстенсивне використання природних ресурсів, робочої сили, потужностей підприємства. Все це призводить до росту виснаженості природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виходу із строю обладнання та устаткування, погіршення стану здоров'я людей, збільшення кількості браку чи неякісної продукції, і врешті-решт втрату постійних покупців, зниження рівня конкурентоспроможності, падіння прибутку. Однак, для уникнення такої ситуації з'являються засоби для структурно-технологічних ресурсозберігаючих змін на підприємстві, використання екологічно-чистих технологій, таким чином знижується екологічний вплив. Цьому також сприяє і підвищення фінансової бази підприємства, і рівень добробуту населення, і ріст вимог людства до екологічної компоненти якості життя. Тобто спочатку, коли підприємство лише починає займатися своєю господарською діяльністю і має слабку економічну базу, для її поліпшення воно використовує екстенсивні методи використання належних йому ресурсів (трудових, природних та інших), наносячи шкоду здоров'ю людини. При досягненні певного рівня, підприємство, «збавляючи обороти», оживляє навколишнє середовище, тобто застосовує більш модернізоване обладнання, техніку, нові технологічні процеси.

Керівники підприємств у процесі виробничої діяльності мають пов'язувати два процеси: скорочення чи певну стабілізацію використання природних ресурсів, обсяг забруднень, з однієї сторони, та ріст економічних показників (випуск продукції та її збут) за рахунок удосконалення технологій,

застосування маловідходного та ресурсозберігаючого виробництва, використання вторинних відходів – з іншої. Обидва ці напрями передбачають корінну структурну перебудову у діяльності підприємства на користь природозберігаючих та наукоємних видів діяльності, а також на користь людини.

Контрольні запитання.

1. Що таке сталий розвиток суспільства?
2. Проаналізуйте еволюцію ідеї сталого розвитку суспільства.
3. Які екологічні загрози були причиною виникнення ідеї сталого розвитку?
4. Що таке індекс людського розвитку?
5. У яких міждержавних та міжнародних угодах закріплена концепція сталого розвитку?
6. Якою є структура «Порядку денного на 21 ст.»?
7. Які основні принципи «Декларації Ріо»?
8. Що означає сталий розвиток щодо проблем суспільства?
9. Яка різниця в цілях і завданнях сталого розвитку для розвинутих країн та країн з перехідною економікою?
10. Які національні особливості переходу України на шлях сталого розвитку?
11. Як оцінюють відповідність території принципам сталого розвитку?
12. Якою є послідовність впровадження принципів сталого розвитку на певній території?
13. Які особливості упровадження принципів сталого розвитку на рівні територіальних громад?
14. Які механізми забезпечення сталого розвитку на підприємстві?

2 ІНДИКАТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ – КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ «СТАЛОСТІ» ТЕРИТОРІЇ.

2.1 Поняття індикаторів сталого розвитку.

Дискусія навколо формування програм сталого розвитку приводить до необхідності визначення системи оцінки ступеня «сталості» природно-техногенних, соціально-економічних систем. *Індикатор - це показник, що виводиться з первинних даних, які зазвичай важко використовувати для інтерпретації змін, що дозволяє судити про стан або зміну в економічній, соціальній або екологічній змінній.* Зазвичай, індикатори описують явища або стани навколишнього природного середовища і завжди вказують на щось, що перебуває поза прямим розглядом. Існує безліч причин, що пояснюють це: безпосереднє спостереження інколи є занадто дорогим; область спостереження, що перебуває поза прямим розглядом, є проблемною. Проте, часто для вирішення нагальних проблем велику важливість має інформація, що стосується майбутнього. Ймовірно, велика кількість розроблених індикаторів дозволить отримати інформацію про це майбутнє. Наприклад, при плануванні заходу на майбутнє ми звертаємося до прогнозу погоди: дивлячись на барометр, дізнаємося тиск повітря, який служить індикатором майбутніх погодних умов. Іншим прикладом може служити індекс ціни акції (наприклад, індекс Доу Джонса Нью-йоркської фондової біржі), який для інвесторів є індикатором загальних тенденцій ринку на майбутнє. Індикатори майбутнього є обов'язковими для багатьох повсякденних рішень, але вони, звичайно, можуть мати недоліки, і навіть при детальному опрацюванні вони залишатимуться недосконалими, бо майбутнє – *terra incognita*.

Індикатори сталого розвитку — це показники, які використовують для оцінювання стану здоров'я та рівня життя людей, стану довкілля на окремій території, кількісна оцінка впливу людської діяльності на стан довкілля і на стан здоров'я людей, якість і тривалість їхнього життя.

Індикатори сталого розвитку територій відіграють важливу роль:

- 1) Індикатори використовуються для обґрунтування ухвалюваного рішення за допомогою кількісної оцінки і спрощення.
- 2) Індикатори допомагають інтерпретувати зміни.
- 3) Використання індикаторів дозволяє виявляти недоліки в природокористуванні.
- 4) Індикатори дозволяють полегшити доступ до інформації для різних категорій користувачів.
- 5) Індикатори полегшують обмін науково-технічною інформацією.

Будучи інструментом для підтримки рішень і планування, індикатори також можуть виконувати важливу комунікативну функцію. Так індикатори стану навколишнього середовища інформують громадськість і привертають увагу до певних екологічних погроз. Це часто мобілізує людей для самостійного вживання необхідних заходів або звернення за допомогою до представників влади або приватних компаній. Світовий досвід у галузі розробки індикаторів сталого розвитку показує, що існують два підходи до їх формування:

1. *Формування системи індикаторів*, кожен з яких відображає окремі аспекти сталого розвитку. Найчастіше в рамках спільної системи виділяються такі підсистеми показників:

- екологічні
- економічні
- соціальні
- інституційні.

2. *Формування інтегрального, агрегованого індикатора (індексу)*, на основі якого можна судити про ступінь сталості еколого-соціально-економічного розвитку. Агрегація зазвичай здійснюється на основі трьох груп показників:

- еколого-економічних;
- еколого-соціально-економічних;
- екологічних.

2.2. Формування системи індикаторів у моделі «Тиск – Стан – Реакція».

Використання достовірних показників є важливим у галузі розробки індикаторів сталого розвитку. Проте є деякі застереги щодо формування груп індикаторів та їх застосування на практиці:

1. Вимірювати те, що може бути легко зміряне – *це нормально до того часу, поки це працює.*
2. Ігнорувати те, що не може бути легко виміряне або давати цьому довільну кількісну оцінку – *це штучна побудова, яка вводить в оману.*
3. Визнавати доведеним, що те, що не може бути легко виміряне, не є істотним – *це не науковий підхід.*
4. Стверджувати, що те, що не може бути легко виміряне насправді не існує – *це ненауково.*

Ці показники мають бути єдиними для загальної оцінки певної території чи порівняльної оцінки декількох територій. Також можуть бути окремі фіксовані індикатори, застосовані для оцінки лише конкретної. Формування системи індикаторів для оцінювання сталості територій відбувається за схемою у моделі «Тиск – Стан – Реакція» (рис. 1.17). Модель виявляє причинно-наслідкові зв'язки між економічною діяльністю і екологічними та соціальними умовами і допомагає особам, що ухвалюють рішення, та громадськості побачити взаємозв'язок між сферами і виробити політику для вирішення виниклих проблем. Тому вона є механізмом відбору і організації показників в зручній формі. Однак це не означає ігнорування складніших взаємовідносин в екосистемах, а також - економіко-екологічних і соціально-екологічних взаємозв'язків.

Рисунок 2.1 - Схема моделі «Тиск – Стан – Реакція»

Людська діяльність чинить «тиск» на навколишнє середовище і впливає на якість та кількість природних ресурсів («стан»); суспільство реагує на ці зміни через природоохоронну, загальноекономічну і галузеву політику та через зміни в суспільній свідомості і поведінці («реакція на тиск»). «Тиск» передбачає опосередкований і прямий тиск, тобто використання ресурсів чи викиди (скиди) забруднювальних речовин та відходів. Показники екологічного тиску тісно пов'язані з характером виробництва і споживання, вони часто відображають інтенсивність забруднення або використання ресурсів, а також зумовлені цими процесами тенденції і зміни за певний період часу. Їх можна використовувати для ілюстрації процесу розриву зв'язку між економічною діяльністю і обумовленими їй екологічними проблемами. Їх також можна застосовувати для оцінювання ефективності діяльності з досягнення національних цілей і виконання міжнародних зобов'язань.

Екологічний стан пов'язаний з якістю навколишнього середовища і кількістю та якістю природних ресурсів. По суті, вони відображають кінцеву мету природоохоронної політики. Показники екологічного стану зформовані із таким розрахунком, щоб давати оцінку екологічної ситуації і її розвитку в часі.

Прикладами їх є: концентрації забруднювальних речовин у навколишньому середовищі; перевищення критичних навантажень; вплив певного рівня забруднення на населення або зниження якості навколишнього середовища і пов'язану з цим дію на здоров'я людей; стан флори і фауни та запасів природних ресурсів.

Індикатори впливу виражають наслідки від змін у стані навколишнього середовища для тих, хто прямо або опосередковано використовує ресурси навколишнього середовища. Як приклади можна навести індикатори, що впливають на здоров'я, витрати на очищення стічних вод, зміни в сільськогосподарській продуктивності орних земель. Індикатори впливу також включають тимчасові параметри та індекси впливу на аспекти людського добробуту. Широко відомі приклади – валовий національний продукт (ВНП), індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який є індикатором якості життя.

Показники реакції відображають реакцію суспільства на екологічні проблеми. Вони пов'язані з колективними і індивідуальними діями і реакціями, спрямованими на пом'якшення, адаптацію або запобігання негативному впливу на навколишнє середовище, викликаному людською діяльністю, або на збереження природи і природних ресурсів. Прикладами показників суспільної реакції є: витрати на охорону навколишнього середовища, природоохоронні податки і субсидії, структура ціноутворення, частка ринку, яка припадає на екологічно чисті товари та послуги, темпи скорочення забруднення, рівень вторинної переробки відходів. Модель «Тиск – Стан – Реакція» лягла в основу багатьох систем індикаторів, зокрема, Системи індикаторів, розроблена Комісією ООН зі сталого розвитку, Європейських індикаторів дії Евростата. Екологічні показники регулярно використовуються для оцінювання природоохоронної діяльності і інших аналітичних роботах; з їх допомогою можна відстежувати процес інтеграції ухвалення економічних і природоохоронних рішень, аналізувати політику у сфері охорони природи та оцінювати результати природоохоронної діяльності.

Для оцінювання сталості територій важливо також проаналізувати дії влади та інших уповноважених органів щодо покращення соціально-екологічно-економічного стану і перспективи такої оптимізації. Так, Європейське агентство з навколишнього середовища сформулоало аналітичну модель «Рушійні сили – Тиск - Стан – Дія – Реагування».

Рушійні сили - це соціально-економічні чинники і види діяльності, які збільшують або послаблюють навантаження на навколишнє середовище. Це належить, наприклад, до обсягу промислового виробництва або до рівня використання транспортних засобів.

Тиск означає прямий антропогенний тиск на навколишнє середовище, що проявляється викидами або скидами забруднювальних речовин і використанням природних ресурсів (наприклад, викиди в атмосферу легковими автомобілями або обсяги водозбору).

Стан відноситься до поточного стану і тенденцій зміни середовища, включаючи параметри якості (такі як рівні забруднення) повітря, водних об'єктів та ґрунту; різноманітність видів у конкретному географічному районі; наявність природних ресурсів та їх обсяги, таких як ліс або прісна вода.

Дія означає наслідки зміни навколишнього середовища для здоров'я людини та інших організмів, а також наслідки для природи і біорізноманітності (наприклад, вплив на здоров'я людей, пов'язане з атмосферним забрудненням у місті або недоброякісною питною водою або смертність від дорожньо-транспортних аварій).

Рреагування є конкретні дії, спрямовані на вирішення екологічних проблем. Такими заходами можуть бути, наприклад, збільшення площі природоохоронних територій, зниження енергоємності та підвищення долі перероблених і повторно використаних відходів, прийняття законів та підзаконних актів у сфері оптимізації довкілля, тощо.

Один з найповніших за охопленням систем індикаторів сталого розвитку, що використовує модель «Тиск – Стан – Реакція», розроблена Комісією ООН зі сталого розвитку. Індикатори розбиті на основні групи:

- індикатори соціальних аспектів сталого розвитку;
 - індикатори економічних аспектів сталого розвитку;
 - індикатори екологічних аспектів сталого розвитку (включаючи характеристики води, суші, атмосфери, інших природних ресурсів, а також відходів);
 - індикатори інституційних аспектів сталого розвитку (планування політики, наукові розробки, міжнародні правові інструменти, інформаційне забезпечення, посилення ролі основних груп населення).
- Запропоновані в проекті індикатори вимагають спеціальних перетворень, пристосування до конкретних умов, а в деяких випадках — розширення для окремих країн.

Індикатори також розбиті на три категорії з урахуванням їх цільової спрямованості:

- індикатори — рушійна сила, що характеризують людську діяльність, процеси і характеристики, які впливають на сталий розвиток;
- індикатори стану, що характеризують поточний стан різних аспектів сталого розвитку;
- індикатори реагування, що дозволяють здійснювати політичний або який-небудь інший спосіб реагування для зміни поточного стану.

Відбір індикаторів спочатку здійснювали за схемою «Тиск – Стан – Реакція» (пізніше – «Рушійні сили – Тиск - Стан – Дія – Реагування»), де виділено 4 типи індикаторів: тиск (на навколишнє середовище), стан (навколишнього середовища), вплив (на навколишнє середовище), реакція (необхідні заходи). Остаточний список складався з 134 індикаторів. Обговорення та пілотні проекти показали, що список надмірно довгий і ускладнює роботу за оцінкою та аналізом на національному рівні. Сталася часткова відмова від схеми індикаторів за типами на користь схеми «тема – підтема – індикатор» (Indicators of Sustainable Development, UN, 2001). За кожної з областей визначаються ключові теми, які деталізують за підтемами і потім зводять до мінімального набору індикаторів. Основний акцент зроблений

на можливість ухвалення політичних рішень. У галузі економіки виділено дві теми: економічна структура і виробництво - споживання. Економічна структура представлена трьома підтемами: економіка, торгівля, фінанси. Виробництво і споживання включає 4 підтеми: споживання матеріальних ресурсів, споживання енергії, освіта і утилізація відходів, транспорт. Список індикаторів наступний:

- ВВП на душу населення;
- частка інвестицій, у відсотках від ВВП;
- торгівельний баланс в товарах і послугах;
- частка запозичень, у відсотках від ВВП;
- отримання або надання допомоги, у відсотках від ВВП;
- 4 показники за матеріало- і енергоємністю;
- 4 показники за відходами;
- використання транспорту.

Мінімальний список базових індикаторів пропонується країнам для апробації і підготовки національних програм. Проте, на практиці, незначна кількість країн застосовує таку складну систему індикаторів. Почати роботу з оцінювання сталості територій можна, застосовуючи такі показники:

1. Соціальні індикатори:

- середня тривалість життя;
- співвідношення середньої і мінімальної зарплати;
- чисельність населення, яке проживає в екологічно небезпечних умовах;
- темпи росту зайнятості населення;
- зниження дитячої смертності;
- доступ до послуг у сфері санітарії.

2. Економічні індикатори:

- темпи росту внутрішнього валового прибутку на одного жителя;
- зміна характеру особистого споживання продуктів харчування;
- використання природних ресурсів одним жителем;

3. Екологічні індикатори:

- споживання водних ресурсів, в т. ч. чистої питної води;
- площа природно-рекреаційної зони;
- обсяги викидів в атмосферу окису вуглецю, сполук сірки та азоту;
- обсяги побутових відходів та стічних вод; обсяги промислових відходів.

Приклад.

Широке визнання в світі отримала Система екологічних індикаторів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Членами цієї організації є 30 економічно розвинених держав Європи, Північної Америки, Азіатсько-тихоокеанського регіону (Австрія, Бельгія, Великобританія, Німеччина, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Австралія, Канада, США, Мексика, Польща та ін.). Країни ОЕСР розвивають програму екологічних індикаторів, починаючи з 1990 р., на основі наступних вимог:

- узгодження термінології і концептуальних рамок, спільних для країн ОЕСР;
- ідентифікація і визначення індикаторів за такими критеріями:
 - 1) актуальність для політики, що реалізовується
 - 2) вимір цих індикаторів в більшості країн
 - 3) регулярне використання їх в аналітичних оглядах і дослідженнях з навколишнього середовища.

Індикатори використовують з метою: відстежування прогресу в показниках навколишнього середовища; кращої інтеграції екологічних інтересів у секторальну політику; кращої інтеграції екологічних інтересів в економічну політику. Дана система індикаторів ОЕСР сформована таким чином, що дасть можливість виявити зв'язки між станом економіки і охороною навколишнього середовища, це дозволить підвищити інформованість громадськості і сприятиме проведенню інтегрованої політики.

Приклад.

Система індикаторів для покращення управління природокористуванням в Центральній Америці розроблена для покращання управління

природокористуванням побудована як і в схемі ОЕСР, (тобто з використанням чотирьох типів індикаторів: тиск, стан, дія, реакція) побудована в Центральній Америці («Developing indicators. Experience from Central America». The World Bank, UNEP, CIAT, 2000). Дослідження здійснені Всесвітнім Банком спільно із Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP) і Міжнародним центром тропічного сільського господарства (CIAT). Особливість проекту - представлення індикаторів у вигляді геоінформаційних систем, що робить матеріал наочнішим і полегшує планування та ухвалення рішень. Індикатори відображають всі сфери функціонування суспільства: економічну, екологічну, соціальну, еколого-економічну, соціально-економічну, соціально-екологічну і їх взаємодія. Для відповідності інституційній структурі індикатори організовані за основними проблемами розвитку - використання землі, вирубування лісів, споживання свіжої води, інфраструктура, природні катастрофи. Всього було виділено 11 індексів, 68 базових індикаторів і 114 додаткових індикаторів, які мають сприяти аналізу для ухвалення рішень. Індекси фіксують проблему і необхідність подальшого аналізу. Виділені наступні 11 індексів за проблемами і об'єктами: земля - індекс використання землі; ліси - індекс ризику для лісів; вода - індекс уразливості водних ресурсів; біорізноманітність — ступінь освоєності земель; морські і прибережні ресурси - індекс ризику для прибережних територій; атмосфера - індекс викидів парникових газів; енергія – використання електроенергії на душу населення; соціальний розвиток - індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП); економічний розвиток - ВВП на душу населення; інфраструктура - індекс досяжності; природні катастрофи - індекс кліматичного ризику. Запропоновані індекси використовуються в різних дослідженнях, зокрема, в щорічній доповіді Інституту світових ресурсів (World Resources Institute).

Приклад.

Індикатори світового розвитку Всесвітнього Банку. Всесвітній Банк можна назвати світовим лідером з індикаторів сталого розвитку. Щорічна доповідь Всесвітнього Банку «Індикатори світового розвитку» («The World

Development Indicators») дозволяє оцінити просування до цілей, поставлених ООН - економічного зростання і боротьби із бідністю. Показники згруповані в 6 розділів: загальний; населення; навколишнє середовище; економіка; держава; ринки. Ключові характеристики загального розділу, використовують для визначення питомих показників у решті всіх розділів таких як чисельність населення, територія і ВВП, тощо. Всі показники представлені в динаміці, починаючи з 1980 р., що дозволяє аналізувати довгострокові тенденції світового господарства. Для вивчення і порівняння розвитку країн світу аналізується інформація з більш ніж 550 показникам. Із даних останньої доповіді можна зробити висновок про початок подолання глобальної фінансової кризи і про відсутність прогресу в зниженні бідності в більшості регіонів світу. На основі «Індикаторів світового розвитку» Всесвітній Банк з 2000 р. випускає короткий «зелений» довідник («The Little Green Data Book»).

2.3 Інтегральні показники сталого розвитку: системи індексів сталого розвитку.

Проблеми агрегації різнопланових показників в єдиний індекс розглядали у звіті Комісії ООН зі сталого розвитку (Report on the Aggregation of Indicators for Sustainable Development. CSD, NY, 2001). Основна проблема при об'єднанні інформації в індекси полягає у визначенні ваги вихідних показників без втрати значущості і без надмірної суб'єктивності. Із збільшенням рівня узагальнення інформації зростає складність зважування непорівнянних величин.

Для визначення важливості показників пропонується метод Дельфі, багатокритерійний аналіз та інші методи, які використовують у соціальних науках. Можна отримувати вагові коефіцієнти на підставі опитування населення (Євробарометр, що виявляє соціальні переваги) або методом Дельфі, при якому проводиться індивідуальне опитування групи експертів. Опитування повторюється кілька разів (так звана багатотурова процедура опитування). Після того як починають з'являтися спільні думки, результати використовують як оцінку. Індекси, розроблені Евростатом, містять оцінку, що відображають

думку експертів і ключових груп населення. При виборі показників, використовуваних в індексах сталого розвитку можуть використовуватися закони, міжнародні конвенції, норми. Окрім цього, використовуються критерії: довгостроковий або короткостроковий аспект, глобальний - регіональний - локальний рівень проблеми, глибина і складність дії, ступінь безповоротності процесу та ін. Необхідними є оцінка сталості індексу і вплив на остаточний результат різних чинників. Процес агрегації має бути повністю прозорим, щоб користувач мав можливість прослідкувати процес перетворення первинних даних і за необхідності мати можливість відновити вихідні дані. Крім того, потрібне чітке розуміння того, що показує даний індекс і які його обмеження.

Процес агрегації інформації реалізується таким чином. На першому рівні визначають ваги індикаторів з виділених проблем, щоб отримати індекс з кожної проблеми. На другому рівні зважуються проміжні індекси і визначається індекс за виділеними галузями. На третьому рівні зважуються індекси другого рівня і визначається єдиний індекс. Агрегацію можна проводити до рівня основних аспектів розвитку - екологічного, економічного, соціального, інституційного. Екологічний аспект об'єднує повітря, землю (грунт), океани, моря, узбережжя, чисту воду, біорізноманітність. Економічний аспект об'єднує економічну структуру, виробництво і споживання. Соціальний аспект об'єднує здоров'я, освіта, рівність, житло, безпека населення. Інституційний аспект включає організації і можливості соціальних інститутів.

Підходи до формування інтегральних індикаторів

Побудовою узагальненого індикатора сталості активно займається низка міжнародних організацій. Як найбільш успішні проекти можна відзначити розробки ООН і Всесвітнього Банку. Наявність агрегованого індикатора, перш за все, дозволила б особам, що ухвалюють рішення, судити про ступінь сталості країни, екологічність траєкторії розвитку. Отже, цей показник може бути своєрідним аналогом ВВП, ВНП, національного доходу, за якими зараз часто вимірюють успішність економічного розвитку, економічний добробут. Однак, через методологічні і статистичні проблеми, складнощі розрахунку

інтегрального індикатора, загально визнаного в світі, ще немає. Серед розроблених інтегральних показників використовують такі:

1. Система еколого-економічного обліку (CEEО).

Система еколого-економічного обліку (CEEО) (A System for Integrated Environmental and Economic Accounting) була запропонована Статистичним відділом Секретаріату ООН в 1993 році. Метою системи еколого-економічного обліку є облік екологічного чинника в національних статистиках системах. Система еколого-економічного обліку складається з декількох великих блоків. У першому блоці виділені потоки, що відносяться до експлуатації природних ресурсів і природоохоронної діяльності. Другий блок описує взаємодії між природним середовищем і економікою в натуральних одиницях. У третьому блоці розглядають різні підходи до оцінювання умовно обчислюваних витрат з використанням природних активів. Четвертий блок стосується розширеного тлумачення сфери виробництва в макроекономічному аналізі. Як відправну точку при розробленні системи еколого-економічного обліку використовують метод міжгалузевого балансу і рахунку нефінансових активів.

Еколого-економічний облік розглядає приєднання в національне багатство разом з капіталом, виробленим людською працею, природного капіталу, а також дає можливість оцінити екологічні витрати (виснаження і впливи на якість природних ресурсів). Природний капітал - це відновні ресурси (наприклад, ліси), і невідновні (грунт і надра), а також екологічні послуги. Розширення екологічно скорегованих макроекономічних агрегатів відбувається за рахунок розгляду природних активів: можливе корегування не лише ВВП, але і чистої доданої вартості та національного багатства.

При розробці «зелених» тарифів традиційні економічні показники корегують завдяки двом величинам: вартісної оцінки виснаження природних ресурсів і еколого-економічного шкоди від забруднення. У основі екологічної трансформації національних показників є екологічно пристосований чистий внутрішній продукт (ЕЧВП) (Environmentally adjusted net domestic product, EDP). Цей показник отримують із чистого внутрішнього продукту в два етапи:

1. З чистого внутрішнього продукту (NDP) віднімають вартісну оцінку виснаження природних ресурсів (DPNA) (видобуток нафти, мінеральної сировини, вирубування лісів та ін.).

2. З отриманого показника віднімають вартісну оцінку екологічної шкоди (DGNA) (забруднення повітря і води, розміщення відходів, виснаження ґрунту, використання підземних вод):

$$EDP = (NDP - DPNA) - DGNA, \quad (2.1)$$

де EDP - екологічно пристосований чистий внутрішній продукт;

NDP - чистий внутрішній продукт;

DPNA - вартісна оцінка виснаження природних ресурсів;

DGNA - вартісна оцінка екологічної шкоди.

За попередніми оцінками статистичного відділу ООН, в середньому величина ЕЧВП складає близько 60-70 % від ВВП.

У нових рекомендаціях щодо розрахунків ЕЧВП основний акцент зроблений на вартісні методи, що дозволяють отримати ринкові або близькі до ринкових оцінки. У керівництві збережені методологічні стандарти, закладені в 1993 р., і врахований досвід щодо впровадження СЕЕУ в різних країнах. Нова методика багато в чому присвячена деталізації і поглибленню розуміння ідеології, покладеної в основу первинного методичного керівництва.

2. Індекс «дійсних заощаджень».

Індекс «дійсних заощаджень» (genuine (domestic) savings) був запропонований Всесвітнім Банком. «Дійсні заощадження» - це швидкість накопичення національних заощаджень після належного обліку виснаження природних ресурсів і збитку від забруднення навколишнього середовища.

Концепція «дійсних заощаджень» тісно пов'язана із спробою нового підходу до виміру національного багатства країн. Всесвітній Банк розраховував величини природного, економічного і соціального капіталів, а також їх частку в

сукупному національному багатстві країни. Так, частка природного капіталу в національному багатстві в середньому для більш ніж 100 країн світу складає 2-44 %, частка людського капіталу - 40-80 %. Крім того, в розвинених країнах частка природного капіталу в національному багатстві в середньому не перевищує 10 %, тоді як частка людського капіталу складає більше 70 %. Для багатьох країн з низькими доходами на душу населення питома вага сільськогосподарською компоненти в природному капіталі складає 80 %, тоді як в країнах з високими доходами цей показник не перевищує 40 %.

Показник «дійсних заощаджень» (GS) є результатом узагальнення:

1. Чистих внутрішніх заощаджень (NDS) (валові внутрішні заощадження (GDS) за вирахуванням знецінення проведених активів (CFC);
2. Чисті внутрішні заощадження зростають на величину витрат на освіту (EDE) і зменшуються на величину виснаження природних ресурсів (DPNR) і шкоди від забруднення навколишнього середовища (DMGE):

$$GS = (GDS - CFC) + EDE - DPNR - DMGE, \quad (2.2)$$

де GS - дійсні заощадження;

NDS - чисті внутрішні заощадження;

GDS - валові внутрішні заощадження;

CFC - знецінення проведених активів;

EDE - витрати на освіту;

DPNR - виснаження природних ресурсів;

DMGE - шкода від забруднення навколишнього середовища.

Всі використовувані в розрахунках величини у відсотках від ВВП (GDP). Середньосвітовий рівень дійсних заощаджень у 1997 р. оцінював Всесвітній Банк у 13,6 % від ВВП, тоді як валові внутрішні заощадження було оцінено в 22,2 % від ВВП.

Проведені на основі цих методик розрахунки за окремими країнами показали величезну розбіжність традиційних економічних і екологічно

скоректованих показників, тобто для багатьох країн світу актуальна ситуація, коли при формальному економічному зростанні відбувається екологічна деградація екосистем, і екологічна корекція може привести до значного скорочення традиційних економічних показників аж до негативних величин їх приросту (так у Росії в 2010 р. при зростанні ВВП на 9 % показник дійсних заощаджень склав негативну величину – 13 %).

У даний час показники «дійсних заощаджень» розраховані фахівцями Всесвітнього Банку більш ніж для 100 країн світу. Ці дані представлені в екологічному довіднику Всесвітнього Банку (Little Green Data Book. 2006. World Bank, 2006). При цьому виснаження мінеральних і лісових ресурсів враховувалося приблизно для 20—25% всіх країн (як правило, невеликих країн, що розвиваються).

3. Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЧП).

ІРЧП є комплексним показником, який оцінює рівень середніх досягнень країни за трьома основним напрямками в галузі розвитку людини: довголіття на основі здорового способу життя, яке визначається рівнем очікуваної тривалості життя при народженні; знання, які визначаються рівнем писемності дорослого населення і сукупним валовим коефіцієнтом що надійшли в початкові, середні та вищі навчальні заклади; гідний рівень життя, що оцінюється за ВВП на душу населення відповідно до паритету купівельної спроможності (ПКС в дол. США). Далі ІРЧП називатимемо комплексним показником людського потенціалу, індекси з кожного елементу – базовими показниками людського потенціалу.

Перш ніж розраховувати сам ІРЧП, необхідно розрахувати показники по кожному з елементів (рис. 1.18).

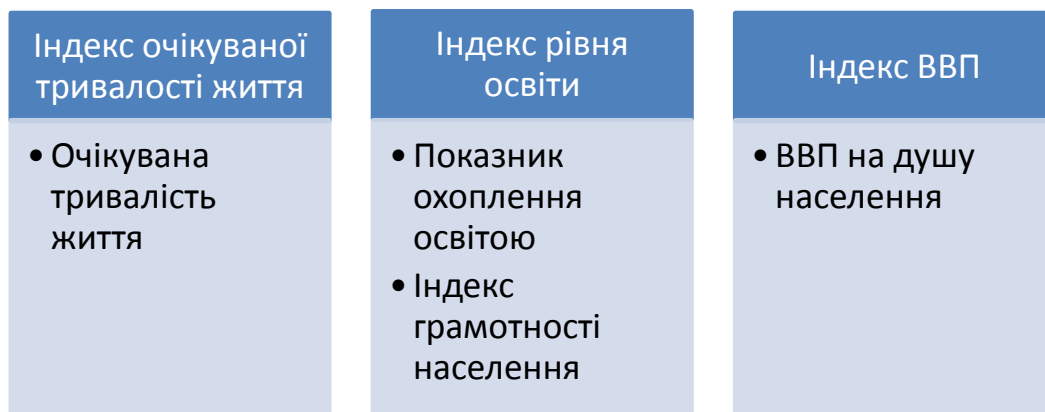

Рисунок 2.2 - Структура і склад індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП).

Для розрахунку індексів за даними елементами — тривалістю життя, освітою та ВВП — для кожного з використовуваних показників встановлюють мінімальне і максимальне значення (порогові значення, таблиця. 1.1).

Таблиця 2.1 - Порогові значення показників для розрахунку ІРЧП

Показник	Максимальне значення	Мінімальне значення
Середня тривалість життя (років)	85	25
Рівень писемності дорослого населення (у відсотках)	100	0
Сукупний валовий коефіцієнт тих, що вчилися у навчальних закладах (у відсотках)	100	0
ВВП на душу населення (ППС в дол. США)	40000	100

Досягнення за кожним виміром виражаються величиною від 0 до 1, яка розраховується за наступною формулою:

$$I = \frac{Пф - П_{\min}}{П_{\max} - П_{\min}}, \quad (2.3)$$

де I – значення індексу;

P_f – фактичне значення показника;

P_{\max} – максимальне значення показника;

P_{\min} – мінімальне значення показника.

4. Розрахунок індексу очікуваної тривалості життя.

Показником є середня очікувана тривалість майбутнього життя при народженні (виражає кількість років, які в середньому належить прожити одній людині з покоління тих, що народилися за умови, що впродовж всього життя цього покоління рівень смертності в кожному віці залишиться таким самими, як в рік, для якого розрахований показник середньої очікуваної тривалості майбутнього життя). Для України, де очікувана тривалість життя в 2012 р складала 66,7 років, індекс очікуваної тривалості життя дорівнює 0,69.

На відміну від коефіцієнтів дитячої і материнської смертності, дуже значущих для країн, що розвиваються, середня очікувана тривалість майбутнього життя при народженні є універсальним показником довголіття, оскільки дозволяє якнайкращим способом диференціювати як країни, що розвиваються, так і індустріальні, не завищує існуючий розрив між ними і не схильний до впливу змін вікової структури. Тому переваги були віддані саме цьому показнику. Для країн із різним рівнем розвитку доцільно використовувати додаткові показники довголіття. Так, для країн із низьким рівнем розвитку достатньо показника середньої очікуваної тривалості життя, для країн із середнім рівнем розвитку цей показник можна доповнити показником смертності дітей у віці до 5 років, а для високорозвинутих країн – ще і коефіцієнтом материнської смертності.

5. Розрахунок індексу освіти.

Індекс освіти вимірює відносні досягнення країни, як у підвищенні письменності дорослого населення, так і у збільшенні валової частки, що навчаються у початкових, середніх і вищих навчальних закладах. Спочатку розраховується індекс письменності дорослого населення (частка грамотних у

віці 15 років і вище) та індекс валової частки, що навчаються в навчальних закладах (відношення спільного числа, що вчаться на всіх ступенях навчання незалежно від їх віку до чисельності населення у віці від 5-24 років). Потім ці два індекси зводяться в єдиний індекс освіти I_{oc} , причому перевагу в дві третини надають писемності серед дорослого населення і одну третину — валовій частці тих, що навчаються у навчальних закладах. Наприклад: при первинних показниках їх рівня письменності в 1, частки населення, охопленої освітою – 0,88, індекс освіти розраховується:

$$I_{oc} = 2/3 I_{гр.} + 1/3 I_{ох}, \quad (2.4)$$

де I_{oc} – індекс освіти;

$I_{гр.}$ – індекс грамотності дорослого населення;

$I_{ох}$ – індекс валової кількості осіб, що навчаються.

Індекс писемності дорослого населення є найбільш значущим показником для країн, що розвиваються, які все ще відстають від індустріальних за освіченістю населення. Для індустріальних країн із ринковою економікою індекс писемності апріорі встановлюють рівним 0,99. Рівень писемності використовується як індикатор з 1990 р., при цьому вже в першій Всесвітній Доповіді про людський розвиток підкреслювалося, що для детальної оцінки цього вимірювання потрібно враховувати показники вищих ступенів освіти. Доцільно доповнювати існуючі показники індикаторами, специфічними для різних рівнів розвитку. Для країн із середнім рівнем розвитку рівень писемності рекомендувалося доповнити показником повноти охоплення середньою освітою, для країн із високим рівнем розвитку – ще і показником повноти охоплення вищою освітою.

6. Розрахунок індексу ВВП.

Індекс ВВП розраховують з використанням скоректованого показника ВВП на душу населення. Вибір базового показника, що відображає даний елемент – серйозна проблема, ідеальна характеристика рівня життя повинна

була б відображати чисенні чинники, що визначають можливості розвитку і реалізації людських здібностей. Ці чинники: особистий дохід; розподіл доходів між верствами суспільства; доступ до земельних ресурсів і кредитів і тому подібне Велика кількість труднощів при обліку цих показників робить практично неможливим оцінювання матеріального рівня життя за допомогою прямого показника. Тому для оцінювання матеріального рівня життя використовують непрямий показник – величина ВВП на душу населення.

Отже, для чисельного представлення трьох елементів людського розвитку використовують показники: середня очікувана тривалість майбутнього життя при народженні (базовий показник довголіття); частка грамотних у віці 15 років і старше, а також сукупна загальна частка учнів (базові показники освіти); скоригований реальний ВВП на душу населення (спеціальний індикатор матеріального добробуту).

Ці показники вимірюють у різних одиницях, а їх зміни відбуваються нерівномірно і часто мають різноспрямований характер (наприклад, середня очікувана тривалість життя може збільшуватися, тоді як скорегований реальний ВВП на душу населення - скорочуватися). Тому зведення цих індикаторів воедино, тобто розрахунок індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), має особливе значення з погляду результуючої оцінки рівня людського розвитку, ранжирування країн (регіонів), аналізу змін, подій за певний інтервал часу.

7. Розрахунок індекса розвитку людського потенціалу (ІРЛП).

Після встановлення значень індексів за елементами проводять розрахунок ІРЛП. Це середнє арифметичне трьох індексів за елементами. У найбільш загальному вигляді ІРЛП розраховують за такою формулою:

$$\text{ІРЛП} = \sum_{j=1}^j \alpha_j \frac{X_j - m_j}{M_j - m_j}, \quad (2.5)$$

де X_j - фактичне значення показника, що описує j -е вимір людського розвитку;

m_j і M_j - відповідно мінімальне і максимальне значення показника, що описує j -е вимір;

a_j - ваговий коефіцієнт (ваговий коефіцієнт середньої очікуваної тривалості життя складає $1/3$, скоректованого реального ВВП на душу населення - $1/3$, рівня письменності - $2/9$, сукупність загальної частки що вчаться - $1/9$; отже, вага кожного виміру людського розвитку дорівнює $1/3$).

Використання комплексного показника людського потенціалу дозволяє розділяти країни на групи з різним рівнем людського розвитку. Незалежно від рівня економічного розвитку (чи це індустріальні, чи такі, що розвиваються країни) до країн з високим рівнем людського розвитку $0,8$; до країн з середнім рівнем відносяться ті, в яких ІРЛП людського розвитку – ті ІРЛП, в яких $0,5 < 0,8$; до країн з низьким рівнем людського розвитку - ті, в яких $ІРЛП < 0,5$.

Приклад

Окрім ранжирування і розділення країн на групи, обчислення ІРЛП і індексів окремих вимірювань дозволяє оцінювати відповідність ситуації, що склалася, деяким орієнтирам, вираженим оптимальними значеннями показників людського розвитку, і її зміна протягом часу. Порівняння індексів довголіття і рівня життя дає можливість, за інших рівних умов, уточнити пріоритетність відповідних програм людського розвитку. Беручи до уваги також величину витрат, необхідних для тієї або іншої зміни показників довголіття, освіти, рівня життя, індекси людського розвитку можуть бути використані для визначення бажаних масштабів фінансування програм людського розвитку на національному і регіональному рівні. Наприклад, середньостатистичний мешканець Норвегії (країни, що займає перше місце за показником ІРЛП) і середньостатистичний житель такої країни як Нігер (що займає останнє місце) живуть у різних кінцях світу. У Норвегії люди багатіші, ніж у Нігері, більше, ніж у 40 разів. Живуть вони майже удвічі довше. І мають практично необмежену можливість отримувати початкову, середню і вищу

освіту, тоді як у Нігері охоплення населення освітою складає лише 19 % населення.

Приклад

Рейтинг деяких країн за показником ІРЛП значно нижчий, ніж за показником доходів, тоді як в інших країнах ситуація прямо протилежна. Наприклад, В'єтнам залишаючись достатньо бідною країною, має значно вищий ІРЛП, ніж багато країн, в яких дохід на душу населення вище. І навпаки, Бахрейн, де середній дохід на душу населення майже удвічі вищий, ніж у Чилі, незважаючи на прогрес, що намітився з недавнього часу, нижчий ІРЛП у зв'язку з відставанням за показниками освіти і письменності. У Танзанії (Африка) середній дохід на душу населення в три рази менший, ніж в Анголі. Незважаючи на це, ІРЛП в обох країнах однаковий, що відображає значну шкоду для розвитку людини, нанесену внаслідок конфлікту в Анголі.

Уряди часто розглядають ІРЛП як інструмент оцінки ефективності своєї роботи порівняно з урядами сусідніх країн. Конкуренція в сфері розвитку людини дуже корисна – це здорове суперництво – краще, ніж конкуренція за показником ВВП. Для багатьох країн подібні розбіжності можуть бути пов'язані з провалами у внутрішній політиці створення можливостей у сфері охорони здоров'я і освіти.

Тенденції розвитку людини свідчать, що починаючи із середини 1970-х рр. величина ІРЛП поступово зростала майже для всіх регіонів. У Східній і Південній Азії після 1990 р. прогрес прискорився. У Центральній і Східній Європі, а також країнах СНД після катастрофічного спаду в першій половині 1990-х рр. також спостерігається зростання, і тепер вони відновили свій колишній, локризний рівень цього показника. Виняток, в основному, стосується африканських країн на південь від Сахари. Після 1990 р. вони опинилися в стані стагнації частково унаслідок економічних провалів, головним чином через убивчої дії ВІЧ/СНІДУ на тривалість життя.

9. Індекс «живої планети» (ІЖП).

Досить активно в світі робляться спроби розрахувати інтегральні агреговані індекси, що базуються перш за все, на екологічних параметрах.

Агрегований індекс «живої планети» (ІЖП) (Living Planet Index) для оцінки стану природних екосистем планети обчислюється у рамках щорічної доповіді Всесвітнього Фонду Дикої Природи (World Wild Fund). Індекс живої планети вимірює природний капітал лісів, водних і морських екосистем та розраховується як середнє із трьох показників: чисельність тварин у лісах, у водних і морських екосистемах. Кожен показник відображає зміни популяції найбільш представницької вибірки організмів в екосистемі. У 1970-і роки людство вийшло за межі відновних можливостей у глобальному масштабі, що є причиною виснаження природного капіталу і відбивається в зменшенні індексу ІЖП на 33 % за останніх 30 років.

9. Показник «екологічний слід» (ЕС).

Показник «екологічний слід» (ЕС, тиск на природу) (The Ecological Footprint) вимірює споживання населенням продовольства і матеріалів в еквівалентах площі біологічно продуктивної землі і площі морів, які необхідні для виробництва цих ресурсів та поглинання відходів, що утворюються, а також споживання енергії - в еквівалентах, необхідних для зменшення відповідних викидів CO₂. За період 1970 - 1997 рр. ЕС зріс на 50 %, або на 1,5 % в рік. ЕС, що розраховується на одну людину, є сумою 6 доданків: площа ріллі для вирощування споживаних людиною зернових; площа пасовищ для виробництва продукції тваринництва; площа лісів для виробництва деревини і паперу; площу моря для виробництва риби та морепродуктів; територія, зайнята під житло й інфраструктуру; площа лісів для поглинання викидів Co₂.

ЕС середнього споживача у розвинених країн світу в 4 рази перевищує відповідний показник споживача із країн з низькими доходами на душу населення.

Метод ЕС дозволяє порівняти фактичний тиск суспільства на природу і можливий з погляду потенційних запасів природних ресурсів та асиміляційних

процесів. За розрахунками вчених у даний час фактичний тиск населення планети на 30 % перевищує її потенційні можливості.

10. Індикатор «здоров'я населення».

Індикатор «здоров'я населення» відображає поширення екологічно обумовлених захворювань. Найбільш чітка залежність виявлена між якістю навколишнього середовища і респіраторними захворюваннями та кишковими інфекціями. Оскільки найбільш схильні до респіраторних захворювань діти, введений показник дитячої смертності, який вимірює смертність від респіраторних захворювань за стандартною класифікацією хвороб на 100 тис. дитячого населення у віці 0 - 14 років. Показник смертності від кишкових захворювань розрахований на загальну чисельність населення країни.

11. Індекс реального прогресу та індекс сталого економічного добробуту.

Індекс реального прогресу та індекс сталого економічного добробуту (Genuine Progress Indicators і Index of Sustainable Economic Welfare) є спробою створити адекватного вимірника економічного добробуту, удосконалити показник ВВП з урахуванням різних чинників (Genuine Progress Indicator, 1998). Індекс реального прогресу відображає такі складові: злочинність і розпад сімей, домашня і добровільна робота, розподіл доходу, виснаження ресурсів, забруднення, довгостроковий екологічний збиток, зміна кількості вільного часу, витрати на оборону, термін життя предметів тривалого користування, залежність від зарубіжних капіталів. Індекс реального прогресу призначений для того, щоб відобразити ті аспекти економіки, які лежать поза монетарними характеристиками. Зроблена спроба визначити ціну тих чинників, які підтримують економіку, але залишаються поза грошовими оцінками.

12. Індекс сталого розвитку ESI-2005 (Environmental Sustainable Index).

ESI -2005 (індекс сталого розвитку навколишнього середовища) виходить з можливості націй захищати навколишнє середовище на наступні декілька десятиліть. Він отриманий інтеграцією багатьох (76) показників, що відстежують вклад природних ресурсів, минулі і теперішні рівні забруднень, зусилля з управління навколишнім середовищем та потужності суспільства з

поліпшення характеристик навколишнього середовища і характеризується 21 індикаторами сталості навколишнього середовища. Ці індикатори дають можливість у порівнянні оцінити рівень сталості за допомогою таких 5-ти фундаментальних компонентів: системи навколишнього середовища, тиску на навколишнє середовище, уразливість людини, соціальної здатності відповісти на виклики навколишнього середовища, глобального управління. Використання ESI дає можливість особам, що ухвалюють рішення, інструмент, який прокладає курс до виконання національних природоохоронних показників і полегшує порівняльний політичний аналіз. Він сприяє упровадженню кількісного підходу в ухвалення рішень на основі досвіду.

Звичайно, абсолютні виміри сталості залишаються ілюзією, хоча багато аспектів сталості навколишнього середовища можуть бути виміряні на відносній основі, коли результати забезпечують ситуацію для політичних оцінок і думок. Таке порівняння особливо важливе в новому контексті світових зусиль просувати вперед аспекти, які стосуються навколишнього середовища в контексті «Порядку денного на 21 століття». Високе значення ESI відповідає кращому управлінню навколишнім середовищем. П'ять країн із найбільшими значеннями ESI - Фінляндія, Норвегія, Уругвай, Швеція та Ісландія - мають істотні запаси природних ресурсів, низьку щільність населення і успішно вирішують проблеми розвитку суспільства. Країни із низькими значеннями ESI - Північна Корея, Ірак, Тайвань, Туркменістан і Узбекистан. Ці країни стикаються із різними проблемами як природного, так і техногенного характеру. Їм також не вдається добре проводити свою природоохоронну політику.

1. Індекс ESI є корисний інструмент для управління навколишнім середовищем за початковими вихідними даними і дозволяє проводити порівняльний аналіз.

2. Управління навколишнім середовищем вимагає уваги до широкого кола управління забрудненнями і питань управління природними ресурсами.

3. Країни, що розвиваються і розвинені, стикаються з чіткою проблемою навколишнього середовища - дією поллютантів (забруднень) з одного боку і тиском бідності і неправоздатності з іншою.

4. Економічні успіхи сприяють потенційним успіхам в природоохоронних процесах, але не гарантують їх міцність. Управління навколишнім середовищем залежить як від зусиль політиків, так і об'єднаних зусиль соціальної, політичної і економічної систем.

5. В той час, коли виявилось, що жодна країна не перебуває на правильному сталому шляху, на кожному кроці розвитку деякі країни справляються зі своїми природоохоронними проблемами краще, ніж інші.

6. Заходи з управління, включаючи жорстке (суворе) регулювання і високу ступінь кооперації з міжнародними структурами, корелюють із загальним природоохоронним успіхом.

Таблиця 2. 2 - Числові характеристики індексів України, Росії, Канади

Показник	Країни		
	Україна	Росія	Канада
2012 р			
ESI	44,7	56,1	64,4
Ранжирування	108	33	6
ВВП/ на жителя (тис.)	4,759 дол.	7,997 дол.	26,492 дол.

Відзначимо одну важливу тему, яка завжди акцентується у «Доповіді про розвиток людини» з моменту першої публікації. Загалом, значення показників розвитку людини коливаються разом з доходом. І в цьому немає нічого дивного. Дуже низький середній дохід у поєднанні з високим рівнем бідності за доходами приводять до дефіциту основних свобод у світі. Це позбавляє людей можливості повноцінно харчуватися, повноцінно лікуватися або здобувати освіту. ІРЛП відображає позитивний зв'язок між доходом, з одного боку, і

здоров'ям та освітою з іншого: у жителів багатших країн, як правило, кращий стан здоров'я і більше можливостей для здобуття освіти. Крім того, звертає на себе увагу і той факт, що одні країни набагато краще від інших «конвертують» багатство в можливості для збереження здоров'я і здобуття освіти.

2.4 Використання кластерного аналізу для оцінки сталості країн світу.

Одне з найбільш цінних використань ESI - це його застосування як механізму порівняльного аналізу політичних рішень. У пошуках поліпшення характеристик буває дуже корисним ідентифікувати відповідні рівні країни, до яких можна знайти початкові вихідні пункти природоохоронних оцінок і політики. Рівні країни не лише забезпечують доречний контекст для думки про свої власні характеристики і можливо джерел політичного керівництва, але навіть компіляція ранжирування усередині рівних груп також спонукає конкуренцію.

Приклад

Одним з найбільш потужних уроків ранніх версій ESI є те, що політичні лідери націй були стурбовані тим, як і чому їх країни розташувалися одна над іншою щодо тих, яких, на їх думку, вони розглядають як однаково розташовані. Коли прем'єр - міністр Норвегії познайомився з командою ESI, він висловив своє незадоволення другим місцем Норвегії в ранжируванні в оцінках протягом декількох років. Більш того, він хотів обговорити питання, що його країна має зробити, щоб посунути Фінляндію з першого місця.

Політичні інститути, такі як Європейський Союз або ASEAN можуть допомогти ідентифікувати (розбити на категорії) досліджувані країни. Це - одним з підходів. Інший шлях порівняння - статистичний. На основі статистичних даних проведений кластерний аналіз, що дозволив розділити країни на групи, статистично обгрунтовані на базі однакових значень індикаторів. Застосовуючи статистичний інструмент, обгрунтовані 7 кластерів, сім угруповань країн. Той факт, що кластери включають багато географічно

зв'язаних країн, наводить на думку, що вони мають в основі схожі характеристики навколишнього середовища, забезпечуючи деяку логіку для регіональних вихідних даних.

Кластер 1 представляє промислові країни з щодо високою щільністю населення і середньою соціальною та інституційними можливостями.

Кластер 2 групує найменш розвинені країни, більшість з яких випробовує відносно низький стрес (тиск на навколишнє середовище), але мають дуже низьку інституційну здатність і тому зазвичай уразливі до природних катастроф, недоїдання, недоліку санітарії та безпечного постачання водою.

Кластер 3, чітко відрізняючись від першої групи розвинених країн, формує країни з обширними земельними площами, низькою щільністю населення, низьким рівнем уразливості і добре розвинутою інституційною здатністю.

Кластер 4 включає багато країн колишнього Східного блоку з невеликою групою інших націй (Ямайка, Ліван, Тринідад і Тобаго, Туреччина). Вони мають схожі середні значення в системному і стресовому показниках.

Кластер 5 об'єднує разом велику кількість країн Центральної і Південної Америки та деякі з африканських країн. Вони показують відносно сильні природоохоронні системи і середні результати щодо уразливості та інституційної здатності.

Кластер 6 більшість екологічно переобтяжених колишніх республік Радянського Союзу (включаючи Україну), декілька країн Середнього Сходу і інших, що мають середній показник за системою навколишнього середовища, тиску на навколишнє середовище, уразливості людини, але дуже низьку інституційну здатність і глобальне керівництво.

Кластер 7 об'єднує країни, що розвиваються, з достатньо високою щільністю населення і напруженою екологічною ситуацією, але з середніми показниками за рештою компонентів.

Вся система збору інформації в Україні має бути переглянута, оскільки система статистики даних соціально-економічного розвитку з наведеними істотно не співпадають. Проблеми даних і недосконалість методик їх

використання збільшують невизначеність отриманих результатів. Сталість навколишнього середовища стало вже затертим словом (поняттям), концепція сталості, з комбінуванням у рамках минулого, теперішнього і майбутнього часу, є серйозною методологічною складністю. Ця концепція передбачає, природно, динаміку розвитку і вимагає постійного моніторингу та перенастроювання (управління). Фактично, йде мова про управління суспільством за показником ESI. На рівні країни на сталість істотно впливають вклад природних ресурсів, шляхи минулого розвитку, справжній та майбутній тиск на навколишнє середовище і задіяні потужності. Щоб забезпечити осіб, які ухвалюють політичні рішення поточної політики зворотним зв'язком, потрібна все більша кількість спрямованих на це індексів та багато інших індикаторів. Незважаючи на методологічні обмеження і серйозні наукові невизначеності, ЕРІ демонструє, що результати природоохоронної політики можуть бути корельовані з показниками зниження бідності, поліпшенню здоров'я та іншими глобальними цілями розвитку суспільства.

Проведене ранжування поставило на перші місця такі країни як Нова Зеландія, Швеція, Фінляндія, Чеська Республіка і Англія – всі вони виділяють значні ресурси і докладають зусилля до захисту навколишнього середовища, що очевидно за всіма управлінськими рішеннями. П'ять розташованих внизу країн – Ефіопія, Малі, Мавританія, Чад і Нігерія – є нерозвиненими націями з малими можливостями інвестувати природоохоронну інфраструктуру (питна вода і санітарні системи) або суворий контроль забруднення та систематичне управління природними ресурсами.

Таблиця 2.3 - Ранжування країн у системі ESI.

Місце в ранжуванні	Країн а	Показник індикатора ESI
8	Канада	84.0
32	Росія	77.5
51	Україна	71.2

Основні рекомендації щодо впровадження системи: запропонувати чіткіші цілі, особливо в рамках пріоритетних проблем; інвестувати у моніторинг найважливіших даних, відстежувати індикатори та програми оцінювання; запроваджувати звіт за досягненнями в процесі формування політики і реалізації цих зусиль на глобальному, національному, регіональному, локальному рівнях.

Рівен сталості територій оцінюють за єдиною схемою, через рівні проміжки часу, за єдиною методикою, що дозволяє формувати систему моніторингу сталого розвитку. Моніторинг індикаторів сталого розвитку - це спостереження зміни показників (індикаторів) у часі для однієї і тієї ж території. Зіставляючи індикатори, отримані через певні проміжки часу, можна оцінити ефективність дій влади і громадськості щодо впровадження політики сталого розвитку. Національну систему моніторингу необхідно будувати, виходячи з потреб суспільства і влади ухвалювати вірні рішення, а також з урахуванням існуючих систем оцінки суспільства з природоохоронної точки зору, зокрема по ESI. Звідси випливає необхідність безперервної роботи над методологією побудови індикаторів, індексів та чутливістю їх змін від числа і якості показників, що наповнюють їх. Дані моніторингу індикаторів використовують також для внесення коректив у напрямки розвитку території, методів впровадження, змін у політиці управління територією.

Контрольні запитання

1. Що таке індикатори сталого розвитку?
2. Що таке моніторинг індикаторів сталого розвитку?
3. Проаналізуйте роль індикаторів сталого розвитку в оцінці «сталості» територій.
4. Поясніть систему еколого-економічного обліку у визначенні «сталості» суспільства.
5. Як розрахувати показник екологічно пристосованого чистого внутрішнього продукту?

6. Поясніть поняття індекс «дійсних заощаджень».
7. Наведіть послідовність розрахунку «дійсних заощаджень».
8. Яка структура індексу розвитку людського потенціалу.
9. Як розрахувати індекс розвитку людського потенціалу?
10. Як розрахувати індекс освіти в структурі індикаторів сталого розвитку?
11. Як розрахувати індекс ВВП в структурі індикаторів сталого розвитку?
12. Поясніть поняття індексу «живої планети» в структурі індикаторів сталого розвитку.
13. Поясніть поняття показника «екологічного сліду» в структурі індикаторів сталого розвитку.
14. Як розрахувати індекс «здоров'я населення» в структурі індикаторів сталого розвитку?
15. Поясніть поняття індексу «реального прогресу» в структурі індикаторів сталого розвитку.
16. Поясніть індекс сталого економічного добробуту в структурі індикаторів сталого розвитку.
17. Яка структура індексу сталого розвитку ESI-2005 (Environmental Sustainable Index)?
18. Поясніть суть кластерного аналізу для визначення «сталості» територій та країн.

З КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗБАЛАНСОВАНОГО (СТАЛОГО) РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

3.1 Передумови формування концепції збалансованого розвитку туризму.

Теорія збалансованого (стійкого) розвитку не тільки привертає увагу наукові спільноти, але і набирає рис практичної. Загалом, всі країни світу сприйняли її зі схваленням і розробляють практичні заходи для реалізації «Програми дій на 21 ст.» у всі сфери економічного та суспільного життя. Туристичний рух та інвестиційні процеси, пов'язані з розбудовою інфраструктури, створюють для природного середовища загрози, схожі до тих, які відбуваються внаслідок розвитку промисловості, урбанізації чи транспорту. За оцінками експертів, роль (частка) туризму у деградації середовища становить 5-7 %.

Після Другої світової війни туристична індустрія розповсюджується по всьому світу. Технічна революція в транспорті і комунікаціях зробила доступними для масового туризму найвіддаленіші природні куточки. У 70-ті роки активно починає подорожувати населення із середнім і навіть невисоким достатком, розвивається молодіжний туризм - пішохідні й кінні прогулянки, гірськолижний спорт, сплави річками. Все це призвело до того, що в туристичній індустрії почав концентруватися значний капітал. Бурхливий розвиток індустрії туризму зумовив концентрацію виробництва -- виникають готельні ланцюги, починається будівництво туристичних центрів. Вкладаючи значні кошти в розвиток туризму, великий капітал вимагав максимального прибутку за найкоротші терміни. Природний ландшафт і місцеве населення сприймали лише як засоби для досягнення мети. Шкідливі зміни в середовищі з'являються найчастіше там, де розвиток туризму відбувається у там, де він не є контрольованим. Не дивно, що результатом росту масового нерегульованого відвідування видатних природних комплексів став надзвичайно негативний вплив на них, а також на місцеве соціокультурне середовище; знищували

рідкісні рослини, вирубували дерева, забруднювалися водойми, витоптувалися ґрунти, зникали чи значно скорочувалися популяції багатьох видів тварин. Під загрозою опинилась як дика первісність унікальних природних куточків та місцеві економіки, і культурні цінності приймаючих сторін.

Масштабні екологічні катастрофи і збільшення нещасних випадків під час туристичних подорожей, з одного боку, та підвищення рівня якості життя населення у розвинених країнах наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. - з іншого, стали передумовою зміни свідомості та ставлення людей до екологічного фактора в процесі прийняття рішення про відпочинок. У доповіді Генерального секретаря ООН на організаційній сесії 2 березня 2001 р., підготовленій ВТО для Комісії зі сталого розвитку, наголошувалося, що громади, які проживають у відвідуваних туристами місцях, усе гостріше відчувають на собі труднощі, зумовлені несталим туризмом, а проблеми сталості все частіше постають у контексті національної, регіональної і місцевої політики, стратегій та планів розвитку туризму.

Такий односторонньо орієнтований розвиток туризму, що дістав назву «жорсткий туризм», відбувався в останні десятиліття в багатьох країнах. Демографія й логіка розвитку говорять, що до 2050 року на Землі проживатиме 8 млрд людей. Більше, ніж дві треті жителів, що народжуються сьогодні, будуть зростати у двадцяти найбільш розвинених країнах. Через 30 років населення Китаю збільшиться на 360 млн осіб, Індії - на 600 млн і на 100 млн в Нігерії, Бангладеші й Пакистані. Той мільярд, що населяє «перший світ», споживає 75% ресурсів і викидає в навколишнє середовище 75 % відходів. Решта 4 млрд споживають і викидають в три рази менше, тобто один бідняк робить навантаження на Землю в середньому в 10 разів менше, ніж житель Заходу. Швидке зростання людства, інтенсифікація його діяльності ведуть до стрімкої зміни співвідношення глобальної екосистеми планети й господарської підсистеми, що визначається людською діяльністю (табл. 3.1).

Таблиця 3.1- Динаміка господарської підсистеми глобальної екосистеми

Показники	Початок XX ст	Кінець XX ст.
Валовий світовий продукт, млрд дол	60	20000
Потужність світового господарства, ТВт	1	10
Чисельність населення, млрд осіб	1	5
Споживання прісної води, км ³	360	4000
Споживання чистої первинної продукції біоти, %	I	40
Площа територій, вкритих лісом, млн. км ²	57,49	50,07
Ріст площі пустель, млн га		+ 156
Скорочення кількості видів, %		-20
Площа, порушена господарською діяльністю на суші, %	20	60

За даними ЮНЕП та ВТО туризм розглядається як галузь, що розвивається найбільш швидкими темпами, на відміну від галузей виробничої сфери. Характерні риси сучасного туризму:

1. Сучасний туризм – сфера міжнародної економіки, яка розвивається дуже швидко, за 10 останніх років ріст становив 25 %, причому у 2004 році було зареєстровано 760 млн. міжнародних поїздок і отримані прибутки в розмірі 622 млрд дол. США. Щоденні витрати туристів до 2020 року, за винятком коштів на авіап перевезення, збільшаться до 5 млрд доларів у день.

2. За прогнозами фахівців темпи зростання галузі туризму будуть залишатися високими, хоча глобальні і регіональні структури туризму змінюються з роками (в останні роки через тероризм, розвиток різноманітних захворювань, стихійні явища, тощо). За прогнозними розрахунками фахівців ВТО до 2020 року буде здійснено більше 1500 млн міжнародних поїздок, що означає збільшення туристичних прибуттів у 2,4 раза порівняно з 2000 роком.

Ці ж дані свідчать, що зростання туризму відбуватиметься завдяки країнам, що розвиваються. Хоча зараз на долю Європи, Північної та Південної Америки, Східної Азії та регіону Тихого океану припадає 80 % всієї кількості

поїздок, міжнародні поїздки до Африки, за прогнозами будуть зростати щорічно на 5,5 %, а до Південної Азії – на 6 %, в той час як світове зростання прогнозується в межах 4 %.

3. Міжнародні поїздки представляють тільки один аспект туризму. У багатьох країнах за кількістю туристів та доходів від туризму внутрішній туризм розвинутий більше, ніж міжнародний. Також прогнозується розвиток внутрішнього туризму у всіх регіонах світу.

4. У багатьох країнах туризм є основним джерелом зайнятості населення, що дозволяє за оцінками Всесвітньої ради з поїздок і туризму забезпечувати 74 млн робочих місць і 215 млн (8,1 % від світового показника), якщо враховувати опосередковий економічний вплив цієї галузі. Це становить 4218 млрд дол США у вигляді ВВП (10,4 % від світового показника), при цьому поїздки і туризм відіграють важливу роль у розвитку міжнародної торгівлі, що складає 12 % від загального показника надходжень від експорту. Тобто за 44 роки кількість прибуттів туристів зростає в 12,7 рази, а доходи від туризму збільшились у 86, 1 рази (рис.3.1, 3.2).

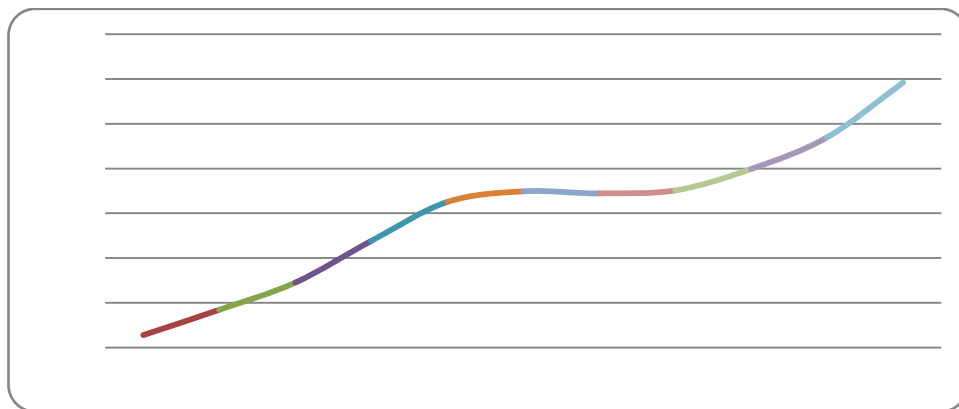

Рисунок 3.1 - Динаміка світових туристичних потоків (1955 – 2015 рр.), млн осіб

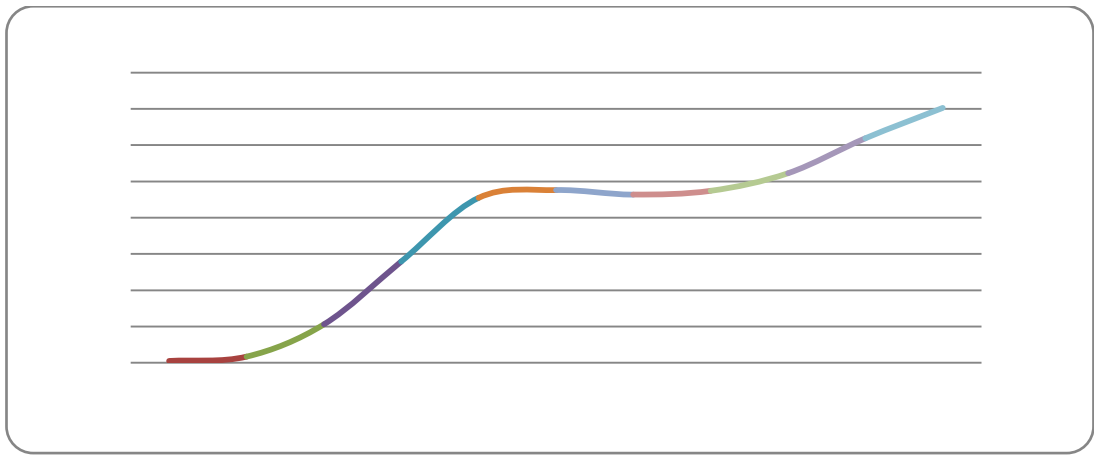

Рисунок 3.2 - Валютні надходження від галузі туризму (1955 – 2015 рр.),
млн дол

Приклади негативних наслідків, що супроводжують надлишкове відвідування туристами рекреаційних природних територій, відомі на сьогодні у великій кількості. Як найбільш переконливий приклад можна навести факти деградації природи низки найбільших національних парків США, Долини Гейзерів на Камчатці, рекреаційних територій в Альпах, накопичення сміття на Евересті в Непалі та на Стежці Інків у Південній Америці. Рекреаційна деградація природних територій викликала необхідність впровадження в туристичну практику системи заходів захисту природи, тобто впровадження технологій екологічного менеджменту в практику рекреаційного природокористування. «Рятуйте Альпи! Сад на даху Європи в небезпеці» - так назвав свою книгу, опубліковану у Відні в 1983 році, відомий австрійський журналіст Л. Люкшандерль. Дійсно, до кінця 1970-х рр. господарське, і в першу чергу рекреаційне, навантаження на ландшафти Альп досягло надзвичайних масштабів. Тоді здавалося, що рятувати вже нічого і неможливо зупинити експансію могутніх туристичних монополій, які прагнули максимізації прибутків. Однак у ці ж роки вчені й прогресивні представники туристичного бізнесу альпійських країн (перш за все, це класики туризмознавства Й. Кріппендорф та Р. Юнк) розробили й почали втілювати в життя концепцію «м'якого» туризму, протиставляючи її туризму «жорсткому», що приносить спочатку колосальні прибутки, а потім підриває і саму основу свого

існування, і соціально-економічне благополуччя альпійських регіонів. Термін «м'який туризм» було введено у 1980 р. німецьким футурологом Р. Юнком та запропонований на розгляд ЮНЕСКО в 1982 р., Міжнародної Академії з вивчення туризму в 1989 р. і ВТО в 1980, 1985 і 1989 рр. Характерні риси жорсткого і м'якого туризму показані в таблиці 3.3.

Таблиця 3.2 - Характерні риси жорсткого і м'якого туризму

Жорсткий туризм	М'який туризм
Масовість	Індивідуальні й сімейні тури, подорожі в колі друзів
Короткотермінові подорожі	Довготермінові подорожі
Швидкі засоби пересування	Повільні й середньошвидкісні засоби пересування
Заздалегідь узгоджена програма	Спонтанні рішення
Імпорт стилю життя	Стиль життя за зразком країни перебування
«Видатні місця»	«Враження»
Комфорт і пасивність	Активність і різноманітність
Попередня інформаційна підготовка до подорожі невелика	Країна - мета подорожі вивчається заздалегідь
Турист не володіє мовою країни і не намагається її пізнати	Мова країни вивчається заздалегідь, хоч би й на елементарному рівні
Турист, приїжджає в країну з відчуттям господаря, якого «обслуговують»	Мандрівник пізнає нову культуру
Покупки утилітарні чи стандартні	Покупки - не пам'ятні подарунки. Після поїздки залишаються нові знання, емоції і згадки
Турист купує листівки з видами	Мандрівник малює з натури чи фотографує сам
Допитливість	Тактичність
Гучність	Спокійна тональність

У ці самі роки п'ять альпійських країн прийняли Альпійську Конвенцію («Угода щодо Захисту Альп (Альпійська Угода)» – «Convention on the Protection of the Alps (Alpine Convention)»), що визначила довгострокову стратегію розвитку цього регіону, й механізми управління розвитком, що забезпечували б дотримання екологічного імперативу, пріоритети збереження природного й

культурного багатства альпійських регіонів. Одним із компонентів цієї Конвенції став протокол про м'який розвиток альпійського туризму. Так народилася й почала розвиватися західноєвропейська модель м'якого - природно-орієнтованого, екологічно і соціально відповідального туризму.

За аналогією до Альпійської конвенції, Україна ініціювала у 2001 році розроблення Рамкової Конвенції про охорону Карпат. Карпатську Конвенцію підписали уряди семи країн, на території яких простяглися Карпати, – Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Сербії й Чорногорії і України. Конвенція була підписана в Україні у 2003 році під час проведення 5-ї Всеєвропейської міністерської конференції «Довкілля для Європи» та стала одним з ключових моментів зазначеної Конференції. Рамкова «Конвенція про охорону довкілля та сталий розвиток Карпат» проголосила основні принципи збалансованого використання й охорони природних ресурсів Карпатського регіону. Згідно з статтею 8 "Збалансований туризм" «Сторони повинні вживати заходів до підтримання екологічно-збалансованого туризму у Карпатах, котрий надає переваги для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, поліпшуючи співпрацю у цьому напрямі. Сторони повинні проводити політику, котра спрямована на забезпечення міждержавного співробітництва для сприяння розвитку екологічно-збалансованого туризму, створюючи спільні плани управління міждержавними регіонами та тими регіонами, що межують».

У туризмі принципи стійкості чи збалансованості були сформульовані ВТО і Всесвітньою Радою з подорожей і туризму. У 1995 році ці організації разом з Радою Землі (міжнародною природоохоронною організацією) опублікували спільний звіт «Порядок дій на 21 ст. для індустрії туризму та подорожей – назустріч екологічному стійкому розвитку» (Agenda 21 for travel and tourism industry). Він був адресований національним адміністраціям з туризму, туристичним та торгівельним організаціям, споживачам туристичних послуг. У підсумковому документі стійким розвитком туризму називають такий розвиток, який відбувається без нанесення шкоди туристичним ресурсам. Це досягається

шляхом управління ресурсами, за якого вони можуть відновлюватися з тією ж швидкістю, з якою і використовуються, або повільним переходом відновлювальних ресурсів на швидко поновлювальні. Констатовано, що індустрія подорожей і туризму зацікавлена у захисті природних і культурних ресурсів, які є ядром туристичного бізнесу. Підкреслено важливість координації спільних зусиль урядів, індустрії та неурядових організацій для створення стратегії довгострокового розвитку. Перелічено сфери пріоритетних дій для досягнення цілей сталого розвитку туризму, зазначено важливість партнерства між урядом, господарством, неурядовими організаціями, аналізується стратегічна та економічна важливість подорожей та туризму, продемонстровано величезна вигода від створення потужної туристичної індустрії.

У документі також зазначені основні принципи збалансованого (сталого) розвитку:

- подорожі та туризм мають допомагати людям у досягненні гармонії з природою;
- подорожі та туризм мають внести свій внесок у збереження, захист та відновлення природних ресурсів;
- подорожі та туризм мають ґрунтуватися на життєздатних моделях виробництва та споживання;
- політика протекціоналізму в торгівлі подорожами і туристичними послугами має бути змінена та ґрунтуватися на принципах достатньої доцільності;
- захист навколишнього середовища має складати невідємну частину процесу розвитку туризму;
- проблеми розвитку туризму необхідно вирішувати за участю зацікавлених громадян (в першу чергу місцевих жителів туристичних дестинацій) зетельним плануванням рішень;
- держави мають попереджувати один одного щодо природних змін та лих, які можуть торкатися туристів або туристичної сфери;
- подорожі та туризм повинні сприяти створенню нових робочих місць;

- розвиток туризму має забезпечувати і підтримувати культуру та інтереси місцевих народів;

- сталий (збалансований) розвиток туризму має базуватися на міжнародному праві у сфері охорони довкілля та функціонування туристичної сфери.

Робочі наради з питань сталого розвитку туризму відбувалися у Лондоні, Джакарті (1997 р), нарада Робочої групи була скликана Всесвітньою туристською організацією в Коста-Ріка (січень 2000 р.), де її члени визначили пріоритетні питання, що охоплюють широке коло аспектів сталого розвитку туризму. Були окреслені пріоритетні напрямки роботи національних адміністрацій з туризму:

1. Оцінка місткості існуючої туристичної інфраструктури з метою життєздатності туризму.
2. Оцінка економічних, соціальних, культурних і природних складових розвитку туризму.
3. Навчання, освіта, просування суспільного розуміння процесів сталого розвитку туризму.
4. Планування життєздатного розвитку туризму.
5. Обмін інформацією, досвідом, технологіями життєздатного туризму між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються.
6. Забезпечення участі у процесі розвитку всіх секторів суспільства.
7. Розробка тур продуктів з дотриманням принципів сталого розвитку.
8. Моніторинг індикаторів сталого розвитку на місцевому рівні.
9. Партнерство для життєздатного розвитку.

Для туристичних компаній були сформульовані основні завдання на шляху сталого розвитку галузі:

1. Мінімізація та повторне використання, рециркуляція процесу використання природних туристичних ресурсів.
2. Збереження та управління енергією, що використовується в процесі надання туристичних послуг.
3. Управління ресурсами прісної води та стічними водами.

4. Управління небезпечними речовинами та відходами.
5. Управління транспортом та транспортуванням.
6. Планування і управління використання землі.
7. Розроблення проектів сталого розвитку туризму, залучення працівників, клієнтів, місцевих жителів до реалізації проектів сталого розвитку.
8. Розроблення планів партнерства заради сталого розвитку туристичних дестинацій та туристичної галузі.

У процесі розгляду холістичного підходу до розвитку туризму (від англ. whole - цілий) варто враховувати потреби інших галузей, забезпечуючи їх взаємозв'язок і взаємообумовленість. Стійкий розвиток туризму став пріоритетним напрямком для організацій Європейського Союзу. У спільному для країн ЄС Комюніке «Спільна робота для майбутнього європейського туризму» Європейська Комісія запропонувала стимулювати стійкий розвиток туристичної діяльності і Європі шляхом реалізації «Порядку денного на 21 ст.». Міжнародні агентства та організації, такі як Всесвітня Рада з подорожей і туризму (WTTC), Міжнародна федерація туроператорів (IFTO) приділяють значну увагу екологічним проблемам, пов'язаним з туризмом. Всесвітня туристична організація у 1993 році опублікувала Путівник зі стійкого розвитку туризму для зацікавлених сторін. UNEP спільно з Міжнародною ініціативою Готельного Середовища видали рекомендації щодо покращення екологічних показників діяльності готельних комплексів (The Green Hotelier , Going Green Make Sense). Європейський Союз розробив Положення ЄС 1893\93 «Про добровільну участь компаній у Системі екологічного менеджменту і ревізії». Відповідно до методики екологічного менеджменту туристична фірма або готель (інші елементи туристичної інфраструктури) можуть проводити або замовляти об'єктивні екоревізії, метою яких є поліпшення управління екологічними аспектами туристичної діяльності. Європейська Комісія в 1995 році видала Зелену Газету про роль ЄС в туристичній сфері, і в 1996 році заснувала ECONETT – туристичну та екологічну мережі. У Монреальській декларації з туризму (1996 р.) зазначено, що «захист навколишнього

середовища повинен встояти перед тиском з боку організацій або осіб, стурбованих тільки комерційним успіхом або особистим збагаченням».

У вирішенні питань сталості розвитку туризму ключовим фактором стає освіта та рівень якості життя населення. У матеріалах Гаазької декларації з туризму (Гаага, 1989 р.) зазначено, що в міру створення туристичної інфраструктури абсолютною необхідністю стає розвиток на національному рівні загальної туристської освіти для населення загалом, зокрема, в школах, а також спеціальна підготовка для працівників туризму. Цілий комплекс міжнародних документів, розроблених ВТО і ухвалених її членами (138 країн і територій, а також більш ніж 350 приєднаних членів із громадського та приватного сектору за станом на початок ХХІ ст.) впродовж 90-х років ХХ ст. поглиблюють методологічні підходи кожної з компонент сталого розвитку туризму (економічної, екологічної, соціальної). До найважливіших документів належать: Балійська декларація з туризму (1996 р.), Монреальська декларація «До гуманного і соціального бачення туризму», Манільська декларація з соціального туризму (1997 р.), Глобальний етичний кодекс туризму (1999 р.).

Виділяють 3 типи взаємовідносин, які поетапно відбуваються між прихильниками розвитку туризму, пов'язаного з природою, і захисниками навколишнього середовища:

- співіснування, можливе, якщо на даній території не розвинені в достатній мірі ні туризм, ні діяльність, пов'язана з охороною навколишнього середовища, чи якщо вони не завдають істотного впливу одне на одного;

- туризм і природа вступають у конфлікт. При цьому туризм завдає шкоди навколишньому середовищу. Екологи починають протистояти цьому шляхом введення обмежень і заборон;

- перехід до співпраці (симбіозу двох сфер діяльності). А це вже можна досягти тільки при організації туризму і природоохоронної діяльності таким чином, щоб вони проводилися на принципах взаємо вигідності та взаємодоповнюваності. Саме така співпраця та збереження довкілля є визначною умовою покращення рівня життя місцевого населення.

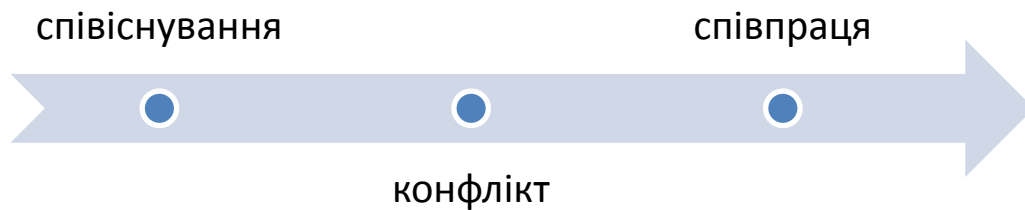

Рисунок 3.3 - Еволюція взаємовідносин туризму та охорони довкілля

Туризмом та довкіллям необхідно управляти таким чином, щоб вони могли співіснувати протягом довгого часу. Розвиток туризму часто співпадає з швидким ростом населених пунктів та деградацією довкілля. Культурний туризм має сприяти збереженню цінностей населених пунктів, створювати їм соціальні і економічні переваги.

При цьому не слід забувати, що наміри підтримувати пам'ятки та історичні місця в доброму стані вимагає визначення, прийняття і впровадження стандартів менеджменту і пропозицій щодо заходів оптимізації рекреаційного середовища у випадках, коли існує загроза деградації природного та культурного середовища.

3.2 Поняття збалансованого (сталого) туризму.

На сьогодні не існує єдиного визначення сталого туризму, і це закономірно, так як саме поняття «стійкий розвиток» перебуває на стадії конкретизації. Існуючі поняття розрізнені та мають загальний характер. Так, у сучасній науковій літературі розрізняють поняття стійкий розвиток туризму, стійкий (збалансований) туризм, стійкість (збалансованість) туризму.

Стойкий розвиток туризму – це розвиток туризму, орієнтований на тривалий період, за якого досягається баланс в реалізації економічних, екологічних, соціальних та культурних цілях розвитку, враховуються інтереси всіх зацікавлених сторін, на базі раціонального використання рекреаційних ресурсів та всестороннього партнерства.

Сталий розвиток туризму - це всі форми розвитку й управління туризмом, які не суперечать природній, соціальній, економічній єдності й добробуту сформованих суспільств у безстроковому періоді (Світова федерація природних та національних парків, 1992); сталий розвиток туризму забезпечується в межах екологічної стійкості, дає змогу ефективно відновлювати продуктивність природних ресурсів; враховує внесок місцевих громад у відпочинок туристів; передбачає рівність прав місцевого населення на економічні користі від туризму; ставить на перше місце побажання та потреби рецептивної сторони (Tourist Concern (& Wild World Fund, 1992); сталий розвиток туризму дає змогу сучасним мешканцям планети задовольнити власні потреби у відпочинку та рекреації без загрози втрати цієї можливості майбутніми поколіннями (UNDP, Production and consumption branch, 1998).

Стійкий (збалансований) туризм – це такий вид туризму, за якого забезпечується раціональне використання ресурсів довкілля, підтримується соціально-культурні особливості приймаючих туристів громад, забезпечується ефективність та життєздатність тривалих економічних процесів, а частина отриманих прибутків від розвитку туризму скеровують на відновлення рекреаційних ресурсів і вдосконалення технологій виробництва туристичних послуг.

Стійкість (збалансованість) у туризмі – позитивний загальний баланс між екологічними, соціально-культурними, економічними впливами туризму, а також позитивний вплив туристів та місцевих жителів один на одного.

Реалізація концепції стійкого розвитку тісно пов'язана з розвитком туризму, зорієнтованого на раціональне природокористування. Економічна модель стійкого розвитку туризму - це модель розвитку, за якої забезпечується необхідна якість життя як нинішнього, так і майбутніх поколінь. При цьому стійкий розвиток туризму забезпечує єдність трьох складових:

1) екологічну стійкість, що полягає в узгодженні розвитку туризму і рекреації з основними екологічними процесами;

2) економічну стійкість, яка забезпечується завдяки ролі туризму як ефективного засобу розвитку місцевої економіки через збалансоване управління ресурсами;

3) соціально-культурну стійкість, яка дозволить підвищити зайнятість і доходи населення регіонів, зберегти історико-культурні пам'ятки, зміцнювати місцеву самобутність та устрій життя.

3.3 Основні принципи збалансованого розвитку туризму.

Концепція «стійкого розвитку туризму» базується на плануванні економічних показників розвитку туризму з урахуванням економічного, екологічного, соціального й культурного аспектів.

Під стійкістю в цьому випадку розуміють позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних і економічних наслідків туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного.

Принципи концепції «стійкого розвитку туризму» сформульовано так:

- 1) туристична діяльність має сприяти поліпшенню захисту навколишнього середовища з допомогою просвітницької роботи, зміні відношення місцевих жителів, урядових і неурядових організацій, суспільства загалом до екологічних проблем;*
- 2) туристична діяльність має сприяти розповсюдженню відповідальної поведінки щодо природних об'єктів і об'єктів культурної спадщини з боку всіх учасників туристичної діяльності;*
- 3) туристична діяльність має бути вигідною для місцевого населення, в цьому разі вона буде підтримуватися місцевим населенням.*

Відповідно до принципів екологічної збалансованості в туристичну галузь впроваджуються ресурсозберігальні технології, відбувається постійне зменшення впливів інфраструктури туризму на довкілля, створення умов для регулювання потоків туристів на рекреаційних територіях з урахуванням допустимого рекреаційного навантаження і стійкості природних комплексів до антропогенного

навантаження, організація системи екологічної освіти і виховання серед широких верств населення з метою підвищення культури природокористування, збереження та відновлення унікальних природних комплексів.

Відповідно до принципів *економічної* ефективності необхідно використовувати туристичні ресурси на базі впровадження ресурсозберігальних інноваційних технологій і матеріалів; знижувати затрати внаслідок скорочення енерго- та водоспоживання та кількості відходів; підвищувати якість та конкурентоздатність туристичного продукту; використовувати нові, екологічно чисті технології при здійсненні туристичної діяльності; управляти туристичними потоками з метою зниження яскраво вираженої сезонності; розширити туристичний сезон, більш ефективно розподіляти туристичні потоки як у часі, так і в просторі розробляти і застосовувати різні напрями діяльності щодо удосконалення сертифікації та маркування туристичних послуг і продукції; розробляти систему сертифікації для підприємств, що застосовують підходи та принципи збалансованого розвитку.

Відповідно до принципів *соціальної збалансованості* стійкий розвиток туризму передбачає турботу про місцеве населення і збереження стабільної соціальної та культурної ситуації в DESTИНАЦІЇ, необхідність підвищувати привабливість зайнятості в туризмі, покращуючи умови праці, розширюючи можливості кар'єрного росту, можливість навчання та підвищення кваліфікації. Туристичні послуги мають бути доступні всім громадянам, у тому числі і низькооплачуваним, а також людям з обмеженими можливостями. Соціальна збалансованість передбачає також збереженість народних традицій, промислів, підтримання традиційних способів ведення господарства.

Стійкий розвиток туризму, як процес, має бути інтегрований у структуру регіонального соціально-економічного розвитку (рис. 3.1).

Рисунок 3.4 - Переваги стійкого розвитку туризму та розвиток регіону

Норми і практику управління стійким розвитком туризму необхідно застосовувати у всіх видах туризму, а для видів туризму, безпосередньо пов'язаних з природокористуванням та проведенням турів у природних комплексах, як обов'язковий елемент ведення туристичної діяльності. Основні фактори, що стимулюють туризм розвиватись відповідно до концепції збалансованого розвитку :

- зростання регулятивного тиску держав;
- зростання знань щодо енергоощадності та про зниження собіварті при раціональному використанні ресурсів;
- усвідомлення організаторів туристичної галузі, що екологічні чинники є необхідними показниками конкурентоздатності на ринку туристичних послуг;

- компетентність урядів та громадських організацій в тому, що туризм негативно впливає на природу та культурне надбання народів;
- усвідомлення громадськості щодо можливості впливу на туристичну політику.

На сучасному етапі сутність сталого розвитку туризму розглядається як найважливіший фактор сталого розвитку суспільства загалом. Це положення чітко зафіксовано в *Глобальному етичному кодексі туризму*, ухваленому СТО в 1999 р. У ньому проголошено зобов'язання всіх учасників туристичного процесу зберігати природне середовище з метою стійкого та збалансованого розвитку. Важливе місце належить ролі органів центральної, регіональної та місцевої влади, які мають підтримувати найбільш сприятливі для природного середовища форми туризму. З метою зміни негативного впливу великих туристичних потоків слід застосовувати заходи рівномірного розподілу туристів і відвідувачів, зменшуючи таким чином дію фактора сезонності. Планування нових об'єктів туристичної інфраструктури потрібно здійснювати з урахуванням особливостей місцевості, гарантувати збереження звичного способу життя населення. Сталий розвиток територій, залучених для туристичної діяльності, забезпечують шляхом створення об'єктів інфраструктури туризму, організації нових робочих місць, залучення до нової діяльності у сфері туристичного обслуговування місцевого населення. У результаті цього підвищується життєвий рівень мешканців периферійних регіонів, відбувається їх закріплення на історичній території проживання. Природоохоронний характер туризму натомість полягає в обов'язковості збереження біорізноманіття рекреаційних територій та центрів. Для цього використовують природоохоронні технології, практичні доробки, рекомендації фундаментальних і прикладних наук. Важливе значення в охороні та відновленні рекреаційних територій мають також схеми фінансування і кредитування природоохоронної діяльності в їх межах. Значну роль у такому контексті відіграє формування екологічного світогляду як населення рекреаційних регіонів, так і туристів. Насамперед, усвідомити рекреаційну

привабливість природного ландшафту, його еколого-естетичну цінність, що може приносити економічну вигоду, а тому і потребу охорони і дбайливого ставлення до рекреаційних ресурсів. Розуміння місцевим населенням того, що хижацьке застосування ресурсів призведе до тієї обставини, що їх територія залишиться за межами сфери рекреаційного використання, може бути значним стимулом для дбайливого та раціонального користування ресурсами. Стосовно туристів, то їм теж варто зрозуміти необхідність приймати правила, які диктує природа, тобто дотримуватися ресурсних обмежень. Це означає забезпечення відповідного рівня інформованості про умови перебування. Від туристів потрібні: згода поступитися певною часткою свого комфорту; надання переваги продукції, виробленій в цьому регіоні; інтерес і повага до місцевих звичок, традицій та прийнятого способу життя; згода користуватися лише громадським транспортом; ентузіазм щодо активного захисту довкілля, мінімізація негативних наслідків від рекреаційної діяльності; збільшення часу перебування на відпочинку за рахунок зменшення частоти подорожей. Отже, за сталого розвитку туризму всі рекреаційні ресурси використовують та спрямовують таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні й естетичні потреби під час одночасного збереження культурної ідентичності, екологічної рівноваги, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення регіону відпочинку

Сьогодні можна спостерігати значне зацікавлення регіональними проектами розвитку туризму в контексті збалансованості. Так, Міжнародна конференція зі стійкого туризму в м. Ріміна (Італія), яка відбулася в 2001 році, окреслила форми участі громадськості, органів територіального управління та туристичної індустрії в процесі прийняття рішень щодо розвитку туризму. Створення інформаційних центрів зі збалансованого туризму дозволяє інформувати громадськість в питаннях важливості збалансованості розвитку туризму в різних його аспектах та надати практичні рекомендації для досягнення такої мети. Зацікавлені сторони громадянського суспільства – споживачі туристичних послуг, громадські організації, наукові установи, засоби інформації виступають

основними користувачами такої інформації. Такі інформаційні центри згодом були створені в Греції, Фінляндії, Іспанії, Туреччині, інших країнах.

Приклад

В м.Белек (Туреччина) функціонує асоціація з управління проектами за участю зацікавлених сторін – представників влади (міністерства туризму, екології, здоров'я, лісового господарства, органів місцевої влади), науковців, громадськості. Асоціація займається управлінням інфраструктурою туризму (постачання енергоносіїв, водопостачання та водовідведення, очистка стоків, збір сміття, тощо), а також проводить (на базі університету) наукову діяльність, спрямовану на підтримку проектів зі збалансованого туризму. Кожен інвестор в туристичну галузь міста зобов'язаний бути членом асоціації та сприяти її діяльності.

В м. Калвія (Мальорка, Іспанія) заходи органів управління мають обмежувальний характер (були закриті готелі, які не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам, введені екологічні податки на ліжко-місце в готелях). Просвітницьку роботу серед зацікавлених сторін проводять органи управління та громадські організації.

Таким чином концепція сталого розвитку, що визнана світовим співтовариством як стратегічний напрям еволюції суспільства на ХХІ ст., має наскрізний характер і виявляється у кожній сфері людської діяльності. Туризм як інтегрована система, що охоплює всі сторони буття та значну кількість залучених видів економічної діяльності для задоволення потреб туристів, є пріоритетним об'єктом імплементації критеріїв і принципів сталого розвитку, що обумовлюють вимоги гармонійного співіснування усіх суб'єктів туристичного бізнесу з навколишнім середовищем.

Контрольні запитання

1. Що таке збалансований туризм, збалансований розвиток туризму?
2. Які принципи збалансованого туризму?
3. У яких міжнародних угодах закріплені поняття збалансованого туризму?
4. Поясніть поняття «м'якого» та «жорсткого» туризму.
5. Проаналізуйте основні принципи розвитку туризму на основі збалансованості.
6. Які пріоритетні напрямки роботи туристичних органів управління у галузі сталого розвитку туризму?
7. Перелічіть завдання туристичних компаній у сфері сталого розвитку туризму.
8. Які основні складові збалансованого розвитку туризму?
9. Проаналізуйте економічну складову збалансованого туризму.
10. Проаналізуйте екологічну складову збалансованого туризму.
11. Проаналізуйте соціально-економічну складову збалансованого туризму.
12. Обґрунтуйте важливість впровадження принципів сталого розвитку в галузі туризму.
13. Дайте визначення поняттям сталий розвиток туризму, сталість у туризмі, сталий (стійкий, збалансований) туризм.
14. Проаналізуйте еволюцію взаємовідносин галузі туризму та довкілля.

4 МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ

4.1 Управління сталим розвитком туризму.

Згідно з сучасними уявленнями про моделі розвитку туризму на базі принципів збалансованості, такий розвиток забезпечується єдністю 5 складових: економічний розвиток, благополуччя місцевих жителів, процвітаюча культура, дотримання екологічних норм та стандартів. задоволення потреб туристів. Причому, всі вони є однаково важливими та сумісними та є і передумовами і цілями розвитку територій з позицій збалансованості.

Оцінка практичних результатів у сфері стійкого розвитку туризму ускладнюється через багатofакторність процесу оцінки масштабу проблем, що є наслідком розвитку туризму, наприклад негативні наслідки впливу туризму на довкілля чи соціальну сферу. На сьогодні у науковій літературі відсутні єдині загальноприйняті показники стійкого розвитку туризму, немає чіткої системи індикаторів стійкого розвитку туризму. Так, один із принципів збалансованого туризму гласить, що туризм може бути стійким, коли місцева спільнота буде залучена в планування та управління туризмом. Однак, неможливо уявити, що спільнота може говорити в один голос, завжди є різні думки у людей різних груп населення навіть спільноти одної дестинації, які не завжди досягають консенсусу.

Ще однією проблемою розвитку концепції збалансованого туризму є те, що вона часом розглядається ізольовано, без урахування збалансованого розвитку території в цілому, в тому числі, наприклад, стійким розвитком сільського господарства, транспорт і т.п. Також часто проблема збалансованого розвитку туризму зводиться до аналізу його екологічної складової, при цьому економічний, соціальний чи культурний

аспекти не розглядаються, що приводить до неповноцінного трактування самого поняття збалансованості.

Проте, головною проблемою в розвитку концепції стійкого розвитку туризму є розробка та практичне впровадження інструментів (засобів) реалізації принципів збалансованості на практиці.

Важливість та значення сталого розвитку туристичної галузі підтверджується тим фактом, що нестійкий інтенсивний розвиток туризму досить часто призводить до локальних екологічних катастроф. Водночас розвиток туристичної індустрії залежить насамперед від якості навколишнього середовища та його розмаїття. Так, С.Ф. Ревін та Н.В. Шадрін вважають, що якість води та повітря, а також естетичність ландшафту й біологічне розмаїття – це насамперед природні складові туристичного продукту, відтвореного внаслідок функціонування природних екосистем. Навряд чи існує в Україні вид бізнесу, який настільки сильно зацікавлений в збереженні усіх компонентів навколишнього середовища, як туризм. Бо ж руйнуючи навколишнє середовище, туристичний бізнес цим самим зменшує можливості свого розвитку, що явно суперечить його призначенню. Ткаченко Т. І. стверджує, що в контексті сталого розвитку туристичного бізнесу головним питанням є постійне (безперервне) узгодження та гармонізації взаємовідносин людини та її оточення за:

- вектором часу, що передбачає досягнення короткотермінових та довготривалих цілей у вирішенні альтернативних проблем отримання швидкого та максимального прибутку підприємствами туристичної галузі, а також використанням відновлювальних туристичних ресурсів;

- вектором простору, що обумовлює задоволення потреб міжнародного туристичного руху та міжнародного капіталу для вирішення проблем географічного просування туристичних потоків в екологічно чисті та заповідні зони, важкодоступні місця у нові місцевості, забезпечує покращення економічних умов розвитку місцевих громад, консервацію потенційних туристичних дестинацій та окремих туристичних об'єктів, або ж оптимізацію

цих альтернативних підходів та мінімізацію туристичного втручання в умови та спосіб життя окремих громад. Все це обґрунтовує необхідність розроблення концепції сталого розвитку туризму в регіонах України, головною метою якої має стати забезпечення постійного розвитку туристичної галузі з метою повного задоволення потреб туристів та підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіону на основі ефективного управління усіма елементами туристичної галузі та її інфраструктури. Під концепцією сталого розвитку туристичної галузі розуміємо систему уявлень, яка визначає єдиний задум політики розвитку галузі. Концепція має повністю відображати позицію регіону щодо стратегії розвитку туристичної галузі на довгострокову перспективу і включати конкретні заходи з її реалізації. Сутність концепції сталого розвитку туризму містить у собі два ключові взаємопов'язані положення:

1) необхідність задоволення потреб усіх верств населення, зокрема малозабезпечених і соціально незахищених, зазвичай, через соціальні форми туризму. Причому в туризмі майже рівнозначно виявляються економічні та соціальні потреби людини;

2) обмеженість ресурсів, що зумовлює обмежену здатність навколишнього середовища задовольняти теперішні та майбутні потреби суспільства.

Основною складовою обмежень у сталому розвитку туризму є природне навколишнє середовище, а також економічні, соціально-побутові та культурологічні обмеження, які обумовлені організацією суспільства, станом технологій, рівнем освіти і культури населення. Під час розроблення концепції сталого розвитку туристичної галузі необхідно враховувати чинники, які будуть безпосередньо впливати на сталість економічного розвитку. Чинники сталого розвитку можна поділити на зовнішні та внутрішні (рис. 4.1).

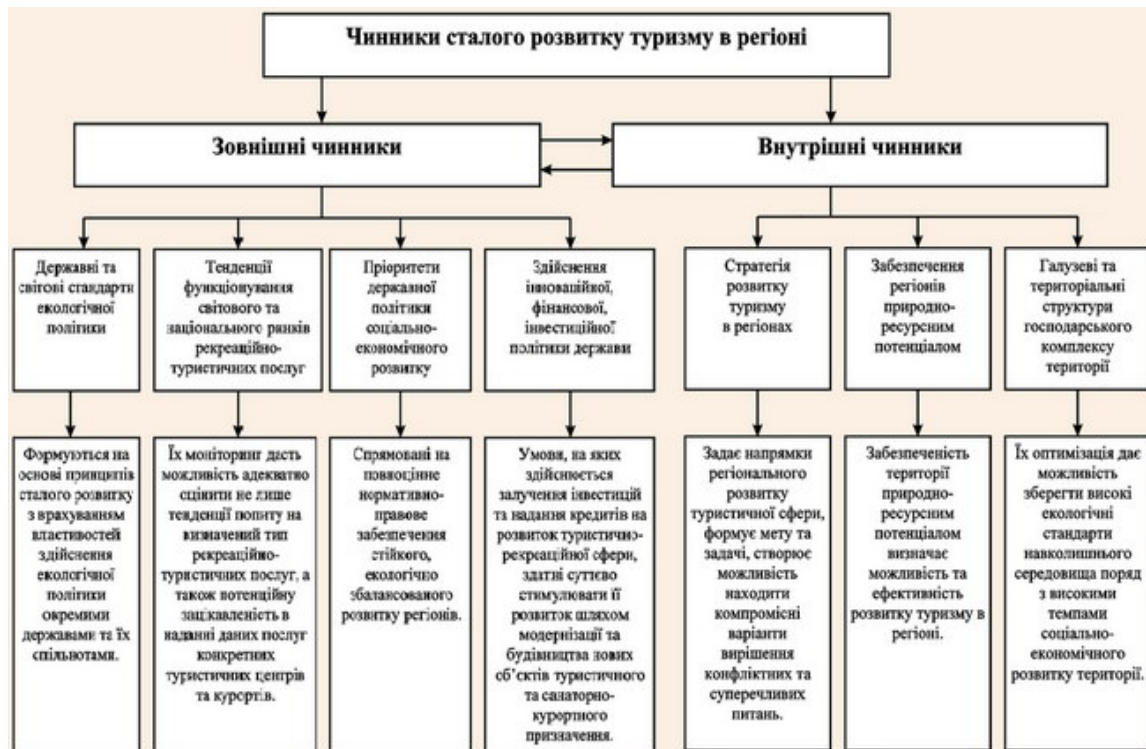

Рисунок 4.1 - Чинники сталого розвитку туризму в регіоні

Розроблення концепції сталого розвитку туризму стикається з рядом проблем теоретичного, методологічного, управлінського характеру (рис. 4.2).

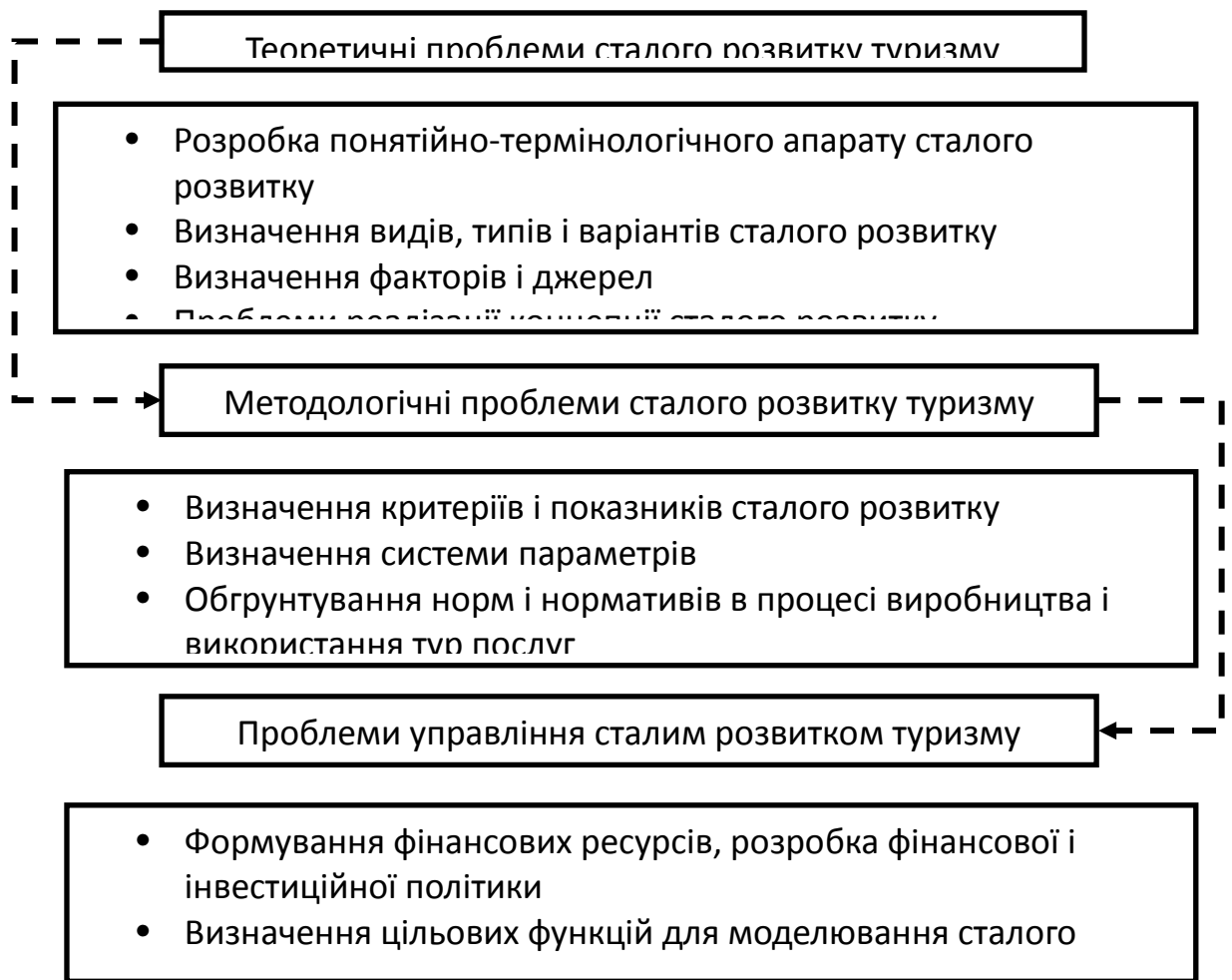

Рисунок 4.2 - Основні проблеми формування теорії сталого розвитку туризму

Основні засоби управління стійким розвитком туризму можна класифікувати на *регулювальні, економічні, контролюючі, а також додаткові та добровільні.*

4.2 Регулювальні механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму

Регулювальні засоби управління стійким розвитком туризму дають змогу зменшувати впливи на дестинації від туристичної діяльності шляхом регулювання пропускнуго потенціалу території, встановлення лімітів та меж діяльності підприємств, що надають послуги туристам, а також обов'язкове проведення оцінювання впливів на довкілля

туристичної діяльності, екологічна експертиза об'єктів туристичної інфраструктури та діяльності, моніторинг індикаторів сталого розвитку.

Важливим аспектом забезпечення екологічної безпеки на територіях туристичних дестинацій є *дотримання норм рекреаційного навантаження* в їх межах. Пропускний потенціал або максимальне рекреаційне навантаження на екосистеми дестинації розраховують з урахуванням типу рекреаційного ландшафту, виду рекреаційної діяльності. Необхідно розраховувати таке навантаження також і в межах антропогенно змінених ландшафтів, наприклад містечок узбережжя, чи міст-курортів, де місцеве населення завжди відчуває дискомфорт від надмірної кількості відпочиваючих. Під *потенційною туристською ємністю* науковці Д. Мідлетон та Х. Чамберлаін (1997 р.) розуміють рівень людської діяльності, яка може бути реалізована на території без заподіяння їй шкоди, не впливаючи на місцеву громаду; якість перебування відвідувачів при цьому не погіршиться. Визначення потенційної туристської ємності, запропоноване ВТО, прийняте за основу: «максимальна кількість людей, яка може відвідати дестинацію в один і той самий час, не руйнуючи фізичного, економічного і соціокультурного навколишнього середовища та не призводячи до недопустимого зниження якості задоволення відвідувачів».

Головним *обмежувальним фактором туристської ємності* дестинації фахівці вважають пропускну спроможність та одноразову місткість засобів розміщення і закладів ресторанного господарства, які забезпечують першочергові потреби туристів. Однак, на наш погляд, пріоритетними у системі обмежень мають бути екологічний і соціокультурний фактори, які у сукупності з фізичними факторами визначають туристську ємність дестинації. Пропускна спроможність та одноразова місткість засобів розміщення та інших об'єктів туристичної інфраструктури є похідними від них.

Варто розрізняти *типи припустимих навантажень* на дестинацію. Приймаючи визначений період часу та густоту туристів у просторі (кількість

людей на 1 м²) як детермінанту у сутності поняття припустимого навантаження, можна дати такі визначення типам припустимого навантаження:

- *фізичне* припустиме навантаження - максимальна кількість туристів, яких дестинація фізично спроможна прийняти;
- *екологічне* припустиме навантаження - максимальна кількість туристів, яких дестинація може прийняти без заподіяння шкоди довкіллю дестинації;
- *економічне* припустиме навантаження - максимальна кількість туристів, які не призведуть до галузевої реструктуризації та зниження ефективності функціонування дестинації;
- *соціальне* припустиме навантаження - максимальна кількість туристів, які не призведуть до руйнування соціальної структури або культурної спадщини у дестинації;
- *інфраструктурне* припустиме навантаження - максимальна кількість туристів, які можуть бути розміщені та обслуговувані в об'єктах туристичної інфраструктури дестинації;
- *психологічне* припустиме навантаження - максимальна кількість туристів, яких дестинація може прийняти без порушення психологічної рівноваги у місцевого населення в дестинації.

У системі *факторів впливу на розмір параметрів припустимих навантажень* у дестинації найбільш вагомими є: соціальна структура; культурні особливості середовища; довкілля; економічна структура; політична структура; наявність і структура місцевих туристичних ресурсів. *Зовнішніми факторами* впливу туризму на розміри припустимого навантаження у дестинації є: особливості соціально-економічного статусу туристів; психологічні особливості туристів; види туристської діяльності; стратегічне та тактичне управління суб'єктами туристичної діяльності; напрями та сила впливу соціальних, культурних, екологічних і економічних факторів; параметри туристських потоків; стандарти та критерії сталого розвитку туризму; моніторинг, контроль та регулювання припустимого навантаження. Для кожної дестинації необхідно визначити «власне» припустиме навантаження, оскільки жодна не має аналогів за геопросторовими,

ресурсними, економічними й іншими характеристиками. У тому разі, коли припустиме навантаження перевищує граничні межі, негативний вплив на дестинацію починає швидко зростати, а позитивний - одночасно слабшає. Врахування меж навантаження у процесі планування дозволить забезпечити стабільний розвиток туризму, сприятиме запобіганню руйнівного впливу туризму на навколишнє середовище та суспільство.

Запропоновані визначення припустимого навантаження мають певний недолік, оскільки передбачають, що припустиме навантаження є деякою абсолютною межею. У реальній дійсності під впливом певних факторів припустиме із соціальної і культурної точок зору навантаження згодом може зростати, якщо присутність туристів буде більш прийнятним явищем. З урахуванням того, що туризм пов'язаний з впливом на суспільство, культуру, навколишнє середовище й економіку, межа припустимого навантаження в одній з цих сфер може бути досягнута раніше, ніж в усіх інших. Так, може виявитися, що туристська діяльність негативно впливає, наприклад, на локальну екосистему дестинації. При цьому серйозних передумов щодо загрози для соціальної сфери, культури чи економіки не існує. Це означає, що припустиме навантаження для конкретної дестинації визначатиметься, насамперед, розумінням необхідності природоохоронних заходів, дотримання критеріїв і індикаторів розвитку туризму в контексті збереження чи відновлення навколишнього середовища. Інші фактори при цьому можуть бути нижчими від гранично допустимого рівня. Основні положення концепції припустимого навантаження повинні бути науково обґрунтованими, але водночас мають суб'єктивний характер. З цих причин практичне використання концепції, особливо в соціокультурному форматі, є досить проблематичним. Ця концепція не має бути статичною. Вона динамічна і лише в короткостроковому періоді її можна розглядати як певний стандарт. З часом під впливом дії факторів науково-технічного прогресу, глобальних цивілізаційних процесів рівень присутності туристів і характер розвитку дестинації змінюються, що впливає на погляди місцевих жителів і туристів стосовно того, який рівень змін вони готові допустити у майбутньому в екологічному, економічному та соціокультурному середовищі.

В українській науковій літературі представлена достатньо значна кількість публікацій, які стосуються як визначення змісту поняття «рекреаційне навантаження», зокрема таких авторів як Бейдик О. О, Стафійчук В. І., Кравціва В. С., Гриніва Л. С., Копача М. В., Кузика С. П та ін., так і методики визначення норм навантажень і рекреаційної місткості території.

Рекреаційне навантаження – це допустима кількість рекреантів на одиницю площі, які одночасно можуть перебувати на даній території, після її пристосування до рекреаційних потреб, яка не викликає негативних наслідків в природному середовищі. Показник рекреаційного навантаження залежить від особливостей ландшафтної будови і функціональної спрямованості рекреаційного використання території. Деякі дослідники виходять з норми максимального одночасного розташування 10 осіб на 1 га рекреаційної території, інші обґрунтували можливість перебування 100-150 осіб на 1 га рекреаційної території залежно від типу ландшафту. Норми рекреаційного навантаження залежать в основному від природних ландшафтів та сезону року. Найбільшу опірність на вплив рекреаційного навантаження мають приморські природні комплекси, найменшу – низовинні. Рекреаційне навантаження влітку є вищим, ніж взимку. Для різних природних комплексів рекреаційне навантаження зимою коливається від 20 % для приморських до 80 % для гірських територій відносно літнього періоду, що пов'язано із специфікою рекреаційної діяльності в різні сезони року.

За цими даними встановлено нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів України (табл. 4.1) .

Дані нормативи дають загальне уявлення про норми рекреаційного навантаження на різні природні комплекси. Локалізовані показники рекреаційного навантаження для кожної окремо взятої території визначаються на місці з урахуванням конкретних природних умов.

Таблиця 4.1 – Нормативні показники рекреаційного навантаження на природні комплекси

Природні комплекси	Нормативи рекреаційного навантаження (осіб/км ²)					
	літо			зима		
	min.	max.	сер.	min.	max.	сер.
Приморські	300	500	400	60	100	80
Озерні	80	150	115	16	45	30
Річкові	50	80	65	16	24	20
Низовинні	80	120	100	30	50	40
Горбогірні, височинні	100	150	125	40	60	50
Гірські	110	200	155	60	160	110

Норми рекреаційного навантаження є базою для визначення місткості рекреаційних територій.

Рекреаційна місткість - це загальна кількість осіб, які можуть одночасно перебувати на даній території, не завдаючи шкоди природному середовищу. Рекреаційна місткість пов'язана з рекреаційним навантаженням і залежить від норми навантаження, площі рекреаційної території, часом перебування рекреантів в її межах, тривалості сприятливого погодного періоду. Рекреаційна місткість визначається для кожного сезону окремо за формулою:

$$V_i = \frac{N_i \times S_i \times C}{D_i}, \quad (4.1)$$

де V_i - рекреаційна місткість і-ї території, осіб;

N_i - норма рекреаційного навантаження на і-ту територію, осіб/км²;

S_i - площа і-ї рекреаційної території, км²;

C - тривалість рекреаційного періоду, днів;

D_i - середня тривалість перебування туристів і відпочиваючих на і-й території, днів.

Коефіцієнт комфортності (K_k) враховує оптимальне співвідношення між кількістю постійних жителів населеного пункту і максимальною одночасно чисельністю рекреантів, які можуть перебувати в даному рекреаційному центрі, не порушуючи загальних умов комфортності. З цієї точки зору оптимальною

вважають частку 15-18 % рекреантів від кількості жителів населеного пункту. Отже, K може коливатись від 0,15 до 0,18.

Регулювання кількості туристів на території – важливий фактор збалансованого розвитку територій туристичного використання. Територіальні громади та природоохоронні структури на територіях яких розвивається туризм можуть регулювати потоки туристів, пропонуючи альтернативні варіанти проходження маршрутів та оптимізувавши туристичні потоки кількісно. Цей фактор необхідно враховувати при плануванні населених пунктів рекреаційного призначення. Очевидно, що дане питання залишається дискусійним. Крім того, таке навантаження не розраховують у межах антропогенно змінених ландшафтів, наприклад містечок узбережжя, чи міст-курортів, проте місцеве населення завжди відчуває дискомфорт від надмірної кількості відпочиваючих.

У процесі проектування об'єктів туристичної інфраструктури необхідним елементом впровадження принципів збалансованості є процедура **оцінювання впливу на навколишнє середовище (ОВНС)**. Антропогенна діяльність так чи інакше впливає на навколишнє середовище, і туризм не є винятком.

ОВНС – це процедура визначення характеру і ступеня негативного впливу на довкілля в процесі реалізації інвестиційних туристичних об'єктів (наприклад, будівництво туристичних комплексів, різних засобів розміщення, пляжів, доріг, тощо). За відсутності інформації щодо негативних екологічних наслідків, планування і прийняття необхідних та достатніх заходів захисту довкілля було би неможливим. ОВНС – єдиний реальний механізм, використовуваний на практиці для оцінювання негативного впливу запропонованих проектів на довкілля. Він є інтегрований у загальну техніко-економічну та бізнесову документацію та дозволяє виявити можливі негативні наслідки для довкілля від реалізації інвестиційних проектів на стадії проектування чи початку реалізації проекту. Така процедура є обов'язковим елементом інвестиційного

проекту в більшості країн світу. У результаті прийняття Європейським Союзом Директиви 85\337\ЕЕН, процедура ОВНС є законною та обов'язковою для оцінювання екологічних наслідків від реалізації державних та приватних проектів, що можуть шкодити довкіллю. Це оцінювання виконують шляхом практичної діяльності з виявлення екологічної шкоди та статистичної оцінки, коли оцінюють потенційні впливи на довкілля при реалізації проекту.

В Україні процедуру ОВНС здійснюють згідно з Державними будівельними нормами України (ДБН А.2.2-1-95 –«Склад і зміст матеріалів ОВНС при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. Основні положення проектування»). Обов'язковість здійснення ОВНС визначена Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 51) та Законом України «Про екологічну експертизу» (ст. 8, 15, 36). В Україні етапи здійснення ОВНС інтегровані у інвестиційний процес будівництва. Метою ОВНС є забезпечення визначення важливості екологічних питань на початкових стадіях процесу планування господарських дій та захисту екологічних інтересів завдяки раціональному плануванню та відповідним чином обґрунтованим рішенням. Головною функцією ОВНС у процесі прийняття рішень є забезпечення збалансованості рішень щодо реалізації проекту. Тому екологічні наслідки проектованої діяльності порівнюють з її соціально-економічними наслідками.

У країнах Європейського Союзу також здійснюється стратегічна оцінка довкілля. Це високорівнева процедура, яку застосовують для програм, групи проектів і яка відповідає принципам та ідеям ОВНС. Стратегічна оцінка довкілля дозволяє попередити підготовку та реалізацію неприйнятних для довкілля й місцевого населення планів, проектів та програм та допомагає у пошуку альтернатив, а також у визначенні сумарних та мультиплікативних впливів. Стратегічна оцінка буває двох видів: секторальна – застосовується, якщо в одному секторі

планують реалізацію багатьох проектів (наприклад, проекти туристичного освоєння територій), регіональна – застосовується, якщо в одному регіоні планується широкомасштабний економічний розвиток (наприклад, плани економічного розвитку окремих дестинацій). Так, у контексті збалансованого туризму на узбережжях необхідно враховувати такі фактори: існуючі на території проблеми, пов'язані з довкіллям та соціальною сферою, запропонований проект, його цілі, масштаби, зв'язок з концепцією збалансованого розвитку території, розгляд можливих альтернатив досягнення кінцевої мети проекту з меншими негативними наслідками екологічного та соціального характеру. Система моніторингу потенційних впливів на територію є необхідним інструментом спостережень за показниками -- індикаторами збалансованого розвитку територій.

Для спостереження за процесами стійкого розвитку і для покращення процесу планування існує потреба в розробці індикаторів, що допомагають оцінити і координувати процес стійкого розвитку. Загалом, виділяють три групи індикаторів для спостереження за трьома аспектами сталого розвитку туризму – екологічними, економічними, соціальними.

Всесвітня туристична організація запропонувала використання даних груп індикаторів для оцінювання сталого (збалансованого) туризму. Основні вимоги до показників стійкості – релевантність, наявність даних, реальність та зрозумілість, порівнюваність, можливість прогнозування. Ці показники мають бути зрозумілі для всіх зацікавлених сторін та застосовуватись у всіх регіонах та країнах. Індикатори мають показувати реальну ситуацію на місці, наприклад, кількість одиниць транспортних засобів, що використовують екологічно чисте паливо, а не можливість транспортування туристів до місць призначення, хоча остання характеристика більш стосується туризму. Північні чи гірські території потребують більшого використання енергії та палива, ніж узбережжя. Тому немає сенсу вимірювати тільки кількість використаної енергії –

величину, що залежить від географічного розташування об'єктів. Проте, якщо оцінити кількість енергії, що виробляється з відновних джерел та використовується, ми отримаємо релевантний індикатор для всіх територій. Фахівці в галузі туризму, охорони середовища працюють над розробкою універсальних індикаторів для виявлення ступеня збалансованості. Так, наприклад, були визначені індикатори стійкого розвитку для озера Балатон в Угорщині, як туристичної дестинації. Для цієї території вибрано такі індикатори:

- якість води: кількість кишкової палички на пляжах, кількість хлорофілу –А, скарги туристів з приводу якості води;
- екологічна освіта: кількість екологічних модулів у шкільній програмі регіону та кількість слухачів модулів;
- охорона природи: кількість рідкісних (вимираючих) видів;
- перенаселення і скупчення людей в зоні узбережжя: кількість людей на 1 км² у розпал сезону;
- соціальний вплив: співвідношення кількості туристів до кількості місцевих жителів у розпал сезону;
- сезонність: кількість туристів у розпал сезону;
- престиж регіону: рівень задоволення місцевого населення;
- різноманітність розваг: кількість закладів розваг, що працюють цілий рік;
- управління твердими відходами: кількість господарств, що користуються офіційним вивозом сміття;
- задоволення споживачів: базуються на опитуванні;
- чистота води та прибережної території: кількість туалетів на одного туриста у розпал сезону;
- санітарно-гігієнічний стан закладів харчування та торгівлі: кількість туристів, які захворіли на сальмонельоз;
- злочинність: кількість звертань туристів до органів правопорядку з приводу вчинення проти них злочинних дій;

- встановлення цін: середня платня в закладах розміщення;
- доступ людей до пляжів: кількість пляжів, використовуваних громадськістю;
- охорона природи: категорія та площа природоохоронних територій;
- наявність «чорного ринку» житла: базується на опитуванні туристів
- фінансування заходів з охорони довкілля: обсяги фінансування.

Для спрощення аналізу інформації запропоновано три комплексні індикатори:

1. Індекс рекреаційної ємкості: базується на доступній пляжній зоні, кількості спальних місць, паркування та пропускній здатності дороги, зміни в показниках позицій місцевого населення.

2. Індекс тиску на територію: базується на показниках кількості туристів, кількості туристів на 1 км² в розпал сезону, заходи щодо компенсування нанесеної шкоди.

3. Індекс привабливості для населення: базується на показниках якості води, доступу до води, різноманітність розваг, реагування туристів на якість обслуговування тощо.

Екологічна експертиза розглядається як дієвий механізм досягнення зменшення екологічних наслідків діяльності туристичного сектору економіки. Згідно з українським законодавством («Закон України про екологічну експертизу», 1995) *екологічна експертиза – це оцінка впливів на довкілля та здоров'я людей усіх видів господарської діяльності та відповідності цієї діяльності чинним нормам і законам у галузі охорони навколишнього середовища*. Проведення екологічної експертизи обов'язкове для будь-якої діяльності, що впливає на довкілля, для будь-якого проекту, нових технологій, будівництва, реконструкції та продукції. Основне завдання екологічної експертизи – сприяти додержанню природоохоронних законів та оцінювати рішення щодо підтримання і відновлення довкілля. Процес експертизи передбачає оцінку та аналіз технологій, техніки, проектів підприємств, стану

здоров'я людей, продуктів харчування. До завдань екологічної експертизи входить також контроль за дотриманням історико-культурних та етнічних інтересів населення. Виділяють державні, громадські, відомчі та змішані типи екологічної експертизи.

Встановлення лімітів та екологічних меж щодо впливів на довкілля об'єктів туристичної галузі розглядають як спосіб реалізації концепції збалансованого туризму і її екологічних аспектів. Дотримання екологічних стандартів – найважливіша складова механізмів впровадження принципів збалансованого туризму. Екологічні стандарти є єдиними та обов'язковими для всіх об'єктів даного виду та рівня системи норм і вимог щодо ставлення до навколишнього середовища. До найважливіших нормативів якості довкілля належать гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у природних середовищах. На підставі ГДК розробляють нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) та гранично допустимих скидів (ГДС) шкідливих речовин у повітрі та воді. Рекомендовано, щоб розрахунки ГДС та ГДВ поновлювались кожні 3 – 5 років з урахуванням негативних змін у довкіллі загалом. Для значної кількості шкідливих речовин ГДК ще не встановлено, бо кількість нових шкідливих речовин зростає дуже швидко. Так, вартість розробки ГДК у середньому становить 50 тис. доларів і більше. Щороку розробляють ГДК приблизно для 50 сполук, тоді як протягом цього часу в довкілля потрапляє близько 2500 сполук.

4.3 Економічні механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму.

Основні *економічні* механізми впровадження стійкого розвитку туризму полягають у матеріальному стимулюванні, грошових винагородах, фінансовій підтримці проектів, спрямованих на реалізацію принципів збалансованого туризму, збалансованій податковій політиці та процедурах субсидування проектів збалансованого туризму.

Туристичні *еко-податки та платежі* – це такі податки, які платять туристи для екологічних потреб територій туристичних дестинацій.

Приклад.

З 2002 року введений туристичний податок для туристів, які проживають у готелях на Балеарських островах. Таким чином уряд Іспанії вирішує проблему підтримки екологічних проектів на території активного розвитку туризму, встановивши податок в 1 євро за ніч перебування в готелях Балеарських островів. Податок на занурення (2,3 євро за 1 занурення) в природній резервації острови Медіс в Каталонії (Іспанія) дозволили залучити додатково до фінансування екологічних проектів 168000 євро тільки в 1996 році.

Інноваційну політику держави повинна реалізовувати у контексті підтримки проектів, що спрямовані на покращення якості рекреаційного середовища. Це енергозберігальні проекти, проекти, які лояльно ставляться до довкілля і використовують екологічно чисту сировину, проекти переробки відходів, тощо. В умовах обмеженості енергетичних ресурсів впровадження інноваційних проектів, що спрямовані на економію енергії, є найбільш обґрунтовані з економічної та екологічної точки зору. Державна інноваційна політика полягає в розробленні державних програм економії енергії: податки, пільги, відкриття кредитних ліній. Роботи ведуться на локальному рівні. Так, у Німеччині, експертні комісії муніципалітетів обстежують будівлі на енергоощадність та пропонують шляхи вирішення проблем. Система оподаткування при цьому спланована на зменшення податків на суму витрат на енергозбереження. В останні роки Україна також долучилася до світового тренду енергозбереження. Безвідсоткові кредити державних банків для реалізації локальних енергоощадних проектів фізичним особам та підприємствам, можливість та першочерговість фінансування з державного бюджету проектів з енергозбереження, упровадження так званих «зелених тарифів», упровадження енергоаудиту - перші кроки нашої країни у

цій галузі. Як правило, такі інноваційні проекти мають локальний характер, значний соціальний та економічний ефект.

4.4 Контролюючі механізми реалізації принципів сталого розвитку туризму.

Основні *контролюючі управлінські механізми* впровадження стійкого розвитку туризму полягають у реалізації дій щодо контролю діяльності суб'єктів туризму у площині збалансованого розвитку. Проведення *екологічного аудиту* – це важливий інструмент управління, який полягає в систематичній, задокументованій періодичній і об'єктивній оцінці організації щодо відповідності системи управління, обладнання завданням підтримання безпеки навколишнього середовища та екологічній політиці підприємства. Екологічний аудит розглядають як попереджувальний захід, застосування якого дасть можливість туристичним суб'єктам не тільки дотримуватись законодавства, але визначати проблеми, вживати відповідних заходів в галузі збереження довкілля. Це дозволяє підприємству дотримуватись екологічної політики, стати більш кваліфікованим у сфері охорони довкілля, створити базу даних для майбутніх дій та підвищити конкурентоздатність. Характерні особливості екологічного аудиту – його незалежність, конфіденційність, об'єктивність. Екологічний аудит організовується з ініціативи керівника чи власника підприємства та має характер самоконтролю. Екологічний аудит покращує репутацію фірми, підвищує відповідальність і інформованість персоналу в питаннях екологічної політики, дозволяє попереджувати екологічні штрафи, знижувати затрати у сфері енерго- і водоспоживання, зменшення кількості відходів.

Сертифікація – це процес оцінювання та моніторингу, який письмово підтверджує, що комерційна діяльність, продукт, процес, сервіс чи система управління відповідає визначеним вимогам. Товарний знак або ярлик видають тоді, коли виконуються основні стандарти визначеного сертифікату. Екологічне

маркування товарів описує схему присвоєння екологічного знака товару, продукту чи послуги на основі ступеня їх екологічності, який визначають шляхом аналізу окремих екологічних проблем або після загальної оцінки впливу продукту чи послуги на довкілля. В Європі визнано понад 10 екознаків та сертифікаційних програм для ідентифікації екологічно прийнятних товарів, продуктів та послуг.

Екологічна сертифікація – це система екомаркування для туристичних закладів, що має за мету сприяти зменшенню тиску на природне середовище від експлуатації туристичних об'єктів шляхом відзначення, популяризації та стимулювання розвитку корисних ініціатив і екологічно дружніх методів управління туристичною індустрією .

Метою сертифікації є зміна практики й поведінки в усіх сферах туризму, включаючи підприємства, споживачів і місцеві спільноти, та залучення їх до сучасного процесу підвищення відповідальності щодо до їх власного й нашого спільного довкілля.

Екологічний сертифікат туристичного бізнесу – це:

- диплом/відзнака, який надають туристичним компаніям: готелям, центрам відпочинку, кемпінгам, санаторіям та будинкам відпочинку, закладам дозвілля та ресторанам, місцям відпочинку на воді (морські, озерні та річкові пляжі, водні акваторії, причали);
- торговельний знак для відзначення туристичних товарів, що відповідає принципам сталого розвитку туризму.

Екологічна сертифікація покликана пропагувати принципи екологічно відповідального туризму. Приєднуючись до цієї системи, підприємства та заклади, що працюють у сфері туризму, здобувають конкурентні переваги на туристичному ринку, який розвивається, мають можливість більш інтенсивно розширювати свою діяльність.

Застосування системи є економічно доцільним: не вимагаючи суттєвих затрат, вона сприяє значній економії витрат на ресурси, які дорожчають, особливо на електроенергію та тепло. Нескладні заходи з енергетичного

менеджменту на малих підприємствах, згідно з досвідом наших пілотних проектів, можуть давати близько половини економії витрат на електроенергію та тепло. З маркетингової точки зору, такі підприємства підкреслюють свій екологічний імідж та вирізняються на загальному фоні. За статистикою близько 40 % туристів, обираючи місце для відпочинку, звертають увагу на екологічний сертифікат. Система допомагає пропагувати та надавати знання з відповідального природокористування широким верствам населення. Адже туризм є одним з найбільш публічних секторів бізнесу, а отже, здатний впливати на свідомість широких верств населення, трансляти знання, підвищувати рівень обізнаності в суспільстві, в першу чергу, власним прикладом сталого способу споживання ресурсів, виробництва продукції та послуг.

Програма інформаційного центру «Зелене досьє». Фахівці інформаційного центру «Зелене досьє» розробили систему екологічного менеджменту та сертифікації для українського туристичного сектору. В її основу було покладено успішний досвід аналогічних міжнародних систем, її адаптовано для умов, в яких працюють наші малі та середні підприємства. При успішному проходженні екологічної сертифікації заклад розміщення отримує сертифікат і спеціальну позначку (рис. 4.3).

Рисунок 4.3 – Екопозначка «Господа шанує природу»

Систему підтримали українські та міжнародні експерти туристичної галузі, власники готелів та ресторанів, постачальники послуг і товарів для туристів.

Основними критеріями для системи екологічної сертифікації туристичного бізнесу є:

- екологічний менеджмент (метою екологічного менеджменту є скорочення споживання ресурсів та зменшення навантаження на навколишнє середовище через впровадження системних інтегрованих методів роботи);

- залучення персоналу (персонал має бути мотивований, його думку необхідно враховувати. Для мотивування та якості проведення екологічної роботи важливо, щоб екологічний менеджер та персонал здобув екологічні знання);

- інформування гостей (гості мають бути поінформовані щодо екологічної діяльності підприємства. Це дозволяє гостям дізнатися про те, як вони можуть допомогти у збереженні довкілля, а також робить екологічну діяльність підприємства видимою для гостей. Відповідна інформація має бути доступною: на рецепції, у ресторанах, в інформаційних добірках, розміщених у кімнатах, тощо);

- споживання води (споживання води є важливою екологічною проблемою, оскільки вода є обмеженим ресурсом, (особливо в Україні, що належить до маловодних країн), а також через те, що стічні води можуть загрожувати довкіллю. Зонами значного водоспоживання є кімнати для гостей, кухні, а особливо – місця миття посуду та прибирання. На більшості підприємств можливо скоротити споживання води на 10-20 % шляхом виконання вимог запропонованої системи сертифікації, які не потребують суттєвих вкладень);

- використання миючих засобів (миючі засоби зазвичай містять агенти, що є шкідливими для довкілля. Тобто, важливо обмежити використання цих продуктів настільки, наскільки це є можливим. Цього можна досягти шляхом уникання зайвого миття, прання та прибирання, а також – оптимальним

дозуванням застосування цих засобів. З'являються останнім часом на нашому ринку і такі засоби, що не містять шкідливих складових, хоча їх поки що небагато, а ціни на них не найнижчі);

- відходи (екологічне навантаження від відходів можна зменшити: скорочувати обсяги вироблення відходів, відокремлювати різні їх категорії для переробки);

- споживання енергії (рівень споживання може бути знижений, якщо його ретельно контролювати та реагувати на застосування незбалансованих моделей споживання. Більше того, енергію можна заощаджувати, впроваджуючи сучасні технічні рішення та дотримуючись при експлуатації електроприладів (а також вентиляційних систем, генераторів та ін.) необхідних вимог. Підприємство, якому присвоєно екологічний сертифікат, має мінімізувати споживання енергії шляхом правильної експлуатації електричних приладів: регулярно розморожувати морозильники, мити охолоджувачі, випарювальні поверхні та теплообмінники у вентиляційних системах. І, звичайно, – впроваджувати енергозберігальні технології та прилади);

- харчування (обираючи харчові продукти для ресторанів, підприємство впливає на стан довкілля непрямым шляхом. Купуючи продукти місцевого виробництва, підприємство стимулюватиме розвиток місцевої економіки і зменшуватиме навантаження на довкілля від транспортування);

- внутрішній клімат (створення приємного внутрішнього середовища та сервісу посилює імідж бізнесу як екологічно дружнього);

- зелені зони (екологічний менеджмент також розповсюджується на прилеглі до підприємства споруди й території: тут можуть використовуватися хімічні засоби, що мають шкідливий вплив на довкілля, наприклад, стікаючи до підземних вод);

- екологічне просвітництво (екологічна обізнаність може бути покращена не тільки завдяки впровадженню принципів екологічного менеджменту, а також через проведення заходів, які допоможуть гостям ознайомитися з місцевою природою. Для того щоб дізнатися про існуючі

можливості для відпочинку в конкретній місцевості, підприємству корисно звернутися до муніципалітету або до місцевої туристичної служби. Лісники та місцеві екскурсоводи також можуть допомогти з інформацією про можливості відпочинку на природі. Також корисно надати інформацію про найближчі природні території та парки, де можна насолоджуватись спілкуванням з природою);

- адміністрування (підприємство має включати екологічно дружні практики у свою діяльність та очікувати того ж самого від своїх постачальників. Наприклад, – купувати якомога більше продукції з еко-маркуванням або купувати у підприємств, що запровадили екологічний менеджмент);

- транспорт.

У червні 2010 року розпочалася кампанія щодо впровадження та популяризації екосертифікації. Перший захід цієї кампанії – Всеукраїнський конкурс готелів, які хочуть бути екологічно свідомими «Екологічна відповідальність – щоденна практика», що супроводжувався майстер-класами з різних аспектів екологічного менеджменту та церемонією нагородження переможців у готелі Radisson Blu в Києві. Перші сертифікати отримали чотири заклади, які потурбувалися про енергоощадність, про економію водних ресурсів, про забезпечення гостей органічними продуктами харчування, про застосування засобів для миття та чищення без шкідливих для природи компонентів та запровадили просвітницькі заходи для своїх відвідувачів.

Програма «Green Key» («Зелений Ключ») є одним із 5-ти проєктів міжнародної недержавної незалежної організації Foundation for Environmental Education (Міжнародної Організації з екологічної освіти, головний офіс у Копенгагені) (рис. 4.4). Це недержавна неприбуткова незалежна програма, визнана й підтримана ВТО, створена для підвищення обізнаності власників, операторів готельної індустрії про необхідність та можливості ведення бізнесу відповідальним шляхом.

Рисунок 4.4 – Логотип системи екологічної сертифікації «Зелений ключ»

В Україні діяльність «Зеленого Ключа» представлена громадською організацією «Екологічна ініціатива».

Оцінювання екологічної діяльності готелю базується на 12-ти основних критеріях, розроблених міжнародним комітетом, та включає екологічний менеджмент на підприємстві, моніторинг споживання води та енергії, поводження з відходами, підвищення екологічної обізнаності серед персоналу та гостей, співпрацю із місцевою спільнотою, в якій працює готель. Також до міжнародної системи оцінювання національний представник в кожній країні додає національні критерії, що враховують місцеві особливості, але не суперечать міжнародним стандартам.

Одними з переваг екосертифікації «Green Key» («Зелений Ключ») є її непричетність до професійних або ділових структур, яка гарантує готелю неупереджену та незалежну оцінку третьою стороною. Наявність екологічної сертифікації стає іноваційним інструментом підвищення туристичної привабливості. Все більше людей у світі готові бути клієнтами лише тих компаній та брендів, які відповідають за свою присутність на планеті та наслідки своєї діяльності. Великі корпорації вже усвідомили свою причетність та взаємозв'язок із цими ключовими сторонами бізнесу, що впливає на зниження ризиків, операційну діяльність та лояльність клієнтів. До 2012 року сертифікацію «Зелений Ключ» отримало 1650 готелів, курортів, кемпінгів у 25-

ти країнах світу. Громадська організація «Екологічна ініціатива» створена у 2004 році з метою здійснення заходів із сталого розвитку прибережної зони України шляхом втілення критеріїв, що стосуються покращення довкілля, поширення інформації про ведення екологічно безпечного та відповідального бізнесу, екологічного менеджменту, створення екологічно привабливого іміджу рекреаційних територій. У 2008 році організація отримала членство в Міжнародній Організації з екологічної освіти, яка втілює програми «Блакитний Прапор» («Blue Flag») та «Зелений Ключ» («Green Key»).

Сьогодні саме Green Key займається найактивніше екологічною сертифікацією підприємств готельного господарства в Україні. Першим готелем, що пройшов екологічну сертифікацію, став «Radisson Blu Hotel». Станом на січень 2013 року Green Key надали екосертифікат 14 українським підприємствам готельного господарства в Україні (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 - Українські підприємства готельного господарства, що пройшли екологічну сертифікацію Green Key.

Готель	Адреса
Radisson Blu Hotel	м.Київ
Maison Blanche	Київська область
Maison Blanche, Київська область	Київська область
Rus Accord Hotel	м. Київ
Красотель-Левант	м. Ялта
Готель Ореанда	м. Ялта
Reikartz Dworzec Lviv	м. Львів
Reikartz Medievale Lviv, м. Львів	м. Львів
Дністер Прем'єр Готель, м. Львів	м. Львів
Reikartz River	м. Миколаїв
Reikartz Запорізький	м. Запоріжжя
Reikartz	м. Київ
Reikartz	м. Харків

Найбільша кількість екоготелів нараховується у Франції – 226, на другому місці – Данія. Україна випереджає Грецію, Італію, Латвію і займає четверте місце за кількістю екоготелів (рис. 4.5).

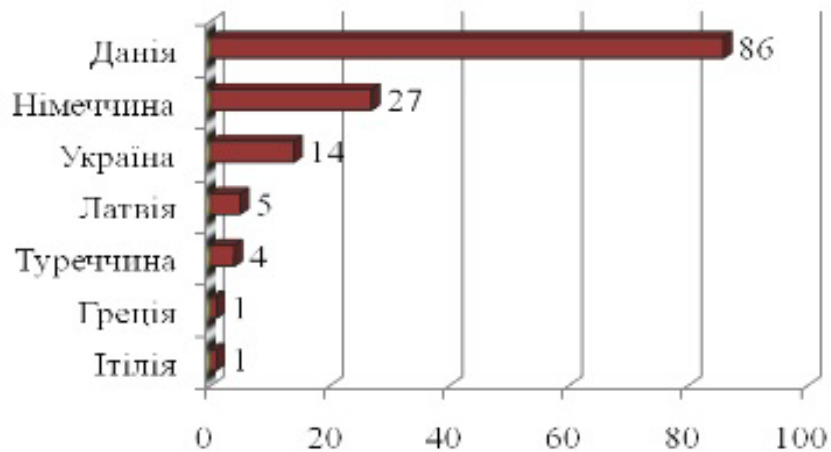

Рисунок 4.5 – Кількість екосертифікованих готелів програмою «Green Key»

Програма «Green Way» («Зелений шлях»). Маркування готелів знаком «Green Way» свідчить про екологічну якість готельних організацій, які відповідають вимогам безпеки, соціально відповідальні, захищають природу і навколишній ландшафт, раціонально використовують водні та енергетичні ресурси, здійснюють збір та правильне управління відходами, пропонують здорову натуральну їжу місцевого виробництва, пропонують інформацію і маршрути по місцевих природних, історичних та культурних пам'ятках.

Основними критеріями при сертифікації екоготелів у системі сертифікації «Green Way» є:

- екологічне управління;
- споживання енергії, води;
- прибирання, миття, прання;
- управління відходами;
- скорочення забруднення (стічні води, відходи), повторне використання матеріалів;
- збереження екосистем та ландшафтів;
- соціальна й економічна відповідальність;
- підтримка місцевих підприємців, їжа, напої;
- здоров'я та безпека;

- стале управління;
- навчання персоналу;
- постійна задоволеність клієнта;
- правдива і повна рекламна інформація;
- проектування, будівництво, ремонт будівель та інфраструктура відповідає національним вимогам і відповідає сучасним вимогам еко-безпеки;
- інформування, культурні програми, їх роль у розвитку, освіті та інформуванні клієнтів;
- наявність парків та місць відпочинку.

Зелені готелі мають відповідати суворим зеленим принципам, щоб гарантувати, що їхні гості будуть у безпеці, навколишнє середовище їх перебування не токсичне, підтримувати принципи соціальної відповідальності, використовувати енергозберігальні технології, персонал навчений і кваліфікований.

Сертифікація екоготелів у системі сертифікації «Green Way» потрібна для:

- захисту навколишнього середовища;
- економії коштів, готелі можуть скоротити свої витрати до 50 % при споживанні енергії, води;
- підвищення конкурентоспроможності, тому що клієнти готелів воліють перебувати саме в екологічно чистих готелях, в яких клієнт є головним.

Критерії сертифікації «Green Way» розроблені «ТЮФ Зюд» з урахуванням необхідних міжнародних стандартів у сфері систем екологічного менеджменту, систем менеджменту професійної безпеки і здоров'я, систем менеджменту якості, систем соціальної відповідальності.

Процедура сертифікації екоготелів у системі «Green Way» включає такі етапи:

- 1) оцінювання та визначення переваг від економії енергії до поліпшення в галузі водопостачання й управління відходами в діяльності готелю;
- 2) розроблення плану дій щодо поліпшення еко-обстановки;

- 3) самооцінка, внутрішній аудит на відповідність вимогам сертифікації;
- 4) сертифікація еко-готелю незалежним органом з сертифікації «ТЮФ Зюд» відповідно до вимог системи сертифікації «Green Way».

За успішної перевірки екоготелю «ТЮФ Зюд» видає еко-сертифікат відповідності «Green Way», термін дії сертифікату – 3 роки з щорічним наглядом аудитом за діючою екосистемою екоготелю. В Україні ця система екологічної сертифікації мало поширена.

Загалом, всі системи екологічної сертифікації готелів містять такі критерії (таблиця 3.3):

Таблиця 4.3 – Критерії системи екологічної сертифікації

Критерій	Вимоги
Екологічний менеджмент	<ul style="list-style-type: none"> • Керівництво має призначити екологічного менеджера підприємства. • Підприємство має мати написану програму екологічної політики. • Підприємство повинно визначити екологічні цілі та скласти план дій для досягнення поставлених цілей • Підприємство повинно мати та регулярно поновлювати спеціальну теку, яка містить всю документацію щодо участі в програмі сертифікації. • Підприємство має виконувати вимоги національного та міжнародного екологічного законодавства. • Підприємство не може бути розміщене на території, що визнана національною владою як забруднена та така, що являє собою значну загрозу для здоров'я та безпеки гостей. • Підприємство має брати активну участь у підвищенні рівня екологічної обізнаності та пропаганді екологічно дружніх технологій. • Пожертвування невикористаних речей / їжі на добрі справи.
Залучення персоналу	<ul style="list-style-type: none"> • Весь персонал має бути обізнаний з екологічною політикою та виконанням екологічного плану дій компанії. • Екологічний менеджер та керівництво мають проводити цільові зустрічі щонайменше двічі на рік задля допомоги керівництву слідкувати за екологічним статусом підприємства. • Екологічний менеджер та інші співробітники, які займаються екологічними проблемами, мають пройти курс екологічних тренінгів. Сертифікуюча організація проводить базовий тренінг. • Екологічний менеджер має забезпечити отримання

Критерій	Вимоги
	персоналом знань про екологічні завдання та проблеми підприємства.
Робота з гостями	<ul style="list-style-type: none"> • Підприємство має постійно інформувати гостей про екологічні проблеми та пояснювати, як можна долучитися до їх вирішення. • Інформаційні матеріали про програму екологічної сертифікації мають бути помітні та доступні для гостей. • Працівники реєстраційного офісу мають вміти надати звіт про поточну екологічну діяльність підприємства. • Підприємство має інформувати гостей про можливості пересування громадським транспортом. • Інформація для гостей та персоналу про необхідність енергозбереження має бути помітною. • Підприємство інформує гостей про необхідність уникання одноразових, особливо пластикових, композитних пакувальних матеріалів. • Підприємство пропонує інформацію і маршрути по місцевих природних, історичних і культурних пам'ятках
Використання миючих засобів	<ul style="list-style-type: none"> • Новопридбані засоби для миття та чищення не мають містити заборонених речовин та фосфатів, а також бути біодеградуєчими, тобто такими, які розкладаються природнім шляхом, або мають бути позначені екологічним маркуванням. • Дезінфекцію слід застосовувати тільки там, де це є необхідним згідно з санітарно-гігієнічними вимогами. • Паперові рушники та туалетний папір мають бути вироблені з паперу, що не був підбілений хлором або має екомаркування. • Підприємство має закуповувати натуральну косметику для ванної та SPA-центру із позначкою «біо», що не містить хімічних компонентів.
Управління відходами	<ul style="list-style-type: none"> • Підприємство розділяє відходи за фракціями, які обробляються окремо, згідно з регіональною або національною інфраструктурою утилізації відходів. • Інструкції про те, як відокремлювати і обробляти відходи, мають бути легко доступні для персоналу та гостей, написані у зрозумілій і простій формі. • Підприємство уникає використання одноразових, особливо пластикових та композитних пакувальних та побутових матеріалів, а натомість більше використовує тару багаторазового використання. • Небезпечні відходи (наприклад, батарейки, флуоресцентні компактні лампи, фарби, хімікати, і т.д.) збираються і зберігаються в окремих контейнерах. • Органічні відходи рослинного походження компостуються.

Критерій	Вимоги
	<ul style="list-style-type: none"> ● Підприємство дбає про відпрацьовану офісну та побутову техніку ● Підприємство передбачає в контрактах із постачальниками повернення транспортувальної тари (пластикові контейнери, PS коробки та подібне) для повторного використання.
Споживання енергії □	<ul style="list-style-type: none"> ● Моніторинг щомісячних витрат енергії ● Всі вікна мають відповідний до клімату ступінь теплоізоляції (подвійний склопакет). ● Вікна та віконні рами, двері, електричні розетки, каміни та вентиляційні системи обладнані теплоізоляцією. Підлога, стіни та дах також обладнані теплоізоляцією. ● Ділянки стін, де розташовані батареї опалення, обладнані рефлекторною панеллю (на основі фольги) для зменшення витоку тепла. Віконні штори та меблі не закривають батареї. ● Електричні прилади (морозильні та холодильні камери, нагрівальні та духові шафи, установки охолодження та кондиціонування повітря, міні-бари, телевізори і т. п.) належать до класу А енергозбереження та відімкнені від мережі коли не використовують. ● Принаймні 20 % електричних лампочок належать до класу А енергозбереження. ● Для опалення не використовують електричні нагрівальні прилади. ● Підприємство використовує відновлювані джерела енергії: сонячні колектори для нагрівання води, сонячні панелі для вироблення електроенергії, сонячні лампи для освітлення території, теплові насоси для обігрівання взимку та кондиціонування влітку, оптимізація системи природної вентиляції. ● Використовуються автоматизовані системи освітлення. ● Вільні номери залишаються без підігрівання або охолодження. ● Поверхні систем нагрівання / охолодження регулярно чистяться. ● Використовують датчики руху для управління освітленням
Харчування	<ul style="list-style-type: none"> ● Підприємство має реєструвати закупки екологічно дружніх (місцевого виробництва або органічних, залежно від того, що є доцільним у місцевих умовах) продуктів харчування. ● Доля сертифікованої харчової продукції має зберігатися або зростати протягом року. ● Доля продуктів харчування місцевого виробництва має бути не менше 50 %. ● Підприємство уникає продуктів харчування, вирощених із

Критерій	Вимоги
	<p>застосуванням пестицидів та хімічних добрив.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ресторан пропонує вегетаріанське альтернативне меню
Споживання води	<ul style="list-style-type: none"> Моніторинг щомісячних витрат води Унітази мають споживати не більше ніж 6 літрів під час змивання. Не допускається протікання кранів та туалетів. Об'єм витоку води з кранів та душів має не перевищувати 8 літрів за хвилину (наприклад, встановлення слабшого потоку води з крану). Умивальники повинні мати заглушки Крани поворотного типу, а не натискного. У разі відсутності централізованого водопостачання або каналізації підприємство має збирати дощову воду, а також повторно використовувати «сірі» стічні води для технічних потреб. Підприємство має встановити якісний фільтр замість купівлі розфасованої питної води.
Внутрішній клімат на підприємстві	<ul style="list-style-type: none"> Підприємство має поважати законодавство щодо забруднювальних факторів на внутрішніх територіях. Ресторан має бути вільною від паління зоною. Наявність кімнат для тих, хто не курить. У разі реставрації або нового будівництва використовуються екологічно чисті матеріали
Зелені насадження	<ul style="list-style-type: none"> Пестициди та хімічні добрива можна використовувати не частіше, ніж раз на рік, але тільки у випадку, якщо не існує органічних еквівалентів. Новопридбані газонокосилки мають бути екологічно дружніми. Відходи садівництва компостують. Частина саду (парку) готелю росте диким, що дозволяє процвітати природним біорізноманіття. Насадження місцевих рослин.
Екологічне просвітництво	<ul style="list-style-type: none"> Інформаційні матеріали про місцеві пам'ятки природи, парки та культурні цінності, разом із правилами поведінки на природоохоронних територіях, мають бути доступними для гостей. Підприємство має надавати інформацію про місця, де можна орендувати велосипеди.
Адміністрування та співпраця з партнерами/постачальниками	<ul style="list-style-type: none"> Всі зони для персоналу мають відповідати таким самим критеріям, що і зони для гостей. Оргтехніка (комп'ютери, копіювальні машини тощо) повинна мати функцію stand-by та мати маркування екологічно дружньої продукції. Перукарський салон, спа-салони, лазні та сауни і т.п., які

Критерій	Вимоги
ьниками	<p>розташовані на прилеглих до підприємства територіях, мають бути проінформовані про екологічний менеджмент підприємства.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Підприємство має мінімізувати діловодство на папері. Якщо неможливо вести документацію в електронному вигляді, підприємство має зробити все можливе для використання паперу з вторинної сировини та невибіленого за допомогою хлору. ● Збереження біорозмаїття має бути основним критерієм для готелів, розташованих поблизу екологічно чутливих зон. ● Підприємство має вчасно з'ясувати, чи розташоване воно в межах або поблизу з екологічно чутливими зонами (буферними зонами та коридорами, природними зонами, які охороняються) та узгодити з місцевими природоохоронними структурами план запобіжних заходів.
Транспорт	<ul style="list-style-type: none"> ● Транспортні засоби, які належать підприємству, мають використовувати неетильоване пальне, що не містить свинцю. ● Підприємство має оптимізувати план своїх транспортних перевезень. ● Підприємство має заохочувати своїх співробітників користуватися екологічно дружніми видами транспорту. ● Підприємство надає інформацію гостям про можливості орендування екологічно дружніх видів транспорту. ● При придбанні нових транспортних засобів підприємство враховує економічність використання пального двигуном.

В Україні розроблено також методику добровільної екологічної сертифікації садиб сільського туризму «Зелена садиба».

4.5 Додаткові механізми управління сталим розвитком туризму

До додаткових механізмів впровадження принципів стійкого розвитку туризму належать впровадження екологічного менеджменту в структуру загального управління, маркетинг та демаркетинг, навчання туристів та місцевих жителів. Ефективний екологічний менеджмент на підприємствах туристичної галузі, особливо засобів розміщення-наприклад, заходи щодо енергоощадності, зменшення водоспоживання, мінімізація відходів, використання екологічно чистих матеріалів може

привести до зменшення негативних екологічних наслідків розвитку туризму.

Одним із механізмів впровадження глобальних домовленостей з охорони довкілля є міжнародні та національні стандарти екологічного менеджменту. Найбільш поширені з них у світі – ISO 14001, схема екологічного менеджменту та аудиту EMAS, Екомапи (Ecomapping), EU Ecolabel, Green Globe, Rainforest Alliance, Green Key, Blue Flag, LEED. Вони також мають національні та регіональні аналоги, більш зручні для місцевого малого та середнього бізнесу і водночас відповідні до міжнародних стандартів.

Система стандартів ISO 14000 орієнтована на кількісні параметри (обсяг викидів, концентрації речовин тощо) і на технології (вимога використовувати або не використовувати певні технології, вимога використовувати «найкращу доступну технологію»).

Основним предметом ISO 14000 є система екологічного менеджменту. Типові положення цих стандартів полягають у тому, що в організації необхідно виконувати визначені процедури, мають бути підготовлені певні документи, призначені відповідальні за визначені сфери екологічно значимої діяльності.

Стандарти серії ISO 14000 не містять ніяких «абсолютних» вимог до впливу організації на навколишнє середовище, за винятком того, що організація в спеціальному документі (екологічній політиці) повинна оголосити про своє прагнення відповідати національному природоохоронному законодавству і національним стандартам.

Такий характер стандартів зумовлений, з одного боку, тим, що ISO 14000 як міжнародні стандарти мають не втручатися у сферу дій національних нормативів. З іншого боку, попередником ISO є «організаційні» підходи до якості продукції (наприклад, концепція «загального управління якістю»), згідно з якими, ключем до досягнення якості є побудова належної організаційної структури і розподіл відповідальності за якість продукції та послуг.

Планування допомагає зробити вибір між користувачами природи, такими як промисловість і туризм або знайти можливі шляхи їх

паралельного розвитку на ранніх стадіях реалізації проектів, дозволить уникнути помилок, попередити знищення важливих для туризму екологічних активів та туристичних об'єктів. Навчання туристів та місцевих жителів може відбуватись у різних формах. Це реалізація просвітницьких програм, соціальні реклами, друкована продукція, робота волонтерів та ін. Особливої актуальності ця діяльність набуває в процесі організації екологічних турів, відвідання природних, природно-заповідних територій.

Реалізація програм екологічного менеджменту в закладах гостинності

Приклад

«Radisson Hotel» - Ешвіл, Північна Кароліна

У готелі «Radisson» (281-кімнатний готель) гості можуть взяти участь у програмі зі зменшення кількості відходів, використовуючи постільний набір / рушники більше ніж одну ніч. Покоївка не змінить білизну, якщо залишити на ліжку спеціальну картку. Це супроводжується підготовкою обслуговувального персоналу на їх рідній мові і випробуваннями для перевірки розуміння і виконання цих процедур.

Ця програма економить людино-години, мийні засоби, гарячу воду, знос білизни, пральні машини і сушарки. Витрати скоротились на 30 % при навантаженні. Відповідно до слів керівника номерного фонду готелю було отримано 25 письмових подяк програмі, яка тривала 8000 ночівель, і тільки дві скарги.

Приклад

Ресторан і лаунж-бар «Harvey Mansion» - Нью-Берн, Північна Кароліна

У ресторані працюють 20 працівників та є приблизно 300-400 клієнтів на тиждень. Він генерує відходи, насамперед, у відділах прийому / видачі і під час приготування їжі. До ресторану надходить сира їжа, упакована в картонні, металеві, скляні, пінопластові і дерев'яні пакети; напої - в металевих банках та скляних пляшках, упаковані в картон.

Діяльність ресторану.

- кухонний персонал та офіціанти вміють сортувати вторинну сировину;*
- м'ясні, рибні, фруктові і овочеві обрізки та залишки їжі поміщають у вкриті пластиком банки та зберігають у відкритій для місцевих свинних фермерів морозильній камері;*
- дерев'яну тару доставки передають на ринки фермерів для повторного використання продавцем;*
- пінопластові контейнери використовують повторно в морозильних камерах і передають іншим постачальникам для повторного використання;*
- метал, скло, пластик, які можна переробити, і газети сортуються для переробки;*
- непокриті картонні матеріали рвуться для щотижневого вивезення;*
- зворотний бік друкованої продукції використовують для повідомлень і замовлень клієнтів;*
- торговельні видання поширюються в місцевих початкових школах для живлення і арт-проектів.*

Результати: Раніше 8-ярдовий смітник очищали щодня; тепер 2-ярдовий смітник очищають один раз на тиждень. Ці методи заощадили кошти, витрачані щорічно на оренду смітника, очищення і утилізаційні збори.

Приклад

Готель «Sheraton Rittenhouse Square», Філадельфія, США

Компанія «Starwood Hotels і Resorts» відкрила свій перший «екорозумний» готель у США з закупівлею кількох «зелених продуктів», з метою збереження здорового внутрішнього середовища. Нижче наведені деякі запроваджені особливості:

- будівельники і постачальники мали розглянути, як їхні продукти і послуги виробляють, упаковують і доставляють з метою створення більш екологічно чистого продукту;*

- всі фарби, шпалери, килими та штори не вміщували токсичних хімічних речовин;
- дерев'яні меблі були пофарбовані каталітичним лаком, через який не можуть проникнути шкідливі хімічні речовини;
- бамбук, який є екологічно чистим продуктом, був використаний у стінах вестибюля;
- у процесі розроблення дизайну були використані перероблені матеріали. Наприклад, 93 % підлоги фойє була зроблена з переробленого граніту; журнальні столики були зроблені з перероблених дерев'яних піддонів, а номерні знаки, частина підлоги лобі і стійки реєстрації були виготовлені з переробленого скла;
- ліжка як «органічні системи сну» складаються з органічної бавовни і шерсті, виготовлених без будь-яких токсичних відбілюючих засобів або барвників;
- прибирання приміщень і прання білизни здійснюється за допомогою нетоксичних миючих засобів.

Приклад

Курорт «Four Seasons Resort Maldives» в Куду Гура

На курорті проводять переробку, сортування відходів та навчальні програми для персоналу на місці. Він має власний завод з опріснення води і сучасну систему очищення води. Всю використану воду обробляють належним чином і використовують виключно для поливання. Садові відходи використовують для компостування. Багато було зроблено для зведення до мінімуму використання пластику та інших небіорозкладних речовин на всій території курорту. Для зменшення кількості експортованого з острова матеріалу використовують міні-завод зі спалювання. Також курорт співпрацює з сусіднім островом Боду Гура, спонсорує програму спалювання відходів та дослідження очищення води, які в даний час були проведені з метою покращення ситуації з запасами прісної води на острові. Пляшки у бунгало зроблені з кераміки та повторно наповнюються біорозкладними продуктами.

Приклад

Кафе «Hard Rock Café» - Лас-Вегас, Невада

Для того щоб продукти могли бути посортовані протягом дня, а не після закриття ресторану, по всьому ресторану та на кухні розміщені сміттєві контейнери, призначені для продуктів, що підлягають переробці. Всі співробітники мають брати участь у програмі переробки з метою прямого впливу на її успіх.

Таким чином, часте сортування є більш ефективним, оскільки це економить час, людино-години, і забезпечує одноразове поводження з відходами. Завдяки цій програмі 75 % відходів на об'єкті переробляють, а також скоротилась кількість щотижневих зборів сміття, з семи до трьох днів на тиждень. Економія платежів за транспортування відходів становить 18000 дол на рік.

Приклад

Реалізація та демонстрація практики компостування в готелях - Хуа Хін, Таїланд

Проектом консорціуму міського довкілля канадських університетів, фінансованого Канадським міжнародним агентством розвитку та який реалізується у співпраці з таїландським Інститутом навколишнього середовища в п'яти готелях у Хуа Хін були введені різні варіанти компостування твердих відходів. Канадські експерти надали практичну допомогу у вигляді занять у класі і практичних тренувань з компостування з персоналом готелю. Компостування було розпочато на території навколо готелів з метою отримання компосту хорошої якості, який може бути використаний на земельних ділянках готелю.

Проектна команда допомогла готелю створити системи сортування джерел відходів. Були зроблені плакати для підвищення обізнаності персоналу про екологічні обов'язки / відповідальність. Менеджер готелю «Metthavalai», Ча Ам, використав виручку від продажу перероблених матеріалів для підтримки обігового фонду для персоналу готелю. Співробітники для своїх

особистих цілей, таких, як охорона здоров'я, освіта дітей і технічного обслуговування своїх будинків, особливо в дощовий сезон, можуть взяти позики з фонду під низькі процентні. Ці кредити мотивували персонал брати участь у програмі поводження з відходами на території готелю.

Приклад

Екологічна програма партнерства «Fairmont Hotels & Resorts»

«Fairmont Hotels & Resorts» - це найбільша з готельних компаній люксового типу в Північній Америці, яка керує 39 підприємствами в шести країнах - США, Канаді, Мексиці, Бермудських островах, Барбадосі, Гаваях та Об'єднаних Арабських Еміратах. У 1991 році вона ввела у свою готельну повсякденну діяльність агресивну, інноваційну екологічну програму. За даними журналу «National Geographic Traveler» ця програма була визнана найбільш повною і детальною в готельній індустрії Північної Америки.

Управління відходами: Всі готелі та ресторани «Fairmont» впровадили комплексні програми з переробки з використанням «3R», (скорочення, повторне використання, переробка) з метою зменшення кількості відходів на звалищах на 50 % і використання паперу на 20 %. Там, де існують ці компанії, «Fairmont» щорічно переводить тисячі фунтів таких матеріалів як скло, алюміній, пластик, газети, картон і компост на склади переробки та жертвує використані мила і предмети побуду місцевим притулкам та благодійним організаціям.

«Fairmont» створив правила корпоративної політики щодо закупівлі екологічно чистих продуктів, включаючи ліквідацію небезпечних хімічних речовин і синтетичних парфумів, використання небілених сукон і переробленого паперу та заміну аерозольних продуктів альтернативами, що не шкодять озоновому шару. Сформувалось партнерство з місцевими виробниками екологічно чистих продуктів з метою закупівлі їх продукції та з постачальниками, що підтримують ліквідацію / скорочення надмірної упаковки.

Інша діяльність у рамках програми:

– передача великої кількості їжі (недоторканих продуктів харчування) людям, які потребують допомоги, у рамках партнерських відносин з місцевими притулками, «харчовими банками» та їдальням;

– пожертва тисяч вживаних, але справних предметів (у тому числі ліжок, меблів, предметів побуту та постільної білизни) притулкам. Програма також закликає інші корпорації виявляти предмети, які можуть бути корисні благодійним організаціям.

Додаткові заходи щодо впровадження принципів збалансованого туризму на території полягають також в обміні інформацією та досвідом організації та реалізації проектів збалансованого туризму, упровадженні кодексу поведінки туристів, добровільних пожертвах для реалізації проектів збалансованого туризму, тощо. Великої популярності серед туристичної громади набув кодекс поведінки екологічного туриста.

Контрольні запитання

1. Які механізми впровадження принципів збалансованого туризму?
2. Які основні засоби стійкого розвитку туризму?
3. Проаналізуйте регулюючі засоби стійкого розвитку туризму.
4. Проаналізуйте контролюючі засоби стійкого розвитку туризму.
5. Проаналізуйте економічні засоби стійкого розвитку туризму.
6. Наведіть приклади добровільних та додаткових засобів стійкого розвитку туризму.
7. У чому суть процедури ОВНС та екологічної експертизи?
8. Основні екологічні стандарти.
10. Наведіть приклади екоплатежів та екоподатків.
11. Поняття екологічного аудиту.
12. У чому полягає суть екологічного маркування у туризмі.
13. Проаналізуйте основні міжнародні системи екологічної сертифікації закладів розміщення.

5 ЗМЕНШЕННЯ ВПЛИВІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОВКІЛЛЯ

5.1 Особливості впливів на довкілля туристичних підприємств та туристичної діяльності.

Туризм може чинити на довкілля негативний вплив на місцеві енергетичні ресурси, водні ресурси, земельні ресурси, обсяги використання в туризмі яких постійно збільшуються. Корінних змін зазнають флора і фауна та ландшафти загалом. Оскільки туристична галузь має головним чином сезонний характер, кількість туристів на визначеній території в розпал сезону в декілька разів більша порівняно з «мертвим сезоном». Така ситуація приводить до нерівномірності антропогенного навантаження на екосистеми та соціосистеми. Основні впливи на довкілля при цьому:

1. *Інтенсивне використання водних, земельних ресурсів та їх забруднення.* Туристична галузь опирається на використанні мережі елементів туристичної інфраструктури, яка, як правило, зосереджується навколо туристичних об'єктів, формуючи територіальні туристичні кластери. Ця діяльність пов'язана з інженерним будівництвом об'єктів та споруд, таких як заклади гостинності, транспортна інфраструктура, допоміжна інфраструктура (спортивні об'єкти, витяги, треки тощо). При цьому здійснюється додатковий тиск на урбанізовані території та змінюються природні екосистеми.

Приклад

Так, середнє споживання води в м. Анталія (Туреччина) щодня становить 250 л на добу, в той час, як в туристичних районах Анталії середнє добове споживання сягає 600л. На Мальорці (Іспанія) щоденне споживання води в сільській місцевості становить 140 л, а в місті близько 250 л. У той час, в туристичних комплексах Мальорки використовується приблизно до 880 л у добу.

Будівництво готельних та розважальних комплексів часто приводить до перевантаження каналізаційних систем. Очисні споруди в розпал сезону не

завжди справляються зі значними об'ємами стічних вод, стічні води іноді скидаються в моря та озера без очищення, негативно впливаючи не лише на флору і фауну, але і на якість рекреаційного середовища для рекреантів. Стічні води шкодять рибі, кораловим рифам, середовище розселення яких є туристичним об'єктом також.

В Україні проблема забруднення води та земельних ресурсів від туристичних об'єктів стоїть дуже гостро. Туристична інфраструктура, особливо на узбережжях, розвивається хаотично, порушуючи закони в галузі природокористування та охорони довкілля («Водний кодекс України», «Земельний кодекс України»). Не рідкість - випадки прямих скидів стічних вод у море, будівництво готельних комплексів на територіях пляжів, розвиток неорганізованого туризму на узбережжі за відсутності санітарних зручностей.

2. *Постачання та використання енергії.* Готелі та інші об'єкти туристичної інфраструктури використовують велику кількість електроенергії, більшу, ніж у середньому місцеві жителі. У багатьох районах розвитку туризму енергосистема не розрахована на таке значне енергоспоживання. Наприклад, у районі курорту «Буковель» (Україна) для безперебійного електропостачання проведена значна реконструкція системи місцевого енергопостачання.

Приклад

Так, за підрахунками фахівців ЄС з енергозбереження, використання енергії на 1 м² площі в незірковому готелі становить 157 кВт/ год, в чотиризірковому готелі – вже 380 кВт./ год. Тобто, зі збільшенням комфортності засобу розміщення енергоспоживання зростає. Тому деякі туристичні організації особливу увагу приділяють енергозбереженню в зіркових готелях. Наприклад, готелі Великобританії за період з 1997 до 1999 рр «зберегли» близько 9000 т. вуглекислого газу, впроваджуючи системи енергозбереження.

Сертифікація закладів туристичної інфраструктури є дієвим спонукальним механізмом щодо енергозбереження.

3. *Забруднення повітря та проблема твердих відходів.* Зростання туристичної галузі приводить до високої концентрації туристів та відповідної інфраструктури. Це спричиняє до забруднення повітря від автомобільних, залізничних та авіаперевезень. Наприклад, 60 % всіх повітряних перевезень у світі безпосередньо пов'язані з туризмом, тому туризм також «несе відповідальність» за забруднення повітря. Шумове забруднення від транспорту, іноді і від самих туристів – ще одна важлива проблема. Це може призвести до стресів у людей та зниження слуху. З іншого боку – забруднення повітря – це проблема також і організаторів туристичної діяльності, бо турист очікує від місць відпочинку, в першу чергу, чистого повітря та відсутності шумового дискомфорту.

4. *Зміни первинних ландшафтів результаті будівництва об'єктів туристичної інфраструктури.* Зі зростанням туристичної галузі відбувається прямий вплив на природні ландшафти в результаті інтенсивного будівництва засобів розміщення, доріг, аеропортів, використання земельних ресурсів як будівельного матеріалу для створення житлової інфраструктури призводить до деградації та виснаження елементів ландшафту, його докорінної зміни.

Приклад.

На острові Міконос (Греція) в результаті інтенсивного зростання туристичної інфраструктури (будівництво порту, доріг, готелів, розважальних закладів, закладів харчування та торгівлі тощо) збільшилось населення, що працює в сфері обслуговування туристів. Це привело до зменшення площ земельних ресурсів. Проблема заторів, недостатня кількість місць для паркування машин, різке збільшення вартості землі стали реальністю. Інтенсивна туристична розбудова поглинула більшу частину острова, призвело до втрат сільськогосподарських угідь та природних ландшафтів. Два найбільші традиційні поселення острова перетворились у високоурбанізовані.

Навіть будівництво пристаней для яхт, хвилерізів та інших споруд приводить до змін природних ландшафтів – змінюються напрямки та сила течій, далі – зміни берегової лінії та берегова ерозія, що призводить до втрати площ пляжів. Така ситуація спостерігається і в Україні. Хоча темпи будівництва туристичної інфраструктури не такі високі, проте проблеми деградації чорноморського узбережжя, вибірка піску з пляжів, руйнування значних лісових масивів при будівництві туристичної інфраструктури в гірських районах України є дуже актуальними для природоохоронних служб та органів місцевого самоврядування.

5. *Впливи на флору і фауну.* Туристична діяльність негативно впливає на біологічне різноманіття через пряме суперництво за середовище проживання. Займаючи все нові і нові території, об'єкти туризму змушують рослини і тварини «відступати» та втрачати природне середовище проживання.

Приклад

Місцевість Закінтос (Греція) є місцем розмноження атлантичних великоголових морських черепах, розвиток тут туристичної діяльності приводить до порушень у процесі формування земляних гнізд вздовж піщаного пляжу. Причому, пік туристичного сезону співпадає з гніздуванням цих тварин.

Приклад.

У період з 1975 до 1985 рр. вся прибережна частина Касадасі-Давутлар (Туреччина) була забудована літніми дерев'яними будиночками для туристів. Було знищено великі лісові масиви, екологічні проблеми залишились також і після будівництва – проблема поводження з твердими відходами, оскільки місцевість віддалена від великих населених пунктів, що ускладнювало вивіз відходів. Деякі види туризму (наприклад, екологічний туризм) безпосередньо пов'язані з пізнанням природи та місцевості загалом.

Приклад.

Наприклад, у степах Хакасії (Росія) присутність туристів призвела до знищення 5 видів рослинності. У лісах Каліфорнії (США) екологічний туризм призвів до різкого зменшення кількості койотів.

6. *Впливи на місцеве населення та культуру.* Туризм як соціо-культурне явище також впливає на місцеве населення та його культуру, причому цей вплив є як позитивний, так і негативний. Позитивний вплив проявляється у вкладі туризму як галузі у місцеву економіку, створенні нових робочих місць (оскільки галузь туризму є трудомісткою), залученні інвестицій, удосконаленні соціально-побутової, транспортної інфраструктури території, прибутках у іноземній валюті, переоцінці культури і традицій, гордості місцевого населення за свій унікальний край. Сучасний турист бажає отримати більше ніж просто сонце, повітря і вода, як це було ще років 30 тому. Йому необхідно запропонувати різноманітні розваги, пізнавальні програми, якісне харчування, тощо. У той самий час, місцеве населення місць призначення більше турбується тим, щоб зберегти власну унікальність, історичну та культурну спадщину від негативного впливу туризму. Традиційний туризм може стати причиною змін або втрати місцевої індивідуальності та цінностей, що може бути пов'язане такими чинниками як комерціалізація місцевої культури. Туризм може перетворити місцеву культуру в предмет споживання, якщо релігійні традиції, традиційні місцеві обряди і заходи видозмінюються, щоб відповідати очікуванням туристів. Це явище дістало назву «реконструйований етнос» та негативно впливає на розвиток місцевих культур. У процесі задоволення потреб туристів появляється ризик стандартизації всіх туристичних об'єктів, у той час як турист з однієї сторони потребує стандартних послуг, їх оформлення має бути оригінальним, зі збереженням стилю та місцевих традицій. Туристи з задоволенням купують сувеніри, предмети мистецтва та ремесел. У багатьох туристичних районах ремісники реагують на попит на свою продукцію, вносять зміни до дизайну, що не завжди відповідають автентичному стилю, пристосовуються до потреб та смаків туристів. Це призводить до спрощення та уніфікації предметів мистецтва та ремісничих виробів. Таке явище дістало назву «ерозія культури». Наприклад, викликають сумніви ідентичність «українських матрьошок», що пропонують туристам сувенірні ринки в Українських Карпатах.

7. *Впливи на соціально-економічний стан територій і місцевих жителів.* Необхідно чітко уявляти потенційні можливості й негативні соціально-економічні ефекти, які можуть виникати при розвитку туризму, та враховувати їх при плануванні та управлінні туристичною діяльністю. Стимулом до вивчення впливів на соціально-економічний стан регіонів розвитку туризму стала також негативна реакція на туризм з боку країн третього світу в останні десятиліття.

Приклад

На Гавайях спалахнула хвиля протесту проти масового туризму, побічними продуктами якого виявилися проституція, злочини, культурний і екологічний резонанс. Ці протести особливо яскраво виражались азійськими народами й жителями країн Тихоокеанського басейну, що підтримують християнські цінності: наприклад, Всесвітньою Радою з туризму в країнах третього світу в Бангкоку, Християнською конференцією Азії й Сінгапуру, Інститутом Тихоокеанських досліджень Фіджі й Африці.

Розглянемо найбільш важливі соціально-економічні аспекти, пов'язані з розвитком туризму, і наведемо приклади як позитивного, так і негативного впливу.

Туризм сприяє переміщенню людей в різні географічні точки і встановленню соціальних відносин між людьми, які за інших обставин і не зустрілись би. Можуть бути культурні конфлікти в результаті розходжень у культурних, релігійних, етнічних поглядів, цінностей і стилях життя, володіння мовами і рівня достатку. Ставлення місцевого населення до туристів можна поділити на п'ять стадій. Перша стадія – ейфорія – коли гостям раді та приймають їх гостинно, друга – апатія – перехід до формалізованих відносин, коли туриста розглядають виключно як джерело доходів, третя – роздратованість – місцеве населення починає сумніватись щодо користі туризму в їх місцевості («наїхало їх тут»), неприязнь – коли всі соціальні і економічні проблеми пояснюються наявністю туристів, мирне співіснування –

формування умов, за яких місцеве населення розуміє та може отримати вигоду від туристів.

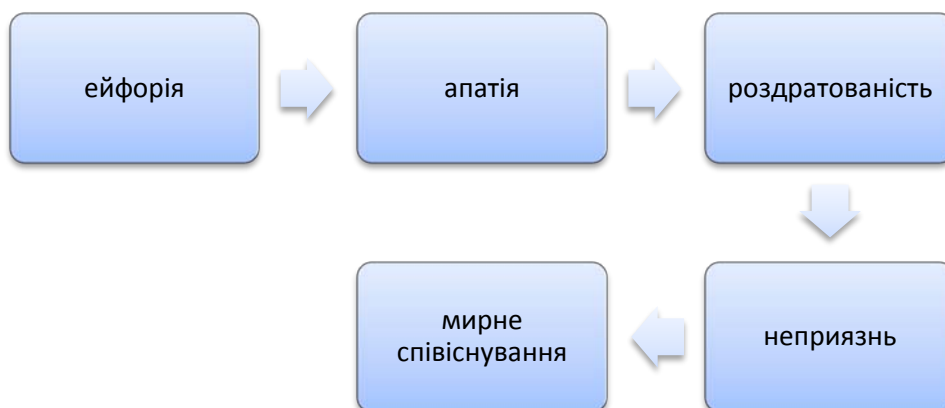

Рисунок 5.1 - Еволюція взаємовідносин «місцеве населення – туристи»

Культурні конфлікти можуть надалі виникати через економічну нерівність (адже турист звичайно більше коштів витрачає в поїздці, ніж удома чи місцевий житель). Так, наприклад, у більшості відпочинкових зон ціни зазвичай є вищими, ніж на інших територіях, що приводить до роздратованості місцевого населення. В деяких країнах туристи через невігластво та байдужість недостатньо поважають місцеві звичаї та моральні цінності. Так, у мусульманських країнах, де жінки зобов'язані виконувати ряд правил щодо одягу, європейці, американці одягаються згідно з власними уявленнями про одяг, що викликає негативну реакцію у місцевого населення.

Приклад

У соборах Риму пропонують туристам широкі шарфи, які можуть бути використані для покриття голови та спини. Загальновідомими є правила відвідування мечетей без взуття.

Приклад

Мовна поведінка будь-якого народу пов'язано з його психологією, панівною ідеологією і культурними традиціями. У житті традиційних суспільств, особливо за низької грамотності населення, велика роль у збереженні накопиченого Досвіду і передаванні його з покоління в покоління, належить

приказкам. Так, у країнах Південно-Східної Азії, де традиційно зберігається висока щільність населення, що має прагнення до згладжування конфліктів, це прагнення відображається в прислів'ях: «За слова гроші не платять, вибирай найкращі (щоб зберегти відносини зі співрозмовником)», «Діти говорять відразу (перше, що прийде в голову, і тому часто помиляються), старі люди кажуть істину»; «Ніхто не стане кидати на землю духмяну квітку, а від розумного ніколи не почуєш брутального слова»; «З золота ніхто не буде гнути рибальських гачків, не стануть витрачати слова на порожні суперечки»; «Розумний не схопиться за дубину, невагоме слово б'є боляче». За азійськими поняттями мова гідної людини має бути тихою і спокійною, позбавленою жестикуляції. Основою тайського етикету вважаються поміркованість, стриманість, неагресивність.

Туризм у багатьох асоціюється з випивкою та неналежною поведінкою, і це собі дозволяють люди, які би ніколи не шуміли на вулицях власного міста. Така ситуація підвищує криміногенну ситуацію. Показники злочинності звичайно зростають з розвитком туризму. Наявність великої кількості туристів з крупними сумами грошей, цінними речами, приваблюють злочинців. На таких територіях, як правило, процвітає торгівля наркотиками та проституція. Тому в багатьох країнах світу, де розвинутий туризм, організована спеціальна туристична поліція.

Один із негативних наслідків розвитку туризму - необхідність у великій кількості малокваліфікованих працівників (покоївок, офіціантів, садівників, працівників кухні тощо). І хоча часто такі працівники можуть отримувати більшу заробітну плату, ніж решта місцевого населення.

Приклад

Середня зарплата працівників національного парку Таман Негра (Малазія) становить 120 дол, тоді як інше місцеве населення отримує близько 40 дол), така ситуація унеможлиблює кар'єрний ріст працівників.

Як правило, більш престижні та високооплачувані посади не займають представники місцевого населення. У багатьох випадках туризм поповнює бюджети багатих верств населення, тобто збагачує багатих і збіднює бідних, посилюючи тим самим соціальну нерівність суспільства. Деякі місцеві жителі заздять очевидному добробуту туристів і заради задоволення своїх зростаючих запитів можуть здійснювати протиправні й аморальні дії, які зовсім не притаманні їх «дотуристській» культурі. Буває, що контакт із туристами породжує в місцевих жителів незадоволеність своїм життєвим рівнем, особливо, якщо вони не бачать для себе суттєвої вигоди від грошей, витрачених туристами.

Психологічний вплив здійснює туризм на населення туристичних destinations, що може призвести до важкого стресу. Так, внаслідок вандалізму туристів, розкидання сміття, наноситься шкода культурній спадщині території. Конфлікти можуть виникнути в результаті того, що туристична діяльність може перешкодити місцевим жителям займатись традиційним господарством, наприклад, рибальством чи збором грибів, ягід.

Незважаючи на те, що країни отримують чималі вигоди від туризму, залежати тільки від одного виду діяльності досить небезпечно. Туризм є нестабільним джерелом доходів, оскільки, дуже залежить від економічної, соціальної та політичної ситуації в країні. Яскравим прикладом можуть бути неймовірно привабливі туристичні об'єкти Ізраїлю, які через постійний військовий стан майже ніхто не відвідує.

Туризм є явищем сезонним, і тільки невелика кількість туристичних центрів у світі можуть хизуватися цілорічним потоком туристів. Як правило, більшу частину року місцеві жителі не зайняті і не отримують доходів. Прикладом може послужити Чорноморське узбережжя Криму, де в зимовий період дуже гостро стоїть проблема зайнятості й доходів населення.

Підприємства, що обслуговують туристів, взаємопов'язані й будь-які зміни у величині витрат туристів призведуть до змін у рівні виробництва, доходів, зайнятості, обмінного курсу. Оцінюючи економічний вплив туризму, часто

розраховують мультиплікатор туризму, що являє собою відношення зміни одного з економічних показників (зайнятості, доходу, рівня виробництва) до зміни величини витрат туристів, тобто мультиплікатор виражається відношенням нових інвестицій (у вигляді туристичних витрат) до зміни рівня виробництва, доходів, зайнятості. Величина мультиплікатора показує, скільки обертів робить кожний долар, витрачений туристом у локальній економічній системі до того, як повністю розчиниться через різні канали вилучення. Чим більша величина мультиплікатора, тим сильніші зміни відбуватимуться в економічній системі. Ефект мультиплікатора ґрунтується на тому, що доходи, отримані суб'єктами економічної системи, приводять до багаторазового збільшення величини сукупного доходу, отриманого в економічній системі, адже загальновідомо, що туристична галузь стимулює розвиток більше ніж 20 галузей господарства.

Економічні переваги туризму в деяких країнах, особливо тих, що розвиваються, нерідко завищуються, оскільки включають істотні «відпливи» доходів із країни. Це пов'язано з використанням імпортованих товарів для забезпечення туристів, переважанням іноземних туроператорів і фірм на туристичному ринку, низькою часткою місцевого населення серед зайнятих у сфері туризму. Отже, хоча туризм і приносить цінну для країни іноземну валюту, значна частина її знову покидає країну.

У багатьох країнах туризм є єдиним і найважливішим способом зростання чи підтримки економіки. Така обставина зробила їх надзвичайно уразливими, так як все, що негативно впливає на розвиток туризму (наприклад, війни, тероризм, тощо) негативно впливає на економіку країни загалом.

Приклад

Турецька економіка постраждала від війни в Іраку, тому що різко зменшились туди туристичні потоки. Напруженість відносин між Росією та Туреччиною у 2015 – 2016 роках привело до суттєвого зменшення російського туристичного потоку у Туреччину, анексія Росією українського Криму

практично унеможливила розвиток туризму на півострові, особливо міжнародного. Туристичні потоки тут зменшилися з 6 млн у рік до 1,4 млн. Через загрози терористичних актів ускладнена туристична діяльність у Єгипті та Тунісі.

Розвиток туризму може коштувати місцевим органам управління та платникам податків значних коштів, оскільки бізнесмени, які готові інвестувати в туристичні проекти, вимагають від місцевих органів влади удосконалення інфраструктури (наприклад, будівництво комунікацій, доріг, аеропортів тощо). Громадські ресурси, затрачені на такий розвиток, не можуть бути спрямовані на інші важливі сфери, освіти чи охорону здоров'я. Сезонний характер туристичної галузі створює проблеми в тих місцях, які суттєво залежать від туризму. Це нестабільність роботи працівників, і нестабільні їх доходи, нерівномірне завантаження закладів розміщення, інші проблеми, пов'язані з сезонністю. Наприклад, Мальорка – один із найвідоміших світових туристичних центрів, де процвітання місцевого населення залежить від туризму, який становить 80 % економіки.

Існує багато позитивів розвитку збалансованого туризму для туристів у першу чергу. Вони можуть насолоджуватись незіпсованою природою, екологічно чистим повітрям чи водою, перебувати у здоровому суспільстві з низьким рівнем злочинності, промисловості, автентичному культурному середовищі.

5.2 Заходи і засоби зменшення негативного впливу на довкілля.

5.2.1 Економічні та інженерно-технічні методи зменшення негативного впливу туристичної інфраструктури на довкілля.

Основні засоби та заходи зменшення впливів на довкілля від туристичної галузі можна умовно поділити на інженерно-технічні та економічні.

Економічні заходи (платежі, грошові стягнення, страхування) спрямовані на фінансове стимулювання забруднювачів зменшити обсяги негативних

впливів на довкілля. Це плата за використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього середовища, штрафи за наднормові обсяги викидів та скидів, податкові преференції виробникам, що постійно зменшують впливи на довкілля, тощо. На розмір нормативу плати за використання природних ресурсів впливають їх поширення, розташування, якість, доступність, можливість переробки, відтворення та утилізації. Вартісна оцінка природних ресурсів ґрунтується на двох показниках: витрати на підготовку та прибуток виробника. Повітря безкоштовне. Вартість води залежить від її якості і водозабезпеченості регіонів, тому диференціюється за басейнами і коливається в широких межах. Визначаючи вартість ґрунту, враховують вид землекористування та характеристики ґрунту. Проблемним залишається плата за використання рекреаційних ресурсів. Так, мінеральна вода у кюветах Трускавця є вільно доступною та безоплатною, а за мінеральну воду у бюветі Морщина потрібно платити. Ці аспекти наразі не урегульовані українським законодавством. Загалом затверджена плата за забруднення довкілля поширюється на викиди шкідливих речовин в атмосферу, скиди забруднень у поверхневі водойми, територіальні та внутрішні морські води, в підземні горизонти та систему каналізації, розміщення відходів є на сьогодні є неспіврозмірно малою порівняно зі шкодою для довкілля.

Найбільш ефективними є **інженерно-технічні**, оскільки дозволяють зменшити обсяги негативного впливу техногенних об'єктів на довкілля. Це упровадження різних систем очищення стоків, викидів у навколишнє середовище, тощо. Всі антропогенні забруднення поділяють на матеріальні та енергетичні. До матеріальних належать викиди стаціонарних та пересувних джерел в атмосферу, скиди стічних вод, тверді відходи. До енергетичних відносяться електромагнітне забруднення, ультразвукове, шумове забруднення, радіаційне забруднення тощо.

Основними способами очищення атмосферних забруднень є методи очистки від твердих частинок: сухі методи (механічні – гравітаційні системи, інерційні системи, відцентрові системи), мокре пиловловлювання, електричне

пиловловлювання. Газоподібні забруднення очищують методами адсорбції, абсорбції, термічними, каталітичними та ін. методами. До методів очищення стічних вод належать механічні (фільтрування, відстоювання, центрифугування, ін.), фізичні (сорбція, виморожування, обробка ультразвуком, ультрафільтрація), фізико-хімічні (хемосорбція, електроліз, коагуляція, електрофлотація, флокуляція), хімічні (осадження у вигляді малорозчинних сполук, озонування, окислення (хлорування), відновлення, біологічні (аеробне та анаеробне окиснення, використання ланцюгів живлення організмів), термічні (дистиляція, спалювання).

Екологічною проблемою об'єктів туристичної інфраструктури є проблема **відходів**. Найпоширенішим видом твердих відходів у межах туристичних DESTINATION є побутові та подібні відходи. Їх можна поділити на три категорії: небезпечні, біорозкладні і небіорозкладні, горючі і негорючі.

Небезпечні відходи містять шкідливі хімічні речовини, а при їх згорянні або поміщенні в смітник утворюються шкідливі побічні продукти. До небезпечних відходів туристичних об'єктів належать фарби, миючі засоби, масла, лампи, батарейки та пестициди. Якщо їх не утилізувати, то усі вони можуть мати серйозний вплив на навколишнє середовище. Небезпечні відходи потребують спеціальних процедур перед утилізацією, і їх не можна утилізувати на місці, розміщувати у відкритих звалищах чи неконтрольовано спалювати. Хоча в деяких випадках утилізація небезпечних відходів регулюється (за неправильні методи утилізації накладаються штрафи), у багатьох країнах, особливо в більш віддалених районах, державне регулювання чи управління небезпечними відходами майже не здійснюється.

Біорозкладні відходи містять органічні речовини, які розкладаються через певний період та які можна обробити чи переробити у корисні побічні продукти, такі як біогаз і компост; небіорозкладні відходи (текстиль, хімікати, каучук і пластмаси) не мають таких властивостей. Час біологічного розпаду залежить від типу і природи речовини та може становити від декількох тижнів до багатьох років.

Горючі відходи, такі як папір, відпрацьовані масла, гума та шкіра, мають високу теплотворну здатність, легко горять і виділяють теплову енергію під час спалювання. Негорючі відходи, такі як скло, алюміній і більшість органічних відходів (наприклад, харчові відходи та садові відходи), мають нижчу теплотворну здатність, і не можуть бути легко спалені. Таким чином, кожен вид відходів слід оцінювати індивідуально, оскільки природа цих характеристик потребує різних методів управління.

Виділяють такі методи поводження з відходами: захоронення, утилізація, переробка. Захоронення відходів – найпоширеніший метод поводження з відходами. Утилізацією відходів називається перетворення відходів у більш стабільний та безпечний для довкілля та людини стан. До найпоширеніших методів утилізації належить спалювання відходів. Переробка відходів – перспективний метод поводження з відходами, проте його доля є незначною, навіть у країнах, де такі проекти реалізуються вже тривалий час (США, Канада, країни Західної Європи). На сьогодні переробляють відходи паперу, пластику, металу, деякі види органічних відходів. Особливо гостро проблема поводження з відходами стоїть в Україні. Більшість полігонів захоронення відходів перебувають у пізній стадії експлуатації. В деяких сільських населених пунктах туристичних дестинацій взагалі не організований збір відходів.

У рамках програми ООН з навколишнього середовища було розроблено посібник з управління відходами та водними ресурсами у межах туристичних дестинацій, де було наведено такі методи поводження з відходами як повторне використання, переробка, утилізація (компостування, спалювання) та видалення відходів.

Для ефективного повторного використання та переробки відходів у практиці збалансованого поводження з відходами важливе значення має сортування. Наприклад, якщо папір змішується з харчовими відходами, то важко повторно використати харчові відходи чи для корму для тварин чи для компосту. Якщо скляні пляшки або фекалії змішуються з їжею, то важко переробити цей матеріал без шкідливих наслідків для здоров'я.

Метод повторного використання предметів є ефективнішим, ніж переробка, оскільки предмети не потрібно переробляти. Після ремонту цих предметів їх можна продати або пожертвувати благодійним і суспільним організаціям. Це сприяє зменшенню кількості відходів. На додаток до екологічних переваг точні схеми повторного використання можуть мати важливі соціальні та культурні переваги. Ось кілька способів повторного використання предметів, які рекомендують застосовувати у закладах туризму.

Заклади розміщення:

- збір зів'язаних квітів з гостьових номерів та їх компостування, або (якщо це доречно) пожертвування місцевим лікарням, школам чи благодійним організаціям;
- пожертва використаної постільної білизни, рушників і ковдр місцевим благодійним організаціям;
- встановлення дозаторної системи для таких продуктів як шампунь, мило і лосьйони;
- пожертва мила і туалетних миючих засобів місцевим благодійним організаціям;
- перефарбування рушників у темний колір для їх повторного використання як ганчірок;
- пожертва старих меблів та обладнання благодійним організаціям;
- повторне використання макулатури для телефонних повідомлень і записок.

Заклади харчування:

- пожертва на зберігання школам чи працівникам порожніх відер;
- пожертва старого начиння і кухонного приладдя співробітникам або благодійним організаціям;
- ремонт / переоснащення старих холодильників / техніки.

Адміністративні та офісні об'єкти:

- зменшення використання паперу, наприклад, використання двосторонніх копій;

- пожертва старих комп'ютерів та обладнання школам або благодійним організаціям;
- використання для лазерних принтерів багаторазових картриджів.

Результатом методу переробки відходів є перетворення матеріалів, що могли стати відходами, в цінні ресурси з екологічними, фінансовими і соціальними перевагами. Переробка забирає відходи зі звалищ, заощаджує енергію і воду та сприяє меншому забрудненню повітря.

У рамках успішної реалізації програми переробки можуть бути використані прості методи:

- контакт з місцевими переробниками для визначення предметів/областей, в яких вони зацікавлені;
- збір органічних відходів номерів та прилеглої території закладу для компостування;
- надання сміттєвих контейнерів призначених для продуктів, що підлягають переробці, у номери та їх регулярне очищення обслуговуючим персоналом;
- забезпечення наявності сміттєвих контейнерів для скляних, алюмінієвих і пластикових банок на кухні/барі готелю;
- збір і сортування банок, пляшок, скла і картонних коробок з метою їх подальшої переробки;
- переробка моторних масел, антифризів, фарб і т.п., використовуваних персоналом, що відповідає за догляд за територією, та обслуговувальним персоналом;
- переробка офісного паперу та картонних коробок;
- переробка офісного приладдя, наприклад принтерів і картриджів.

Велика частина відходів, що утворюються від продуктів харчування і напоїв, є біорозкладними і можуть бути компостовані, а не відправлені на сміттєзвалище. У процесі компостування бактерія допомагає перетворити складні органічні речовини на вуглекислий газ, воду, рослинні поживні речовини і гумус. Досвід також показав, що рослини, вирощені з використанням компосту, є менш вразливими до шкідників і хвороб.

Компостовані тверді відходи мають велике значення, оскільки вони сприяють:

- зменшенню кількості відходів, що відправляють на сміттєзвалище;
- зменшенню кількості органічних матеріалів у процесі очищення стічних вод;
- утворенню важливого матеріалу для садів і майданчиків;
- покращенню екологічних характеристик туристичної дестинації.

Якщо всі інші методи були розглянуті і через ряд причин не можуть бути використані, то спалювання відходів за високих температурах може стати ефективним способом поводження з деякими видами твердих відходів, особливо там, де земля для звалища або компостування - на вагу золота. Проводити невеликі або погано сплановані спалювання не рекомендовано, тому що під час спалювання не тих видів відходів можуть утворитись небезпечні гази.

Такі негорючі матеріали як метал і скло необхідно видаляти під час будь-якого спалювання з метою зменшення розміру системи і підвищення енергетичної ефективності системи. Систему спалювання слід спроектувати так, щоб перешкоджати, де це можливо, утворенню забруднювальних речовин, особливо NO і органічних сполук, наприклад, діоксинів. Якщо це можливо, процес спалювання має включати систему рекуперації енергії з можливістю повторного використання відходів як палива для виробництва енергії, у той час як тепло може бути відновлене в котловій системі і перетворене в гарячу воду, пару або електрику.

Завжди будуть ті відходи, які не можуть бути зменшені, перероблені або використані повторно. Основним методом поводження з цими відходами буде видалення відходів на муніципальні чи приватні підприємства їх збереження або у випадку віддалених і малих острівних держав їх збереження на самому об'єкті. Працівники таких підприємств та місцеві жителі мають забезпечити зменшення впливів на довкілля за допомогою загальноприйнятих процедур щодо захоронення твердих відходів.

5.2.2 Перспективи використання відновлювальних джерел енергії.

Одним із способів зменшення впливів на довкілля людської діяльності є використання відновлюваних джерел енергії. Характерною прикметою сучасної енергетики є рух у напрямі розвитку екологічно чистої енергетики на основі нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії. Цивілізований світ вже давно активно використовує можливості нетрадиційної енергетики. В останній час нетрадиційна енергетика здобула визнання з боку українських державних органів влади, в результаті чого підготовлено та прийнято ряд державних програм і поправок до законів про енергетику, що створює сприятливі умови як для впровадження і експлуатації вже розробленого обладнання нетрадиційної енергетики, так і розвитку нових енерготехнологій та устаткування. В Україні створено інформаційно-аналітичну систему оцінювання енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії, що дозволяє проводити щорічне відслідкування та уточнення кількісних параметрів енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії по всій території України.

Потенціал вітрової енергії в Україні

Україна має потужні ресурси вітрової енергії: річний технічний вітроенергетичний потенціал дорівнює 30 млрд кВт·год. Приведені дані є базовими при впровадженні вітроенергетичного обладнання і призначені до використання проектувальниками об'єктів вітроенергетики для встановлення оптимальної потужності вітроагрегатів та типу енергії (електрична або механічна) для ефективного її виробництва в конкретній місцевості. Для оптимальної роботи вітрових двигунів швидкість вітру має бути в межах 4-5 м/с. Піонером будівництва ВЕС був український вчений, основоположник космонавтики Ю. Кондратюк. Побудована 1931 р. ВЕС поблизу Севастополя потужністю 100 кВт забезпечує струмом міську мережу понад 10 років. Серійно випускаються установки від 1,5 до 100 кВт. Для проектування ВЕС необхідно досліджувати не кліматичні параметри території щодо ефективного встановлення ВЕС.

В умовах України за допомогою вітроустановок можливим є використання 15÷19 % річного об'єму енергії вітру, що проходить крізь перетин поверхні вітроколеса. Очікувані обсяги виробництва електроенергії з 1 м² перетину площі вітроколеса в перспективних регіонах складають 800÷1000 кВт×год/м² за рік.

Застосування вітроустановок для виробництва електроенергії в промислових масштабах найбільш ефективно в регіонах України, де середньорічна швидкість вітру > 5 м/с: на Азово-Чорноморському узбережжі, в Одеській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Луганській, Миколаївській областях, Криму та в районі Карпат.

Експлуатація тихохідних багатолопатевих вітроустановок з підвищеним обертальним моментом для виконання механічної роботи (помолу зерна, підняття та перекачування води і т.п.) є ефективною практично на всій території України. Вітроенергетика України має достатній досвід виробництва, проектування, будівництва, експлуатації та обслуговування як вітроенергетичних установок, так і вітроенергетичних станцій; в країні є достатньо високий науково-технічний потенціал та розвинена виробнича база. В останній час розвитку вітроенергетичного сектора сприяє державна підтримка, що забезпечує реалізацію ініціатив з удосконалення законодавства, структури керування, створенню вигідних умов для внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Реалізація державних національних програм в галузі вітроенергетики до 2020 року передбачає загальне річне виробництво електроенергії на вітроелектростанціях та автономних вітроустановках близько 10 млн. МВт×год; що дозволить забезпечити біля 2,5 відсотків від загального річного електроспоживання в Україні.

Потенціал сонячної енергії в Україні

В результаті обробки статистичних метеорологічних даних до надходження сонячної радіації визначено питомі енергетичні показники з надходження сонячної енергії та розподіл енергетичного потенціалу сонячного випромінювання для кожної з областей України.

Потенціал сонячної енергії в Україні є достатньо високим для широкого впровадження як теплоенергетичного, так і фотоенергетичного обладнання практично в усіх областях. Україна розташована в зоні, сприятливій для використання сонячної енергії. Середньорічна кількість годин сонячного сяйва складає 2300 годин у Причорномор'ї і в Криму, 2000 годин у центральній Україні і 1800 годин на решті території. Середньорічна кількість сумарної сонячної радіації, що надходить на 1 м² поверхні, на території України коливається в межах: від 1070 кВт×год/м² у північній частині України до 1400 кВт×год/м² і вище в Криму. Сонячну енергію використовують для нагрівання води (теплопостачання, використання енергії електричної, а також у транспорті).

Термін ефективної експлуатації геліоенергетичного обладнання в південних областях України - 7 місяців (з квітня до жовтня), в північних областях 5 місяців (з травня до вересня). Фотоенергетичне обладнання може достатньо ефективно експлуатуватися протягом всього року.

У кліматометеорологічних умовах України для сонячного теплопостачання ефективним є застосування плоских сонячних колекторів, що використовують як пряму, так і розсіяну сонячну радіацію. Концентруючі сонячні колектори можуть бути достатньо ефективними тільки в південних регіонах України.

Достатньо високий рівень готового до серійного виробництва та широкий діапазон можливого застосування в Україні обладнання сонячної теплової енергетики показує, що для масштабного впровадження і отримання значної економії паливно-енергетичних ресурсів необхідно лише підвищення зацікавленості виробників до випуску великих партій такого обладнання.

Перетворення сонячної енергії в електричну енергію в умовах України слід орієнтувати в першу чергу на використання фотоелектричних пристроїв. Наявність значних запасів сировини, промислової та науково-технічної бази для виготовлення фотоелектричних пристроїв може забезпечити сповна не тільки

потреби вітчизняного споживача, але й представляти для експортних постачань більше двох третин виробленої продукції.

Наведені енергетичні показники з надходження сонячної радіації є базовими при впровадженні сонячного енергетичного обладнання і їх рекомендовано до використання в першу чергу проектувальниками об'єктів сонячної енергетики для вибору типу обладнання (сонячні теплові, фотоелектричні установки) та для встановлення їх оптимальної потужності і терміну ефективної експлуатації обладнання в конкретній місцевості.

Енергетичний потенціал малих річок України

Україна має потужні ресурси гідроенергії малих річок - загальний гідроенергетичний потенціал малих річок України становить близько 12,5 млрд кВт×год, що складає біля 28 % загального гідропотенціалу у всіх річок України.

Головною перевагою малої гідроенергетики є дешевизна електроенергії, генерованої на гідроелектростанціях; відсутність паливної складової в процесі отримання електроенергії при впровадженні малих гідроелектростанцій дає позитивний економічний та екологічний ефект. Особливо ефективно використання гідроенергоресурсів у зонах гір і передгір'ї. Виділяють дамбові та бездамбові малі гідроенергетичні об'єкти. Розглядають також і дериваційні та дериваційно-гребцеві системи, де головним конструкційним елементом є напірна труба. Найменший розрахунок швидкості течії – 2 м/с (для бездамбових споруд). Такі енергетичні об'єкти є ефективними для локальних споживачів, наприклад турбази в горах. Первинним джерелом енергії для малої гідроенергетики є гідропотенціал малих річок; верхня межа потужності гідроенергетичного обладнання становить 30 МВт. Згідно з міжнародною класифікацією за нормативом ООН, до малих гідроелектростанцій (МГЕС) відносять гідроелектростанції потужністю від 1 до 30 МВт, до міні-ГЕС - від 100 до 1000 кВт, до мікро-ГЕС - не більше ніж 100 кВт.

При використанні гідропотенціалу малих річок України можна досягти значної економії паливно-енергетичних ресурсів, причому розвиток малої гідроенергетики сприятиме децентралізації загальної енергетичної системи,

чим зніме ряд проблем як в енергопостачанні віддалених і важкодоступних районів сільської місцевості, так і в керуванні гігантськими енергетичними системами; при цьому вирішуватиметься цілий комплекс проблем в економічній, екологічній та соціальній сферах життєдіяльності та господарювання в сільській місцевості, в тому числі і районних центрів.

Малі ГЕС, міні- та мікроГЕС можуть стати потужною основою енергозабезпечення для всіх регіонів Західної України, а для деяких районів Закарпатської та Чернівецької областей - джерелом повного самоенергозабезпечення.

Для вирішення проблем розвитку малої гідроенергетики Україна має достатній науково-технічний потенціал та значний досвід у галузі проектування та розробки конструкцій гідротурбінного обладнання, дослідження гідроенергетичного потенціалу малих річок, вирішення водогосподарських та екологічних проблем при будівництві гідроелектростанцій. Українські підприємства мають необхідний виробничий потенціал для створення вітчизняного обладнання малих ГЕС.

Енергетичний потенціал біомаси в Україні

Енергетична ефективність біоенергетики достатньо висока, для того, щоб виділити її в окремий напрям енергетичного господарства; в Україні існує достатній енергетичний потенціал практично всіх видів біомаси і необхідна науково-технічна та промислова база для розвитку даної галузі енергетики. Показники енергетичного потенціалу біомаси відрізняються від потенціалу інших відновлюваних джерел енергії тим, що, окрім кліматометеорологічних умов, енергетичний потенціал біомаси в країні в значній мірі залежить від багатьох інших факторів, у першу чергу від рівня господарської діяльності. Енергетичний потенціал біомаси представлено такими її складовими - енергетичним потенціалом тваринницької сільськогосподарської і рослинної сільськогосподарської біомаси та енергетичним потенціалом відходів лісу. Основними технологіями переробки біомаси, які можна рекомендувати до широкого впровадження в даний час, є: пряме спалювання, піроліз, газифікація,

анаеробна ферментація з утворенням бігазу, виробництво спиртів та масел для одержання моторного палива.

При обґрунтуванні впровадження біоенергетичних технологій забезпечення охорони навколишнього середовища знезараженням відходів біомаси часто посідає перше місце; в процесі переробки тваринницьких відходів та міських стічних вод, окрім знешкодження небезпечної мікрофлори, гельмінтів та насіння бур'янів, які потрапляють у ґрунт, у поверхневі та підземні води, усувається забруднення повітря в зонах їх накопичення.

Вирішення агротехнічних проблем є не менш важливим фактором на користь біоенергетики; причому в даному випадку слід враховувати не тільки підвищення врожайності завдяки високоякісним добривам, але й зменшення на полях шкідливої мікрофлори та небажаної рослинності.

Економічна ефективність біоенергетичного обладнання в більшості випадків забезпечується правильним вибором технології переробки біомаси та розташуванням обладнання в місцях постійного її накопичення; важливим є також ефективне і, по можливості, комплексне використання всіх отриманих у процесі переробки продуктів.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте особливості впливів туристичної діяльності на водні ресурси та об'єкти.
2. Проаналізуйте особливості впливів туристичної діяльності на земельні ресурси та ландшафти території.
3. Проаналізуйте особливості впливів туристичної діяльності на атмосферне повітря.
4. Проаналізуйте особливості впливів туристичної діяльності на флору та фауну.
5. Наведіть приклади негативних впливів туристичної діяльності на соціально-економічний стан територій.
6. Наведіть приклади негативних впливів туристичної діяльності на місцеве населення та культуру.

7. Інженерні методи зменшення впливів туристичної діяльності на довкілля.

8. Методи очистки атмосферних викидів.

9. Методи очистки стічних вод.

10. Методи поводження з відходами туристичних підприємств.

11. Відновлювальні джерела енергії та їх використання в Україні.

6 ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ

6.1 Історія розвитку екотуризму

Моделлю збалансованого використання природних ресурсів, як важливого принципу сталого розвитку DESTИНАЦІЇ, може бути один із різновидів туризму – екологічний. Гносеологічні першооснови екологічного туризму сягають корінням у часи античності. Організація подорожей із метою пізнання культури і природи інших народів та країн органічно існують вже у давньому світі. Так, у VI ст. до н.е. давні греки та римляни здійснювали подорожі до Єгипту, де їх приваблювала історія, культура, архітектура, своєрідні природні умови. Видатні мислителі та мандрівники Давньої Греції - Геродот, Аристотель, Демокріт – у трактах, присвячених вихованню, рекомендували пізнавати природу в безпосередньому спілкуванні з нею.

В епоху Просвітництва (XVII ст.) у працях Ж.-Ж. Руссо, Г. Лібл вперше виокремлюється роль та значення туристичних походів як засобу патріотичного виховання, формується вчення «Про пізнання природи та прагнення до вироблення норм поведінки у природному середовищі». Зокрема, Ж.-Ж. Руссо зазначив важливість пішохідних подорожей для зміцнення здоров'я, обґрунтував теорію навчання та виховання молоді, де подорож є неодмінною складовою, розкрив мету та завдання подорожей і їх взаємозв'язок з іншими засобами формування особистості.

Визначною подією в контексті розвитку основ екологічного туризму є створення за ініціативою віденської газети туристського товариства «Arbeiterzeitung» («Друзі природи»). Його основним завданням було повернення робітникам права на відпочинок і вільний доступ до природи, оскільки до цього подорожувати могли лише аристократія та вищі верстви населення. Члени цього клубу й інші добровольці збудували спеціальні бараки, які давали притулок мандруючим пішки робітникам. Товариство «Друзі природи» стало вагомим чинником виникнення туристських гуртків по всій території Австро-Угорщини, під владою якої перебувало й Прикарпаття.

Організаторами та учасниками перших природознавчих та народознавчих туристських маршрутів територією сучасної України були Яків Головацький, Іван Вагилевич, батько й син Микола та Корнило Устияновичі, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький. У розвитку туризму на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. пріоритетними напрямками були природознавчий та етнографічно-природознавчий туризм: здійснювалися численні туристсько-краєзнавчі пішохідні подорожі, збиралися етнографічні та фольклорні матеріали, вивчалася життя автохтонних мешканців Українських Карпат, проводилися археологічні дослідження. У 1883 році І. Франко організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу», згодом у 1884 р. – «Кружок для устроювання мандрівок по наших краю" при «Академічнім братстві». Активними учасниками численних туристських мандрівок були студенти університетів Львова, Відня, Кракова, Чернівців і члени різних туристських товариств.

З другої половини XIX ст. в Україні починається формування туристських регіонів: Крим перетворюється на елітний курортний регіон, значний осередок гірського туризму, один із провідних екскурсійних центрів тодішньої Російської імперії. Наприкінці 80-х рр. у Ялті виник «Гурток шанувальників природи, гірського спорту і Кримських гір». А в 1890 р. в Одесі організовується Кримський гірський клуб, пізніше - Кримсько-Кавказкий гірський клуб, стратегічним спрямуванням якого весь час існування була популяризація природи та туризму в Криму, а згодом і Кавказу. Статут Клубу визначав такі основні цілі діяльності: наукові дослідження Таврійських (Кримських) гір і поширення зібраних відомостей; заохочення до відвідування й дослідження цих гір; полегшення пересування в них натуралістам і художникам, які вирушають у гори з науковою або художньою метою; підтримка місцевих галузей сільського господарства та дрібної гірської промисловості; охорона рідкісних видів гірських рослин і тварин. Створення осередків туризму в Таврійській губернії та Криму стимулювало розвиток туризму і в столичних містах Російської імперії: у 1895 р. в Петербурзі організовується Російський туринг-

клуб (товариство велосипедистів-туристів), який у 1901 р. був перетворений на Російське товариство туристів з відділеннями в Києві, Харкові, Полтаві, Кам'янці-Подільському, Одесі; у 1901 р. у Росії створюється Російське гірське товариство, що ставило перед собою мету - розвиток туризму в Російській імперії, пробудження інтересу до нього як у Росії, так і за кордоном.

Наступною визначною подією в розвитку підґрунтя сучасного екологічного туризму стало виникнення на основі туристської практики систем патріотичного виховання молоді. Так, у 1907 році Баден Пауел організовує експериментальний скаутський табір на Темзі під Лондоном для 20 хлопчиків із різних соціальних прошарків. Результати цього експерименту сьогодні відомі у всьому світі як Всесвітній Скаутський Рух. Однією з фундаментальних основ екологічного туризму, що декларується в Конституції Всесвітньої Організації Скаутського Руху, є «Концепція цілісності природного світу», яка проголошує, що кожна людина задля досягнення своєї мети має використовувати природні ресурси так, щоб не порушувати стабільність та гармонію природного світу. Відгуком на поширення скаутського руху стає виникнення в Західній Україні у 1910-11 рр. молодіжних товариств «Січ» та «Пласт», члени яких під час туристських походів на кшталт скаутів пізнавали природу та звичаї рідного краю, виробляли навички участі в таборванні, рятувництві. У квітні 1910 р. група любителів мандрівок із м. Станіслава створила товариство «Чорногора» з такими завданнями: пізнання краю, гір Галичини, Буковини, Альп і Татр, збирання матеріалів про ці гори, агітація та пропаганда серед туристів і дослідників природи, співпраця з іншими туристськими товариствами.

Під час національно-культурного відродження у 1923-1933 рр. в Україні значної ваги набула туристсько-екскурсійна справа, яку підтримували відомі вчені, історики, археологи, етнографи, краєзнавці: М. Грушевський, В. Щербина, В. Артоболевський, Д. Щербаківський, М. Біляшівський, С. Русова, В. Дроздов та багато інших, які намагалися за допомогою широкого застосування екскурсій просвітити народ, відродити його історичну пам'ять, сприяти національному духовному розвитку. У жовтні 1924 р. у Львові

засноване краєзнавчо-туристське товариство «Плай». Статут «Плаю» передбачав поширення діяльності товариства на всю територію Львівського, Тернопільського, Станіславського та Краківського воєводств. Метою діяльності організації декларувалося «дослідження рідного краю та інших земель, розповсюдження зібраних про них відомостей, нагромадження і опрацювання наукових та туристичних матеріалів». Важливим внеском у розвиток основ екологічного туризму в контексті пізнання та збереження природи рідного краю стала видавнича діяльність товариства. У лютому 1925 р. як безоплатний двотижневий додаток до газети «Новий час» вийшов перший номер «Туристики і краєзнавства», редактором якого став І. Крип'якевич. Часопис вміщував матеріали природознавчого, археологічного й етнографічного характеру, звіти про діяльність товариства, хроніку краєзнавчого життя, публікував матеріали, присвячені окремим місцевостям Галичини, а також нариси з історії туризму та краєзнавства. Напад фашистської Німеччини на Польщу і початок Другої світової війни припинив діяльність туристських товариств на західноукраїнських землях.

До кінця XIX ст. мандрівки в місця дикої природи по всьому світі стають все більш популярними. Цьому сприяло і створення системи національних парків. Перший національний парк було засновано на території Північної Америки в 1872 році в місцевості Йеллоустон. Процес створення національних парків у світі різко активізувався після Другої світової війни: якщо у 1950 році в 39 країнах налічувалося біля 200 парків, то в 1982 році їх чисельність перевищила 1 тис.

Основне завдання, яке ставили перед собою національні парки США, Канади, Мексики, Аргентини, Нової Зеландії, Австралії, Індонезії, Південної Африки -- це охорона природи заради задоволення потреб людей у відпочинку. Парки активно рекламували, в них прокладали пішохідні алеї, дороги для механічного транспорту, організовували місця відпочинку, оглядові майданчики, будували готелі, пункти харчування, бази прокату туристського спорядження, підприємства зв'язку. Всі ці заходи сприяли зростанню інтересу

до національних парків. Наприклад, щорічне відвідування Йеллоустонського національного парку збільшувалося так: в 1895 р. воно складало 5,5 тис. осіб, в 50-х рр. XX ст. зросло до 1,5 млн осіб, в 60-х рр. перевищило 2 млн осіб, в 70-х рр. досягло 3 млн осіб. У наш час найбільші національні парки США, такі як Гранд-Титон, Йосеміте, Гранд-Каньон, приймають від 3-х до 5-ти млн відвідувачів у рік. До середини XX ст. не існувало такого поняття як "масовий туризм": відвідувати дику природу могла собі дозволити тільки особлива категорія людей - це люди з величезною енергією, з бажанням подорожувати, з великою силою волі, та ще й до того забезпечені. Такі подорожі не могли сприяти значним соціально-економічним змінам у відвідуваних територіях, не могли забезпечити й притоку істотних фінансових засобів для збереження територій. Двадцяте століття привносить кардинальні зміни як у спрямованість, так і в масштаби подорожей у природу. Особливо популярними вважалися мисливські сафари в екзотичні країни з метою здобути найбільші мисливські «трофеї» - слонів, носорогів. У п'ятдесяті роки більш популярними стають вже фотосафари.

Поступово почали складатися форми організації екотуризму. Спочатку виникали ініціативні групи мандрівників-любителів природи. Їх створювали переважно в природоохоронних організаціях і різноманітних клубах. У США значну роль у розвитку екотуристичного руху відіграв відомий «Сьєрра-Клаб». В Австрії, Німеччині й Швейцарії великий внесок робили і продовжують робити Альпійські Союзи цих держав. Їм традиційно належить розгалужена мережа гірських притулків, невеликих кафе і ресторанів, що збудовані й функціонують відповідно до екологічних вимог. Вони підтримують також мережу туристських стежок і забезпечують безпеку туристів у пішохідних, кінських, велосипедних та інших гірських подорожах. Окрім того, ці союзи готують професійних гідів, видають велику кількість інформаційних матеріалів еколого-туристичної орієнтації, фінансують школи з підготовки інструкторів гірського туризму і просто туристів.

Пізніше почали формуватися власне еколого-туристичні та «пригодницькі» союзи й товариства. У різних формах вони існують й досі. Це Міжнародне товариство екотуризму та Товариство пригодницького туризму (США), які щорічно проводять світові екотуристичні конгреси.

Незабаром з'явилися й спеціалізовані туроператори. Так, один із найбільших австралійських туроператорів «Australian Eco Adventures» пропонує 75 класичних екотурів по всій країні.

Під впливом ідей і практики екологічного туризму в туристичній індустрії почали розповсюджуватись екологічні технології. Виникло, наприклад, об'єднання готелів, що дотримуються таких технологій та їх розвивають. Багато великих універсальних туроператорів почали спеціально пропонувати своїм клієнтам додаткові екотуристичні програми та екологізувати свою діяльність. Лідером у цій справі в наш час є світовий туроператор «TUI».

У деяких країнах екотуризм перетворився в один із найпріоритетніших напрямків державної туристичної і природоохоронної політики. Наприклад, в Австралії на початку 1990-х рр. було створено спеціальне урядове відомство в ранзі міністерства. У Бразилії в 1997 р. під час міжнародного екотуристичного конгресу сенатори визначили межі національного екотуристичного законодавства. У 1990 році екологічному туризму було присвоєно офіційний статус, з отриманням якого він має право на скликання власного щорічного міжнародного симпозіуму «Annual World Congress on Adventure Travel & Ecotourism» і створення власних некомерційних організацій. Програма ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП) та Всесвітня туристична організація (ВТО) оголосили 2002 рік роком екологічного туризму і провели 19-22 травня 2002 р. у Квебеці (Канада) перший світовий Саміт з екотуризму. У ньому взяли участь більше тисячі делегатів зі 132-ти країн світу. Була прийнята Квебекська декларація з екотуризму - документ, який узагальнив підсумки й результати дискусій на саміті. Визнано, що туризм пов'язаний зі значним і складним впливом соціального, економічного й екологічного характеру, який може як приносити вигоду, так і завдавати збитки навколишньому середовищу і

місцевим співтовариствам. Багато рекреаційних територій є місцем проживання людей, що займаються сільським господарством, часто живуть у бідності і не мають адекватного медичного обслуговування, а також відчувають нестачу навчальних закладів, комунікацій та іншої інфраструктури, необхідної для повноцінного розвитку. Екотуризм може мати великі економічні можливості для місцевого населення та його культури, для охорони природи з розрахунком на майбутні покоління. Було підкреслено, що, якщо туризм на природних і сільських територіях планується, розвивається й управляється неправильно, він веде до деградації природних ландшафтів, загрожує дикій природі і біологічній різноманітності, а також веде до забруднення морських і прибережних зон, погіршення якості водних ресурсів, вимушених переміщень місцевих співтовариств і розмивання культурних традицій. Учасники Всесвітнього саміту розробили низку рекомендацій для розгляду урядами, приватними секторами, неурядовими установами, громадськими асоціаціями, навчальними закладами щодо екотуристичної політики і стратегії розвитку екотуристичного процесу.

6.2 Стан екотуризму та перспективи його розвитку.

Згідно з оцінками ВТО, частка екологічного туризму в загальному обсязі світової туристичної індустрії складає 2-4 %. За даними ООН та ВТО у 2000 році дохід від міжнародного екотуризму склав 154 млн дол. За даними експертних оцінок, для потреб екологічного туризму щорічно виробляється товарів і послуг на суму 55 млрд. дол. Приріст екотуризму досягає 30 % в рік. Такий високий процент приросту пояснюється переведенням традиційного рекреаційного природокористування на нові форми організації і проведення туристичних маршрутів і програм.

Приклад.

У країнах з особливо видатними природними ресурсами туризм часто виступає головною причиною створення національних парків та розвитку

екотуризму в них. Коста-Рика, наприклад, оголосила 30 % своєї території природоохоронною зоною. Туризм у країні є провідним джерелом доходу і досягає більше 650 млн дол у рік. У ПАР екологічний туризм займає за дохідністю друге місце після видобування алмазів, на Алясці – друге місце після видобутку нафти. Щорічний дохід Кенії від використання національних парків досягає 450 млн дол, Еквадор, відповідно, отримує від екотуризму на Галапагоських островах більше 180 млн дол. У національному парку вулканів Руанди туристи, що приїжджають подивитися на гірських горил, залишають біля 1 млн дол. як вхідну плату і від 2 до 3 млн дол - як інші витрати.

Основний потік екотуристів у світі складають жителі промислово розвинених країн, що цікавляться природою і побутом, збереженням у незайманих куточках планети. Особливий інтерес являють екзотична природа й культура країн Африки, Азії, Центральної Америки. Цілеспрямована політика приймаючих країн сприяє формуванню великого потоку екотуристів у Кенію, Танзанію, Коста-Рику, ПАР, Китай, Таїланд, Еквадор, Нову Зеландію, Австралію.

Таблиця 6.1 Рівень відвідувань природоорієнтованих туристичних
 DESTINATION у 1990 – 2000 рр.

Країна	1990	2000	Темп прирос ту, %	Середньо річний теми приросту, %
ПАР	1 029 000	6 026 000	486	19,3
Коста-Рика	435 000	1 027 000	136	9,0
Індонезія	2 178 000	4 700 000	116	8,0
Беліз	88 000	157 000	78	60
Еквадор	362 000	509 000	41	3,5
Ботсвана	543 000	740 000	36	3,1

Виникненню поняття «екотуризм» сприяло кілька тенденцій:

1. Туризм став однією з найбільш глобальних економічних активностей. Кількість відвідувачів заповідних територій по всьому світі настільки зростає, що потенційні збитки, які вони могли завдати природним комплексам, почали викликати серйозну стурбованість. Водночас, стало очевидно, що при раціональній організації туризм може забезпечити реальну фінансову підтримку охороні природи і підвищити значення тих природних ділянок, які повинні зберігатися в первозданному вигляді. Спеціалісти в галузі навколишнього середовища почали присвячувати чимало досліджень тому, щоб змусити туризм «працювати» на охорону природи.

2. Стало очевидним, що успіх природоохоронних дій немислимий на основі лише «заборонних» заходів, особливо якщо вони спрямовані проти інтересів місцевого населення. Необхідно, щоб місцеві жителі стали партнерами в цій діяльності і щоб бережливе ставлення до природи було для них економічно вигідним.

3. Відбулася зміна пріоритетів у прагненнях туристів. Дедалі більше людей, особливо в індустріально розвинених країнах, почали прямувати з міст у куточки відносно непорушеної природи. На противагу традиційному «пляжно-курортному» відпочинку, виник попит на тури активно-пізнавальної спрямованості.

Так, на стику важливих природоохоронних, економічних і соціальних проблем сучасності виникла концепція екологічного туризму як одного з найважливіших засобів стійкого розвитку природних територій.

6.3 Види та базові принципи екологічного туризму.

На Всесвітньому екотуристичному Саміті у травні 2002 року була і прийнята Квебекська декларація з екотуризму, яка містить рекомендації з розвитку екологічного туризму в різних країнах. На Саміті було досягнуто домовленості відносно трактування терміна «екотуризм». Як було підкреслено,

хоч словосполучення екотуризм використовується вже майже 20 років, відсутність чіткого визначення поняття призводить до знецінення концепції цього виду діяльності в цілому.

Чому досі не існує загальноприйнятого визначення екотуризму?

По-перше, існує понад тридцять тією чи іншою мірою споріднених і взаємопов'язаних понять і термінів. Наведемо кілька найбільш відомих.

Природний туризм - будь-які види туризму, які безпосередньо залежать від використання природних ресурсів в їх відносно незмінному стані.

Як різновид природного туризму інколи виділяють біотуризм, метою якого можуть бути будь-які об'єкти живої природи, від окремих видів до угруповань і біоценозів.

Всесвітня туристична організація (ВТО) використовує термін пригодницький туризм як більш широке поняття, що включає в себе й екологічний туризм.

По-друге, екотуризм у різних регіонах світу трактується по-різному. У світі прийнято традиційно розрізняти дві моделі екологічного туризму: західноєвропейську, орієнтовану на культурний ландшафт та на збереження цього ландшафту, та австралійську, що реалізується у формі подорожей у переважно непорушену природу. До представників західноєвропейської моделі відносять країни Західної Європи (Італія, Іспанія, Франція, Німеччина). Політика цих країн протягом тривалого часу спрямована на створення максимального комфорту для життя людини: будівництво житла, вирубка лісів, розвиток транспорту і т.д. Проте, з іншого боку, це привело до зміни природного ландшафту, високого ступеня урбанізованості, забруднення повітря й води - все це спричинює серйозні порушення природного балансу. Саме тому західноєвропейська модель екотуризму акцентує на стійкість туризму, на збереження тих природних ресурсів, які ще існують.

До представників австралійської моделі можна віднести Австралію і США. Основою цієї моделі виступає концепція, розроблена природоохоронними організаціями Австралії. Для Австралії характерні досить великі лісові масиви,

різноманітна флора й фауна. Тому австралійське визначення більше зорієнтоване на пізнання природи, ознайомлення з її особливостями, відпочинок на природі з естетичними, емоційними цілями. Такої самої політики дотримується й США, основною метою яких є збереження і підтримка природних умов.

По-третє, спостерігаються й географічні відмінності у визначеннях, які пов'язані з відмінностями в поглядах на туризм. Експерти з розвинених країн - постачальників екотуристів бачать екотуризм очима гостей, узгоджуючись з їх побажаннями й рекреаційними потребами. Туроператорів приймаючої сторони хвилює прибуток і вклад туризму в соціально-економічний розвиток країни.

По-четверте, слово „екотуризм” першочергово використовували маркетингологи для приваблювання туристів, орієнтованих на природу, її захист й активний відпочинок. Насправді таких туроператорів мало хвилювала охорона навколишнього середовища. Тому ідеї екотуризму довгий час викликали скептичне ставлення теоретиків туризму.

Всі визначення екологічного туризму, які зустрічаються в літературі, можна умовно поділити на дві групи. У першій - екотуризмом називають туризм, головним об'єктом якого є природа та її захист.

Екотуризм - життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті поліпшення стану в цьому середовищі (Т. Міллер, 1978).

Екологічний туризм - це поєднання подорожі з екологічно чутливим ставленням до природи, що дозволяє поєднати радість знайомства і вивчення зразків флори і фауни з можливістю сприяти їх захисту (Г. Цебаллос-Ласкурейн, 1980).

У Росії термін екологічний туризм з'явився в середині 80-х років в Бюро міжнародного молодіжного туризму „Супутник” Іркутського обкому ВЛКСМ. Під словосполученням екологічний туризм розуміли маршрути, обладнані так, що присутність туристів мінімально відображалася на природному середовищі,

а самі вони не тільки відпочивали, але й знайомилися з екологічними проблемами Байкалу і, по можливості, брали участь у їх розв'язанні.

Екотуризм це природний туризм, що сприяє охороні природи (Всесвітній Фонд дикої природи, 1990). Екотуризм - це природно-орієнтований туризм, що включає програми екологічної освіти і здійснюється у відповідності до принципів екологічної стійкості (Національна стратегія екотуризму Австралії, Департамент туризму, Канберра, 1992).

Екотуризм - будь-яка подорож, протягом якої мандрівник вивчає навколишнє середовище, подорож, у якій природа є головною цінністю (Ward N.K., 1997).

Екотуризм - це екологічно стійка форма природного туризму, зорієнтована перш за все на життя в дикій природі та її пізнання, яка організовується відповідно до етичних норм так, щоб звести до мінімуму вплив на навколишнє середовище, споживання і витрати, і орієнтована на місцевий рівень. Зазвичай така форма туризму розвивається на територіях, що охороняються, і покликана робити внесок у збереження цих територій (Fennel, D. Ecotourism Routledge, 1999).

Екотуризм включає всі форми природного туризму, при яких основною мотивацією туристів є спостереження та прилучення до природи (ВТО, 2001).

Екотуризм - це концепція, метою якої є збереження природних пейзажів (Європейська підготовча конференція до 2002 року, Зальцбург, Австрія, 2001).

Екологічний туризм напрямок туризму, який базується на максимізації використання природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку діяльність (О.О. Любіцева, К. Огашук, 2002).

Інший підхід розглядає екологічний туризм як приклад стійкого туризму. Цей вид туризму базується й реалізує на практиці головні принципи концепції стійкого розвитку. Екотуризм - відповідальна подорож у природні зони, області, що зберігає навколишнє середовище і підтримує добробут місцевих жителів (Міжнародна організація екотуризму (TIES)).

Екологічний туризм - подорож із відповідальністю перед навколишнім середовищем на відносно незайманих природних територіях із метою вивчення і насолодження природою та видатними пам'ятками культури, що сприяє охороні природи, „м'яко" впливає на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів і отримання ними переваг від цієї діяльності (Міжнародний Союз Охорони Природи і природних ресурсів).

Екологічний туризм - це цілеспрямовані подорожі в природні території з метою більш глибокого розуміння місцевої культури і природного середовища, які не порушують цілісність екосистем, при цьому роблять охорону природних ресурсів вигідною для місцевих жителів (Товариство Екотуризму, 1994).

Екотуризм належить до тих форм туризму, при яких робиться свідомо спроба звести до мінімуму негативний вплив на навколишнє середовище, допомогти у фінансуванні природних територій, що охороняються, створити джерела доходів для місцевого населення (Робоча група з екотуризму Федерального міністерства з фінансового співробітництва і розвитку Німеччини, 1995).

Екотуризм координує, допомагає і стимулює використання культурних і природних туристських ресурсів, признаючи важливість зберігання місцевої культурної спадщини і природних ресурсів області (регіону) для місцевого населення і майбутніх туристів"(М.Майя, 1997).

Екотуризм - це будь-який вид прибуткової туристичної діяльності, що сприяє формуванню екологічного світосприйняття, приносить користь навколишньому природному середовищу, культурній, культурно-історичній і генетичній спадщині, з метою сталого розвитку туристичних регіонів, підвищення культурного рівня і достатку населення, в тому числі шляхом відрахування певної частини отриманого прибутку на фінансування проектів, спрямованих на досягнення вказаних завдань (В.А. Ємельянов, 2001).

Екотуризм визнає першість інтересів місцевих мешканців у туристському освоєнні території, захищає місцеву флору і фауну, забезпечує місцевих

мешканців економічними стимулами зберігати навколишнє середовище" (Міжнародне товариство за виживання, 2002).

Екотуризм - вид туризму, що ґрунтується на туристському попиті, пов'язаний із туристськими потребами в пізнанні природи і робить внесок у збереження екосистем при повазі до інтересів місцевого населення" (В.В. Храбовченко, 2003).

Екологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності, спрямований на гармонізацію відносин Між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання" (О.Ю. Дмитрук, 2004).

Екологічний туризм - це відвідування унікальних природних територій, яких мало торкається господарська діяльність, які зберегли традиційний уклад життя місцевого населення; підвищення рівня екологічної культури всіх учасників туристичного процесу і підвищення життєвого рівня місцевого населення, дотримання природоохоронних норм і технологій при виконанні екологічних турів і програм" (Т.К. Сергєєва, 2004).

На Всесвітньому екотуристичному саміті у травні 2002 року була прийнята Квебекська декларація з екотуризму, яка містить рекомендації з розвитку екологічного туризму в різних країнах. На саміті було досягнуто домовленості відносно тлумачення терміна екотуризм, адже відсутність чіткого визначення поняття призводить до знецінення концепції цього виду діяльності і до неможливості отримувати точні статистичні дані з розвитку екотуризму. Декларація вказує, що поняття «екотуризм» застосовується тільки відносно тих видів туризму, які спрямовані на політичну і фінансову підтримку захисту навколишнього середовища, визнання й повагу місцевого та корінного співтовариств, культурну і природоохоронну освіту туристів.

Приклад

Перший у світі екологічний курорт у пустелі відчинився в 50 км від Дубаї (ОАЕ). Клієнтам пропонують 27 бедуїнських шатрів і два королівських сьютя.

Практично не виходячи зі своїх номерів, вони можуть спостерігати за життям антилон, страусів і інших мешканців пустині, що вільно розгулюють по території готелю. На базі цього комплексу створюється унікальний екологічний парк пустелі, де будуть відновлюватись її флора і фауна. Крім спостереження за тваринними, тут можна кататися на верблюдах, брати участь у сафарі на джипах, змагатися в лижних гонках по барханах і лікуватися. Вважається, що клімат пустелі дуже гарний для лікування астматичних і простудних захворювань.

Концепцію екотуризму можна розглядати у вигляді таких базових принципів (рис.6.1):

Рисунок 6.1 - Основні принципи екотуризму

Характерні риси екотуризму:

1. Подорожі в природу, причому головний зміст таких подорожей - знайомство з живою природою, а також із місцевими звичаями та культурою.
2. Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримка соціальної стійкості середовища.
3. Сприяння охороні природи і місцевого соціокультурного середовища.
4. Екологічна освіта.
5. Участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи.
6. Економічна ефективність і внесок у стійкий розвиток відвідуваних територій.

Екологічні тури мають риси збалансованості, якщо:

1. Відбувається зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримка соціальної стійкості середовища. При цьому не перевищуються гранично-допустимі рекреаційні навантаження, розвиток туризму ретельно планується, контролюється і управляється, туристи дотримуються правил поведінки у природно-заповідних територіях, туристами використовується екологічно чистий транспорт, збір відходів суворо контролюється відповідними органами, привали і вогнища влаштовуються тільки на відповідно обладнаних місцях. Не допускається продаж сувенірів, зроблених з об'єктів живої природи; гриби, ягоди, лікарські рослини туристи збирають на виділених для цього ділянках та у відповідний період, засоби розміщення побудовані та експлуатуються з дотриманням всіх екологічних норм та стандартів, розміщені так, щоб не порушувати нормальний, екологічно стійкий розвиток навколишнього ландшафту і не спотворювати його вигляд. Готелі й кемпінги побудовані з екологічно нешкідливих матеріалів, їх мешканці не витрачають надмірно енергію й воду, при цьому стоки й викиди очищуються, інші відходи утилізуються. В ідеалі використовують «замкнені» екотехнології, їжа туристів екологічно чиста й корисна, при цьому в раціоні присутні місцеві продукти;

2. Відбувається сприяння охороні природи і місцевого культурного середовища. Туристична діяльність забезпечує джерела додаткового фінансування заповідних територій чи природоохоронних заходів. Учасники турів беруть посильну участь у природоохоронній діяльності (волонтери, дитячі екотабори). Туристи з повагою ставляться до місцевих культурних традицій, звичаїв, устрою життя, прагнуть вивчити й зрозуміти їх. Розвиток туризму сприяє налагодженню співробітництва заповідних територій із місцевим населенням, підвищенню престижу заповідних територій, розширенню міжнародних контактів заповідних дестинацій;

3. Екологічна освіта стає важливою компонентою туру. Туристи заздалегідь, ще до початку подорожі, отримують інформацію про природу і правила поведінки в місці проведення туру. Туристи чітко усвідомлюють свою відповідальність за збереження природи. Об'єктами відвідування є цікаві і екологічно сприятливі природні і культурні ландшафти. У програму перебування включають відвідування навчальних екологічних стежок, музеїв природи, краєзнавчих музеїв, екотехнологічних господарств. Туристи доступними їм шляхами беруть участь у розв'язанні місцевих екологічних проблем;

4. Участь місцевих жителів у отриманні доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули для охорони природи. Переважно використовується місцева продукція і робоча сила. Місцеві жителі долучаються до туристичного бізнесу і отримують можливості розвивати свої традиційні форми господарювання. Доходи від екотуристичної діяльності отримують різні соціальні верстви і групи населення, при цьому збереження природного середовища стає економічно вигідним для місцевого населення;

5. Економічна ефективність і внесок у стійкий розвиток відвідуваних територій. Комплексний підхід до розвитку туристичної діяльності. Ретельне планування, моніторинг й управління. Інтеграція екотуризму в місцеві плани регіонального розвитку. Тісне співробітництво організацій різного профілю.

Доходи від туризму не вилучаються повністю з місцевого бюджету, а сприяють його наповненню, підтримці місцевої економіки;

У науковій літературі є багато різних класифікацій видів екологічного туризму. Зокрема, В. В. Храбовченко пропонує виділяти чотири основні види екотуризму:

1. Науковий туризм.
2. Тури історії природи.
3. Пригодницький туризм.
4. Подорожі в природні резервати, заповідні території.

В англomовних країнах за специфікою занять умовно виділяють:

1. Науковий туризм.
2. Пізнавальний.
3. Рекреаційний.

Таблиця 6.2 - Основні види екологічних турів та їх цілі за А. Б. Косолаповим

Види екологічного туру	Основні цілі
Наукові і пізнавальні тури	Орнітологічні, ботанічні, ландшафтно - географічні, археологічні, етнографічні та інші дослідження
Пригодницькі тури	Пішохідні, водні, кінські, гірські подорожі
Літні студентські (учнівські) практики	Ознайомлювальні, виробничі, переддипломні і т.п.
Літні табори і програми для учнів	Краєзнавчі, ботанічні, зоологічні, археологічні, геологічні і т.д.
Поїздки одного дня	Екскурсії, відпочинок
Внутрішні чи міжнародні тури	Поїздки на екологічні конференції, симпозіуми, відвідування друзів і родичів, відрядження

До видів екологічного туризму відносять широкий діапазон діяльності -- від тривалих науково-пізнавальних екотурів до короткотермінових маршрутів вихідного дня. Різноманітність видів і форм екологічного туризму,

відповідності до традицій, що склалися на певній території, можна розділити на два основні класи:

1. Екотуризм у межах заповідних територій і в умовах „дикої” непорушеної чи мало зміненої природи. Розробка і проведення таких турів - класичний напрямок в екотуризмі; відповідні тури є екотурами у вузькому значенні цього терміна, їх можна віднести до австралійської моделі екотуризму.

2. Екотуризм за межами заповідних територій, на території окультуреного чи культурного ландшафту. До цього класу належить дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму; цей тип туризму можна віднести до західноєвропейської моделі екотуризму.

Такий поділ важливий для обліку потоків екотуристів, для менеджменту і туроперейтингу, для наукових досліджень із проблем екологічного туризму.

Екологічні тури можна класифікувати за різними ознаками: за способом пересування, за тривалістю і т.д. Проте найбільш суттєвими слід вважати дві видові ознаки - мета та об'єкт туру.

Систематизація екотурів за основною метою - виділення науково-пізнавальних та рекреаційних екологічних подорожей. Рекреаційні екологічні тури в свою чергу поділяються на пасивно-рекреаційні та активно-рекреаційні.

Мета туру та його об'єкти пов'язані між собою; обидві видові ознаки не можна вважати абсолютно незалежними засадами класифікації (в реальній програмі туру його мета та об'єкти часто поєднуються і суміщаються). Все ж, організатор і учасник екотуру може визначити його головні особливості й віднести кожний конкретний екотур до певного виду.

Дуже важливими класифікаційними ознаками для виділення форм екотурів служить вік і стан здоров'я учасників, а також чисельність груп. За віком екотуристів розрізняють дитячий екотуризм, молодіжний екотуризм, туризм дорослих людей, туризм людей пенсійного віку. За фізичним станом туристів розрізняють туризм з учасниками з обмеженими фізичними можливостями, туризм з учасниками в задовільній фізичній формі.

Таблиця 6.3 - Класифікація екотуризму за метою подорожі

Екотуризм (за метою подорожі)		
Науково-пізнавальний	Пасивно- рекреаційний та утилітарний	Активно-рекреаційний
агрономічний	пікнік	автомобільний
ботанічний	кемпінг	пішохідний
геодезичний	збір «дарів» природи	кінний
геологічний	рибалка	санний
гідрологічний		лижний
палеонтологічний		водний (яхтинг)
ентомологічний		дайвінг
етнографічний		велосипедний
бердсвотчінг		альпінізм
історико-археологічний		спелеотуризм
еколого-географічний		парапланеризм
еколого-етнографічний		дельтапланеризм
фотосафарий		
еколого-культурний		

Виділення всіх цих видів екотуризму досить умовне. Іноді буває важко провести чітку межу між різними видами екотуризму. Однак, облік особливостей різних видів екотуризму може бути корисним для того, щоб визначитися, з якими категоріями відвідувачів ви хотіли б працювати і які з них найбільше відповідають специфіці території. До речі, з великої кількості природно-орієнтованих турів американці віддають перевагу відвідуванню національних парків та інших заповідних територій (таблиця 6.5).

Таблиця 6.4 - Ієрархічна класифікація екотурів

Ієрархічний рівень	Категорії
Тип	Природно – орієнтований
Класи	1. Екотури в «дикій» природі, в межах заповідних територій. 2. Екотури поза межами заповідних територій, на території культурного ландшафту.
Види	1. За метою. 2. За основним об'єктом.
Форми	1. За віком учасників. 2. За станом їх здоров'я. 3. За чисельністю груп.

Таблиця 6.5 - Форми турів, яким віддають перевагу американці (сума перевищує 100 %, оскільки не потребувалося однієї відповіді)

Форма туру	%
Відвідування парків	55,8
Пішохідні походи	55,0
Відвідування заповідних територій	47,8
Спостереження за «дикою» природою (не враховуючи бердсвотчінг)	45,8
Походи природними стежками (екостежками)	37,1
Еколого-освітні тури	20,3
Бердсвотчінг	19,5
Велосипедні тури	18,7
Рибалка на прісних водоймах	17,9
Дайвінг	14,7
Відвідування болот	12,0
Походи в гори, скелелазіння	11,6
Каноінг та каякінг	9,2
Життя на ранчо	4,0
Плавання	3,6
Походи на човнах	3,6
Берегові тури	3,2
Океанічні тури	2,8
Життя па кемпінгу	2,0
Відвідування природних видатних місць	1,2

Приклад

Провідний англійський туроператор «Exodus» пропонує види пригодницьких екотурів, які можуть бути організовані по всьому світу.

Discovey and Adventure Holiday - подорожі у віддалені регіони планети з активним переміщенням; *European Destinations* - короткострокові недорогі тури в природно-заповідні території європейських країн з пересуванням на велосипедах чи пішки; *Walking and Trekking* - пішохідна подорож без багажу (речі туриста несе спеціальний носій або їх перевозять транспортом) за екостежками; подорож, *Multi Activity Holiday* - яка передбачає значні фізичні навантаження близько одного тижня, включаючи рафтинг, каякінг, каньйонінг, скелелазіння, риболовлю, джипінг, тощо) подорож на автомобілях підвищеної прохідності.

Загалом, для розвитку екотуризму в останні роки характерні кілька тенденцій. З одного боку, екотуризм стає все більш різноманітним, постійно виникають його нові види. З іншого боку, зростає його інтеграція з іншими галузями туристичної індустрії. Прихильники класично природоохоронного екотуризму в його вузькому трактуванні занепокоєні зростаючим негативним впливом значних потоків екотуристів; у свою чергу, в масових видах «курортного» чи «екскурсійного» туризму з'являються елементи туризму екологічного, наприклад недовготривалі відвідування національних парків та інших природних територій.

Соціально-економічне значення екологічного туризму є вагомим для розвитку регіонів з потужним потенціалом даного виду туризму.

Екотуристична діяльність пов'язана з реалізацією двох основних завдань: економічного - отримання прибутків від комерційної діяльності з надання туристичних послуг; соціального - надання соціальних благ і послуг туристського та рекреаційного характеру.

Соціально-економічна природа туризму пов'язана з особливим принципом прямої та зворотної трансформацій. Економічний розвиток туризму сприяє (через податки) поповненню доходної частини бюджету, що стимулює (через реалізацію соціальних програм) підвищення рівня та якості життя, а також платоспроможного попиту населення. Одночасно з цим збільшуються

інвестиційні ресурси галузі й «туризм розвиває туризм». При цьому, одночасно з економічною функцією, в аналогічній пропорції має реалізовуватися соціальна функція туризму, спрямована на фізичне й духовне оздоровлення нації, в тому числі на підвищення якості людських ресурсів. Це, у свою чергу, трансформується через підвищення продуктивності праці та збільшення доходної частини бюджету в економічну складову. Цей принцип працює й у зворотному напрямку: соціальні інвестиції в людину через туризм сприяють підвищенню якості людських ресурсів, що відтак трансформується в економічну складову. На кожному оберті економічна складова туризму трансформується в соціальну, а соціальна основа - в економічну. Отже, екотуризм можна класифікувати як складну багатофакторну соціально-економічну систему, в якій економічна та соціальна підсистеми мають бути в гармонічній єдності, доповнюючи одна одну.

Екотуристична діяльність може, зберігаючи природу і залишаючись дохідною, виконувати свою важливу соціальну роль. Отже, екологічний туризм є яскравим прикладом поєднання і збалансованої взаємодії трьох складових сталого розвитку – соціальної, екологічної та економічної. Так, соціальна функція екологічного туризму полягає у досягненні таких основних цілей:

- відновлення духовних і фізичних сил людини;
- екологічна освіта та підвищення культури взаємин людини з природою;
- виховання почуття особистої відповідальності за долю природи і її окремих елементів.

Екологічна функція екологічного туризму складається з таких основних цілей:

- підвищення ефективності діяльності держструктур у сфері контролю та профілактики екологічних правопорушень;
- створення нових особливо охоронюваних природних територій;
- сприяння сталому використанню природних ресурсів і зниження загрози для біорізноманіття.

Щодо економічної функції екологічного туризму, то вона орієнтована на такі цілі, як:

- надання господарської цінності службам, що здійснюють функціонування екосистеми, яка включає в себе території, що охороняються;
- утворення безпосереднього доходу для захисту охоронюваних територій, у тому числі для програм охорони природи;
- отримання економічної вигоди для місцевих зацікавлених кіл, у тому числі для населення.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що розвиток екологічного туризму може мати найрізноманітніші наслідки на місцевому, регіональному, національному рівнях, спектр яких -- від надзвичайно сприятливих до руйнівних. На кожному з цих рівнів економічні, екологічні й соціальні наслідки туризму можуть суттєво різнитися залежно від його масштабів, рівня розвитку й диверсифікації місцевої економіки, культурних особливостей країни чи регіону. Крім цього, дуже важливим моментом є характер і тип природного туризму, який розвивається в регіоні. Через відносно обмежені масштаби екотуризму порівняно з іншими видами туризму, його соціально-економічне значення найбільш високе саме на місцевому та регіональному рівнях.

Приклад

За оцінками Світового банку (2010), 55 % валового доходу від туризму в країнах, що розвиваються, повертаються назад у розвинені країни. Чим менша територія за площею і чим нижчий рівень її економічного розвитку, тим вищі відпливи при кожному циклі витрат. За оцінками Світового Інституту ресурсів, у Зімбабве залишається тільки 10 % засобів, виручених від природного туризму, а в регіоні Аннапурна в Непалі - навіть менше ніж 10 %. Водночас у країнах із більш високим рівнем розвитку економіки «відпливи» валюти, викликані імпортом, мінімальні.

Шляхами зменшення відпливів валюти можуть стати:

- стягнення податків за користування землею з приватних організацій;

- введення системи вхідних плат і такс із туристів, за якої передбачені пільги для місцевого населення;
- аукціонний продаж прав на ведення певної діяльності;
- ліцензування державою приватних підприємств у сферах харчування, транспорту, торгівлі, екскурсійного обслуговування;
- стягнення податку на охорону природи з підприємств, опосередковано пов'язаних із природним туризмом (великі готелі, транспортні фірми, ресторани).

Туристична діяльність, беззаперечно, стимулює розвиток інших галузей економіки, сприяє диверсифікації економіки. В екотуристичних регіонах активніше розвиваються сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво. Все це сприяє розвитку економіки, створенню робочих місць для місцевого населення, підвищенню їхнього рівня життя. Особливо це стосується слаборозвинених, гірських, сільських місцевостей.

Проте, з іншого боку, збільшення кількості туристів призводить до того, що місцевим жителям починає бракувати продуктів харчування, предметів вжитку, тобто починається конкуренція між туристами й місцевими жителями. Це, у свою чергу, зумовлює підвищення цін на основні групи товарів.

Участь місцевих жителів передбачається в таких сферах туризму як сфера гостинності, виробництво і збут сувенірної продукції, виробництво та постачання продуктів харчування, обслуговування туристських маршрутів, участь в анімаційних заходах, виконання охоронних функцій. Надання роботи місцевим жителям дозволяє не тільки підвищити рівень їх зайнятості, але й сприяє їх закріпленню на споконвічних територіях, а також - поверненню з міст.

Діє і так званий фактор прискорення чи ланцюгова реакція. Справа в тому, що успішне створення і розвиток місцевої бази туризму буде сприяти привабленню в розвиток туризму нових інвестицій із національних та іноземних джерел. Більше того, може бути створена місцева промисловість із виробництва продукції, якої потребує туризм і яку раніше доводилося

імпортувати. Все це не тільки збереже іноземну валюту, поліпшить платіжний баланс, але й забезпечить великі можливості працевлаштування місцевого населення і, як наслідок, -- збільшення доходів від податків. З'являється можливість частину бюджетних надходжень спрямовувати на фінансування розвитку інфраструктури, реставрацію та відновлення пам'яток історії й культури, здійснення природоохоронних програм, програм соціального розвитку.

У результаті можна дійти висновку, що, по-перше, екотуризм виконує низку важливих соціально-економічних функцій, особливо на регіональному рівні. По-друге, екотуризм може мати як позитивні, так і негативні наслідки. По-третє, для того щоб мінімізувати негативні соціальні й економічні ефекти розвитку екотуризму, необхідно ретельно планувати, моніторити та вчасно коригувати його розвиток. Потрібні розробка та реалізація програм сталого розвитку екотуризму в туристичних DESTINATIONAХ.

Екологічний туризм стає дедалі популярнішим у всьому світі. Але це зовсім не означає, що потрібно просто виїхати за місто, подихати свіжим повітрям, полежати на травичці, а потім поїхати, залишивши після себе кісточки від фруктів і паперові пакети. В основі екологічного туризму - особиста відповідальність перед природою. Екотурист не просто насолоджується навколишнім середовищем і чистим повітрям, він також сприяє охороні живої природи і, за можливості, покращує її. Сьогодні багато країн пропонують унікальні маршрути для екологічного туризму, а деякі Навіть впроваджують державні програми з охорони місцевої природи із залученням туристів.

Приклад

В Ісландії туристи можуть поселитися на справжнісінькій фермі в містечку Борг й провести кілька днів, виконуючи традиційні види сільських робіт. Господарі із задоволенням розкажуть і покажуть, що і як потрібно робити. У вільний від роботи час є чудова можливість вирушити на пішу

прогулянку мальовничими околицями або здійснити подорож на джипах. Якщо ж туристи прийдуть на ісландську ферму взимку, то зможуть відсвяткувати Різдво і Новий Рік за ісландськими звичаями.

Наглядаємо за черепахами у Східному Тиморі.

Уряд Цієї маленької країни робить велику справу. Тут розробили цілу екологічну програму із захисту місцевої природи, під егідою якої й запрошують туристів. На острові Пулау-Атауру можна дивовижно провести час, не лише засмагаючи та купаючись, але й спостерігаючи за видами черепах, які живуть тут -- бісса та шкірястою черепахою. Річ у тому, що саме їхнє м'ясо любить вживати в їжу місцеве населення. А це може стати причиною остаточного зникнення цих видів. От і доводиться просити про допомогу туристів.

Їдемо в гості до індіанців Болівії.

Туристи мають можливість погостювати кілька днів у найсправжнісіньких індіанців Південної Америки. Одне з племен - такана - гостинно запрошує до селища Сан-Мігель-дель-Бала, яке розташоване на березі річки Бані на північному сході від Ла-Паса. От де можна побачити всі місцеві традиції та звичаї! Щоправда, варто пам'ятати про те, що єдиний шлях, який з'єднує корінних жителів із зовнішнім світом, це річка. Можна скуштувати страви національної кухні, займатися традиційними для індіанців цього племені риболовлю і сільським господарством, а жити в лісовій хатині - кабаньяс - з дахом із листя пальми.

Поживемо в еко-селі на Шрі-Ланці.

Серйозно взялася за розвиток еко-туризму у власній країні також влада Шрі-Ланки. У містечку Ампітігала, що неподалік від курорту Кулутара, минулого року відкрили перше екосело. Посилить враження знайомство із традиційними ремеслами ланкійців: ткацтвом, гончарством, каучуковим ремеслом. Життя селян, найцінніший досвід виготовлення знарядь праці та інших речей, традиційні страви, дивовижна природа і теплий клімат - це і багато іншого принесе туристові екосело в Шрі-Ланці.

6.4 Природно-заповідні території як об'єкти екотуризму.

Основними туристичними дестинаціями екологічного туризму є природно-заповідні території. Об'єкт в екотуризмі визначає зміст програми екотуру і, частково, форму його організації. Основними об'єктами є:

- заповідні території різних категорій і видів;
- найбільш популярні біологічні види (представники флори й фауни), так звані види - флагмани, ендемічні і реліктові види;
- унікальні об'єкти неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні та інші елементи ландшафту);
- екзотичні рослинні угруповання та біоценози загалом, наприклад ліси, степи, тундра в різні пори року;
- кар'єри, в яких можна зробити палеонтологічні, ботанічні та інші знахідки для колекції;
- природно-антропогенні ландшафти загалом, а також культурні, етнографічні, археологічні, історичні і меморіальні об'єкти, що розміщені в їх межах.

Приклад.

48 % туристів, які прибувають до Латинської Америки мають на меті подорожі у природні резервати. Щороку природно-заповідні території Німеччини відвідують понад 50 млн людей. Керівництво багатьох національних парків ретельно відпрацьовує екотури та екскурсії. Так, у Йеллостоунському національному парку в США по хвилину розрахована екскурсія, пов'язана з відвідуваннями активних гейзерів.

Найбільше значення для туристичної галузі у сфері екотуризму в Україні мають природні національні парки. Загалом, природно-заповідний фонд України має 5 тис. об'єктів, площа становить понад 1 млн га, представлені всі природні зони України. Найбільш популярні серед туристів -- природно-

заповідні території Карпатського регіону. Вони пропонують широкий спектр екотурів (таб. 6.6).

Таблиця 6.6 - Основні напрями розвитку екотуризму в природно-заповідних територіях Карпатського регіону.

Види екотуризму	Карпатський БЗ	Карпатський НПП	НПП «Синевир»	Вижницький НПП	Ужанський НПП	НПП «Сколівські бескиди»	НПП «Гуцульщина»	ПЗ «Горгани»
Екскурсії маркованими екологічними стежками	+	+	+	+	+	+	+	+
Пішохідний спортивно-оздоровчий (трекінг)	+	+	+	+	+	+	+	
Лижний (гірськолижний)		+		+	+	+	+	
Велосипедний			+		+			
Кінний			+		+	+		
Водний (рафтинг)		+		+				
Спелеотуризм				+				
Спортивне полювання			+			+		
Парапланеризм дельтапланеризм			+	+				
Альпінізм		+		+		+		
Фотосафарі				+		+		
Екоетнотуризм	+	+					+	

Серед об'єктів природи, які підлягають охороні, особливе місце посідають місцеві природно-історичні святині. Святині - це щось сокровенне, найдорожче. Вони є згустком історичних та природних цінностей. Наприклад, курган з ковилою чи дуб, пов'язаний з гайдамаччиною, цінні не лише, як об'єкти історії, але і як природні феномени.

Деякі унікальні природно-історичні святині стають справді культовими об'єктами, наприклад, криниця Святої П'ятниці поблизу села Трубівщина на

Київщині, до якої збираються на свята тисячі паломників. Природно-історичні святині визначають красу вітчизняного ландшафту, вони надають йому національного колориту, особливої краси. Місцевими природно-історичними святинями можуть бути вікові та меморіальні дерева, панські садиби, старовинні поховання, меморіальні та священні джерела, скелі, кургани, витoki річок, озера, валуни.

Місцеві природно-історичні святині є важливими елементами нашого природного та культурного спадку. Саме вони формують відчуття «малої батьківщини». Вони можуть бути гордістю, символом села, району, стати об'єктом паломництва чи туризму. А деякі з них, овіяні легендами, за певною уваги, охорони та популяризації можуть набути загальнонаціонального значення.

У сучасному світі бережливе ставлення до природного та культурного спадку з боку місцевих краєзнавців: важливо підкріпити юридичним захистом шляхом заповідання. Залучення місцевих природно-історичних святинь до мережі об'єктів природно-заповідного фонду надає державних гарантій їх збереженню. На жаль, у нашому суспільстві є стереотип, який пов'язує заповідні території з заповідниками, де існує жорсткий заповідний режим аж до заборони відвідування людьми. Насправді, згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд України» в нашій державі існує 11 різних типів природно-заповідних територій: національні парки, біосферні заповідники, заповідні урочища тощо. Для збереження місцевих природно-історичних об'єктів найбільш придатним типом заповідних територій є пам'ятка природи. Пам'ятки природи - це унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне й пізнавальне значення із метою збереження їх у природному стані. Їх оголошують, як правило, на невеликих територіях: від 10 кв. м до кількох десятків гектарів.

Залежно від основного об'єкта охорони пам'ятки природи поділяються на: комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні. Віковий дуб, скажімо, доцільно оголошувати ботанічною пам'яткою природи, святу криницю

-- гідрологічною, велетенський валун, принесений льодовиком -- геологічною. Важливо, що режим пам'яток природи не такий жорсткий, як у заповіднику. На їх території можна дозволити ті види людської діяльності, які не будуть заважатимуть основній меті - збереженню об'єкта охорони. Скажімо, для збереження червонокнижної ковили на кургані неприпустиме переорювання землі, однак, пізнє викошування буде навіть корисним. Для збереження джерела слід заборонити гідромеліоративні роботи, однак спорудження декоративного накриття, лавки, огорожі можна дозволити. Пам'ятки природи можуть бути загальнодержавного та місцевого значення. Перші оголошують Указом Президента України, другі - рішенням обласної ради. Звичайно, розпочинати діяльність у галузі заповідної справи простіше зі створення пам'яток природи місцевого значення. Оголошення нової пам'ятки природи - досить складна бюрократична процедура, однак, більшу частину питань можна вирішити на рівні місцевої та районної влади. Клопотання про оголошення пам'ятки природи має містити комплект документів: наукове обґрунтування, карту, погодження землекористувачів, погодження сільської ради, погодження районної ради.

Основні проблеми розвитку екотуризму в природно-заповідних територіях України:

- відсутність туристичного продукту, що відповідає зразкам міжнародного туристичного ринку (недосконалість, нерозробленість спеціалізованих маршрутів для різних категорій екотуристів);
- відсутність у штатних працівників парків достатнього досвіду і знань щодо організації екотурів, зокрема у питаннях маркетингу та просування турів на ринку туристичних послуг;
- у сфері ціноутворення немає науково обґрунтованих методик визначення ціни на екотуристичні послуги, часом ціни не відповідають якості послуги;
- недооцінка ролі та участі місцевого населення у формуванні повноцінного екотуристичного продукту природного парку.

Отже, екотуризм – особливий сектор туристичної галузі, орієнтований на пізнання природи та автентичної культури туристичних destinations. Тому упровадження принципів сталого розвитку особливо актуальне у розвитку екотуризму.

6.5 Рекомендації з побудови еколого-туристських маршрутів.

Найбільш типово і порівняно легко формується турпродукт у національних парках. Це багатоденні екологічні маршрути або нетривалі екскурсії в межах постійних екологічних стежок. Однак, далеко не завжди пропоновані парками маршрути бувають досить цікавими і змістовними. Основні вимоги до змісту екологічних екскурсій:

1. Необхідно спеціально виділити основну тему кожної екскурсії, розповісти про конкретні екологічні проблеми відвідуваної території, їх причини і обов'язково про можливі способи вирішення цих проблем.

2. Рекомендовано вписувати в сюжет екскурсій у помірних дозах (уникаючи нав'язливості) «суміжні» сюжети, наприклад: про зв'язки міста з його передмістями, сільською місцевістю, з "первинними" ландшафтами; про історію ставлення людей до середовища їхнього життя, до ландшафту, про історичні форми природокористування; про динаміку ландшафту та його ймовірне майбутнє, яке вже зумовлене діями людей; про доступні нині способи впливати на долю ландшафту, а тим самим і долю нашого суспільства; про можливу особисту участь і найпростіші екологічні правила поведінки; про типи природоохоронних територій (заповідники, національні і природні парки) та їх призначення; про роль екотуризму у формуванні світогляду туристів, в охороні природи і в покращенні життя місцевого населення.

До опису екологічної стежки потрібно включити таку інформацію:

1. Будувати опис на ландшафтній основі, включаючи в розповідь відомості про рельєф, ґрунтах та материнських породах, про води і мікроклімат, про взаємозв'язки цих компонентів природи, не обмежуючись, як це часто буває, виключно ботанічними характеристиками.

2. Пояснювати причини, що зумовлюють екосистемну різноманітність, перехід одного типу лісу в інший і т.п.

3. Показувати динаміку екосистем, у тому числі природні сукцесії і зміни, викликані діяльністю людей.

4. Роз'яснювати екологічні функції основних екосистем (наприклад, ліси і луки), значення річок (особливо, малих) і річкових заплав, демонструвати конкретні прояви екологічних проблем.

5. Розповідати про природоохоронні роботи, які виконуються в заповіднику або парку, і по можливості показувати їх результати.

6. Вчити правилам відвідування територій, що охороняються і взагалі правилами поведінки на природі.

Згідно з рекомендаціями ВТО довжина стежки не має перевищувати 0,5-1,5 км, час для її проходження - не більше ніж 30-50 хв. Стежку прокладають у вигляді односторонньої петлі, уздовж стежки встановлюють знаки або позначення, що роз'яснюють розташовані пам'ятки або цифрові позначення, які відображаються в інформаційній брошурі. Перед проектуванням і проходженням стежки рекомендують провести обстеження території, скласти перелік усіх природних та історичних пам'яток: рослинність, водоспади і т.д. Необхідна умова при проектуванні стежки - обхід крутих гірських схилів і ділянок території, що заливаються водою. У деяких місцях, у разі необхідності планується будівництво дерев'яних містків та інших пристосувань, що допомагають долати перешкоди. Після ретельного планування стежку формують: пішохідну частину розчищають від перешкод, звисаючу рослинність зрубують до висоти не більше двох метрів, западини на стежці заповнюють землею або каменями. На початку стежки встановлюють щит з базовими відомостями - схемою і протяжністю маршруту. Визначається тема стежки (наприклад «Природна стежка гірського лісу», «Рослинність гір Піка Чу»). Зазвичай, пропонують знайомлення мінімум з 12-ма і максимум з 30-ма пам'ятками. Інформація має бути точною, цікавою, короткою і легко сприйматися.

Роз'яснювальна робота в морських парках має ряд характерних особливостей. «Стежки» у таких парках можуть бути виконані у вигляді навісних доріжок над прибережними водами, прокладені підводні маршрути, відвідувачам можуть бути представлені зали підводного огляду і т.д. До програми роз'яснювальної роботи в морських парках включають показ фільмів і слайдів, читання лекцій тощо. Підвищення рівня екологічної культури населення рекреаційних територій -- напрям, спеціально передбачений в програмах еколого-туристичної діяльності. Підвищення рівня екологічної свідомості дітей і підлітків - одне з найважливіших завдань екотуристської діяльності. Участь дітей в екологічній реабілітації своєї території відіграє велику позитивну роль у формуванні у них екологічної культури, у становленні майбутнього ставлення до природи рідного краю. Спеціально розроблені програми літнього відпочинку міських дітей і підлітків у селі також сприяють вихованню в них поваги до рідної природи, до традицій свого народу.

Всесвітня туристична організація неодноразово підкреслювала значущість дотримання етичних норм у взаємовідносинах туристів з місцевими жителями. Так, у статті 6 Хартії туризму, прийнятої на шостій сесії Генеральної асамблеї ВТО у вересні 1985 р. зазначено:

1. Місцеве населення в місцях транзиту і тимчасового перебування туристів має право на вільний доступ до своїх власних ресурсів, забезпечуючи своїм ставленням і поведінкою дбайливе ставлення до навколишнього природного та культурного середовища.

2. Місцеве населення має право очікувати від туристів розуміння і поваги їх звичаїв, релігії і інших сторін їхньої культури, які є частиною спадщини людства.

3. З метою сприяння такому розумінню і дбайливому відношенню, необхідно сприяти поширенню відповідної інформації:

- про звичаї місцевого населення, його традиційної і релігійну діяльності, місцевих заборонах, священних місцях і святинях, до яких слід ставитися з повагою;

- про їх художні, археологічні та культурних цінності, які повинні бути збережені;

- про фауну, флору та інші природні ресурсах, які повинні бути захищені.

Більшість екотуристичних атракцій розташовані в країнах третього світу. Організаторам екотурів необхідно звертати увагу туристам на особливості культури та побуту приймаючої сторони. Тому Міжнародною Радою з Туризму розроблені правила поведінки туристів у країнах третього світу:

1. Під час подорожі проявляйте скромність та щире бажання познайомитися і поговорити з місцевими жителями.

2. Намагайтеся зрозуміти почуття інших людей, уникайте дій, які можуть зачепити їх. Пам'ятайте про це під час фотографування.

3. Розвивайте в собі звичку слухати і спостерігати замість простого вміння чути і бачити.

4. Майте на увазі, що погляди та уявлення місцевих жителів можуть відрізнятися від ваших. Пам'ятайте, що вони - не примітивні, вони - інші.

5. Усвідомте, наскільки спостереження за незвичайним для вас способом життя є змістовнішим, ніж знайомство з «пляжним раєм», почерпнутим з туристських проспектів.

6. Зустрічаючись з місцевими звичаями, проявляйте Делікатність в їх оцінці. Люди будуть раді допомогти вам.

7. Звикайте задавати питання, а не демонструвати знання відповідей.

8. Пам'ятайте, що ви - один з тисяч приїжджаючих туристів. Не чекайте особливого до себе ставлення.

9. Розпоряджайтеся грошима обачно. Пам'ятайте, що низькі ціни місцевих товарів - наслідок низької зарплати їхніх виробників.

10. Не давайте обіцянок місцевим жителям, не будучи впевненими, що зможете виконати їх.

11. Знайдіть час для щоденних роздумів про прожитий день. Прагнучи дізнатися більше, пам'ятайте: те, що збагачує одних, може пограбувати і принести шкоду іншим.

Екологічний туризм декларує певні правила, що стосуються придбання сувенірів, про що необхідно зауважити туристам:

- не купуйте сувенірів, прикрашених пір'ям рідкісних птахів;
- замість колекцій метеликів купіть їх вишитий зображення на тканині;
- не купуйте сувеніри з кісток і бивнів рідкісних тварин;
- пам'ятайте, що тканини і посуд, виготовлені місцевими ремісниками,

представляють етнографічну цінність, а колекція метеликів, змонтована місцевими умільцями без дотримання правил хімічної консервації, може дуже скоро бути знищена комахами.

Організаторам екологічних турів потрібно зібрати перед поїздкою інформацію про місцеве населення: його звичаї, правила етикету, традиції, релігію, вірування і т.д. Навіть поверхневе уявлення про розмаїття етичних норм може допомогти в коректуванні поведінки туристів у чужій країні.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте основні етапи розвитку екологічного туризму у світі.
2. Проаналізуйте основні етапи розвитку екологічного туризму в Україні.
3. Проаналізуйте сучасну динаміку розвитку екотуризму.
4. Дайте основні визначення поняття екотуризму.
5. Яка суть західно-європейської та австралійської моделей розвитку екотуризму?
6. Які основні принципи екотуризму?
7. Проаналізуйте характерні риси екотуризму.
8. Які критерії «сталості» екотурів?
9. Які основні класифікації екотуризму?
10. Перечисліть об'єкти відвідувань в екотуризмі.
11. Яка класифікація екотурів за критерієм мети подорожі?
12. Проаналізуйте ієрархічну класифікацію екотурів.
13. Проаналізуйте екологічні, соціальні, економічні функції екотуризму.

7 СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ

7.1 Основні терміни та визначення в сільському туризмі.

Як відомо, сталим розвитком називають такий ріст економічних та соціальних показників, який не приводить до виснаження ресурсів, а, навпаки, сприяє їх якісному та кількісному відновленню. З цієї точки зору відпочинок у селі є одним із найбільш перспективних напрямків відродження та розвитку українського села, оскільки не лише не виснажує наявні ресурси, але й робить місцевих жителів економічно зацікавленими у їх збереженні та примноженні. Адже розвиток туристичного бізнесу приносить дохід не лише власникам осель, а й багатьом іншим жителям даної місцевості. Створюються нові робочі місця в сфері обслуговування туристів, зростає попит на продукти харчування, сувенірну продукцію та вироби місцевих майстрів, активізується будівництво та транспортні послуги. Отже, всі зацікавлені у зростанні привабливості своєї місцевості для туристів. Але відповідні механізми та методи господарювання не завжди є очевидними, тож тут є сенс спиратись на рекомендації спеціалістів. Сільський туризм може бути вдалим прикладом організації відпочинку та туристичної діяльності на принципах збалансованого розвитку.

Сільський зелений туризм - вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) для відпочинку та отримання ними послуг сільського зеленого туризму.

Послуги сільського зеленого туризму - діяльність членів домогосподарств у сільській місцевості з надання послуг бронювання, розміщення, харчування, інформаційного обслуговування, інших видів послуг, що спрямовані на задоволення потреб туристів.

Сільський господар - член домогосподарства, яке розташоване у сільській місцевості, і члени якого займаються сільськогосподарською діяльністю з використанням належних їм земельних ділянок і майна.

Сільська садиба - житловий будинок з присадибною земельною ділянкою, в якому постійно проживає сільський господар та члени його родини або інший житловий будинок, що знаходиться за місцем постійного проживання зазначених осіб, та належить на праві власності сільському господарю або будь-кому з членів родини, що постійно проживають разом із ним.

Сільський туризм може бути чистого і змішаного видів. Сільський туризм чистого виду передбачає надання туристичних послуг на базі приватного міні-готелю. У такому разі ця діяльність є основним джерелом доходів. Сільський туризм змішаного виду - це надання послуг гостинності поряд із веденням особистого селянського (фермерського) господарства. У цьому випадку доходи; від діяльності з надання гостинності відпочиваючим, як правило, будуть доповненням до основного доходу від сільськогосподарської або інших видів діяльності.

Поняття "сільський туризм" часто ототожнюють з поняттям "агротуризм", але перше є значно ширшим. *Агротуризм* - форма сільського туризму, яка безпосередньо пов'язана з сільським (фермерським) господарством, що одночасно надає послуги з проживання та харчування, знайомить із сільськогосподарською діяльністю, традиціями та звичаями даного регіону. Розрізняють дві основні форми агротуризму винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах господарства або розміщення на нічліг із самообслуговуванням на землях, що належать до господарства (кемпінги та намети).

Таблиця 7.1 - Головні переваги сільського, агро- і екотуризму

Сільський	Агротуризм	Екотуризм
-----------	------------	-----------

сільський спосіб життя природне середовище місцева культура традиційна архітектура участь у місцевих культурних подіях	сільськогосподарс ькі заняття споживання екологічно чистих продуктів харчування участь у сільського сподар ських роботах догляд за тваринами	цінності природного середовища етнографічні об'єкти "зелені школи" активні туристичні заняття без шкоди для довкілля
---	--	---

Протягом останнього десятиліття в Україні активно формується розуміння сільського зеленого туризму як специфічної форми відпочинку в селі з широкими можливостями використання природного, матеріального і культурного потенціалу певних регіонів. Центральною фігурою в організації відпочинку в селі виступає сільська родина, яка надає житло, забезпечує харчуванням і знайомить гостей з особливостями сільської місцевості. Розвиток сільського зеленого туризму у більшості країн світу розглядається як невід'ємна складова частина комплексного соціально-економічного розвитку села. Особливо це актуально для України, де особливо загострені соціально-економічні проблеми на селі. Позитивний вплив сільського зеленого туризму на поліпшення умов і якості життя селян полягає передусім у тому, що він розширює сферу зайнятості сільського населення, особливо жінок, і дає селянам додатковий заробіток. При цьому їхні прибутки надходять не тільки від здавання в найм приміщень для проживання, а й від таких послуг:

- безпосередня реалізація власних сільськогосподарських продуктів (без посередників і транспортних витрат);
- приготування їжі для гостей (з власноруч вирощених продуктів);
- прокат спортивного та рибацького інвентаря;
- продаж ремісничих та інших виробів;
- ознайомлення з місцевими традиціями та культурою;

- залучення до участі у сільськогосподарських роботах, зокрема, на пасі ці, у косовиці;
- організація розваг (катання на бричці, човні, спостереження за птахами, рибальство тощо).

Ця діяльність впливає на підвищення рівня життя всіх мешканців, дозволяє створювати нові робочі місця. Ось чому в багатьох країнах приділяється велика увага розвитку сільського туризму як галузі, яка дає можливість у короткий час оживити місцеву інфраструктуру.

Сільський зелений туризм справляє позитивний вплив на відродження, збереження і розвиток місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток історико-культурної спадщини. Проявляючи інтерес до цих надбань народної культури, нерідко саме жителі міст, які відпочивають у селі, розкривають місцевим жителям справжню цінність культурних пам'яток і таким чином допомагають їх збереженню.

Суттєву роль відіграє сільський зелений туризм у підвищенні культурно-освітнього рівня сільського населення. Готуючись до прийому і обслуговування відпочиваючих, члени селянських родин поповнюють свої знання з ведення домашнього господарства, гігієни та санітарії, приготування їжі тощо, а спілкування з гостями розширює їхній світогляд, дає змогу зав'язати нові знайомства, розширити коло друзів в інших населених пунктах.

7.2 Зовнішні чинники розвитку сільського туризму.

Для прийняття рішення розпочати діяльність із надання гостинності необхідно проаналізувати чинники, що сприятимуть розвитку сільського туризму. Що саме можна запропонувати туристу, чим привабити його до даної місцевості? Які принади? У чому полягає "родзинка" послуг? Необхідно проаналізувати усі сильні та слабкі сторони регіону, яка туристична цінність села та навколишньої місцевості.

Розташування. Місцевість має бути привабливою. Можливо, ця місцевість вже визнана традиційно туристичною, або ж вона має підстави, щоб

стати такою, просто досі ще недостатньо розрекламована. Якщо ж село знаходиться недалеко від доріг з інтенсивним рухом, поблизу промислових об'єктів або у непривабливому оточенні тощо, то ця місцевість не є привабливою для розвитку сільського туризму.

Ландшафт. Безперечно, найбільший шанс на успіх мають села із мальовничими природними краєвидами (наявність озер, річок, лісів, пагорбів, гір, луків, ярів). На привабливість пейзажу досить сильно впливає архітектурний стиль забудови житлових будинків, який має бути близьким до традиційного сільського, характерного для певної сільської території. У селі турист прагне знайти те, чого немає у місті .

Екологічні умови. У сільському туризмі чисте довкілля є необхідною умовою отримання доходів, адже турист хоче відпочивати у контакті з чистою, незабрудненою природою. Піклуватися необхідно не лише про природні ресурси (воду, повітря, ґрунти, рослинність), а й про усе оточення, у тому числі ландшафти і забудову. Маємо на увазі чистоту і гармонію природи і архітектури. Неможливий сільський туризм там, де існують "дикі" зливи стоків або відходи зливають до меліоративних каналів, рік чи озер. Слід вирішити і проблему переробки або вивезення відходів. Усе село і, зокрема, двір, мають бути чистими щодня.

Загальна інфраструктура. Важливим елементом інфраструктури є крамниці, пошта, банк, телефонні мережі, пункти торгівлі і, звичайно ж місця для відпочинку; та розваг. З гастрономією у селі часто досить скрутно. Бракує спокійних, затишних, приємних ресторанів чи кафе в стилі старої корчми, оформлених за традиціями даного регіону із характерними стравами. Не в усіх селах є споруди, що слугують охороні довкілля - очисні споруди і каналізації, система водопостачання. Часто потребують поліпшення і доїзди до села.

Туристична інфраструктура. Уявімо, що погода зіпсувалась або ж зараз просто міжсезоння. Що можна запропонувати своєму гостю? Необхідно подумати про місця для відпочинку та розваг. Можна розпочати із чогось, що не потребуватиме вкладання величезних коштів: наприклад, облаштувати

невеликий спортивний майданчик, майданчик для дітей, доріжки для ходьби чи їзди на велосипеді, підводі, організувати прокат спортивного інвентарю, похід на пасіку тощо. Останнім часом популярним серед туристів стає участь у місцевих виставках, фестивалях та святкуваннях. Дуже любляють відпочиваючі поїздки на бричках, кінну їзду, катання на гринджолах і санях, риболовлю, грилі і барбекю, відвідини історичних об'єктів.

Сім'я, яка приймає гостей. Сільський туризм підходить для родини, членів якої можна залучити до надання гостинності хоча б на сезон. Господар та члени його родини мають бути комунікабельними, здатними зацікавлено слухати і розмовляти з гостями. Бажано володіти інформацією про історію свого села, звичаї і традиції, а ще - бути здатними показати особливості сільського способу життя. Не рекомендується розпочинати діяльність у родинях, де не всі члени погоджуються на прийняття і обслуговування гостей. Найголовніше тут - гостинний підхід і приємна атмосфера, які у будь-якому разі сприятимуть зменшенню недоліків у послугах і залишать приємні спогади і враження від перебування.

7.3 Структура типової сільської садиби.

Успіх господаря, який має намір приймати і обслуговувати гостей, У залежить від впорядкування садиби і її гарного оформлення. Суттєві зміни в облаштуванні садиби потребують значних капіталовкладень і витрат часу. Тому пріоритетом має стати приведення у порядок того, що є. У межах своїх можливостей бажано було б здійснити роботи, спрямовані на забезпечення привабливого художньо-естетичного виду будівель, благоустрій та інженерне облаштування садиби і житлового будинку, оформлення інтер'єру жилих приміщень.

Огорожі. Велику роль в оформленні садиби мають огорожі, паркани, хвіртки, лавки, тіньові навіси та інше. Огорожі створюють приємне загальне враження про дім, якщо вони оформлені просто і гарно. І навпаки, недбало зроблена або недоглянута огорожа зіпсує вигляд садиби. Хвіртка і ворота є

сполучною ланкою між подвір'ям і вулицею, тому їх художньому оформленню бажано приділити відповідну увагу. При оформленні огорож слід враховувати колір будинку. Якщо він має яскраве забарвлення, огорожу краще фарбувати у світлі кольори. Якщо ж будинок світлого кольору, огорожа має бути з яскравим орнаментом. Щодо матеріалу огорожі, то він може бути будь-яким: метал, камінь, дерево, глина, цегла і навіть кущі (живопліт).

Подвір'я. У межах території садиби виділяють дві зони - рекреаційну і господарську. Рекреаційна - територія, де формуються місця для відпочинку, занять спортом, ігрові майданчики для дітей тощо. Господарська - для розміщення приміщень для худоби і птиці, місця для їх вигулу, збереження кормів, городу. Як рекреаційна, так і господарська зони мають бути охайними і не захаращеними, бажано з окремими під'їздами та відділеними одна від одної.

Ландшафт садиби. При плануванні ландшафту садиби необхідно враховувати, перш за все, особливості і природні багатства місцевості - наявність водойм (мінеральних джерел, водоспадів), лісу, природних луків або зелених галявин, рельєф (гори, печери, гроти). Гостям можна запропонувати відвідати такі місця. У такому випадку слід продумати:

- зручний підхід до них;
- облаштування майданчиків для відпочинку з метою запобігання ушкодження природи;
- забезпечення регулярного догляду за цими місцями.

Природні об'єкти значно "розширяють" територію садиби та вигідно доповняють запропоновані господарями послуги.

Під'їзд до садиби. Театр починається з гардеробу, а зустріч Ваших гостей - саме з перших позитивних емоцій. Тому дуже важливо облаштувати зручний підхід чи під'їзд до садиби, місце для паркування автомобілів.

Зелені насадження. Наступні позитивні емоції забезпечить відвідувачам краса парадної частини садиби. Це може бути партер із квітів та декоративних рослин або навіть маленький палісадничок з декоративно-листяних рослин з

великим екзотичним листям. Можна застосувати звичайні садові газони, які, як правило, створюють з травосумішей різних видів злакових і бобових рослин.

Господарський двір. Місце утримання домашніх тварин має бути охайним, чистим, зручним для підходу та годування тварин відпочиваючими (з дозволу господарів). Особливо це подобається дітям, для яких допомога в догляді за тваринами може бути цікавим, незвичним заняттям. Однак господарський двір має бути відокремленим від місць відпочинку гостей.

Місця для відпочинку на подвір'ї. Бажано на подвір'ї мати зелену галявину для ігор та відпочинку на траві. Якщо дозволяє площа ділянки, можна облаштувати спортивний майданчик з простими тренажерами для дорослих та спорудами для фізичного розвитку дітей різного віку.

Місце для вогнища. (мангал для шашликів, споруда для приготування юшки на вогні) може стати улюбленим місцем відпочинку і спілкування у вечірній час.

Якщо є щонайменша можливість створення водоймища, басейну чи водяних споруд (фонтанів, фонтанчиків, струмків, аквакамер з підсвіткою та бульбашками кисню тощо), варто їх зробити. "Жива" вода покращує мікроклімат, особливо у спекотних умовах, за нею цікаво спостерігати всім, до того ж вона вигідно доповнить ландшафт. Місце для тихого відпочинку може бути невеличким: просто майданчик з лавою чи альтанка, але в зручному і привабливому озелененому місці. "Хітом" може стати декоративний сад-город. Якщо відкинути звичні рамки його влаштування, поєднати овочі з квітами, духмяними і декоративними рослинами, то це буде найгарніша краса садиби. Урожай збільшиться, а при правильному поєднанні рослин, вони майже не хворітимуть, а шкідники їх обминатимуть.

Літня душова. Лазня. Для зручності гостей в межах садиби можна спорудити літні душові, вода в яких буде нагріватись за рахунок сонячної енергії. Влаштування такої душової просте і доступне кожному господарю. Особливо привабливим об'єктом для гостей є лазня.

Будинок. Для створення комфортності проживання у будинку важливим є функціональний розподіл його приміщень: для сну, відпочинку і розваг, приготування та прийняття їжі, особистої гігієни тощо, - та оформлення їх інтер'єрів. Колір стін та підлоги, колір і фактура тканини, освітлення та озеленення приміщень по-різному впливають на самопочуття людини - бадьорять її або пригнічують. Красивий інтер'єр викликає у людей почуття естетичної насолоди.

Рекомендується в оформленні сучасної садиби використовувати колорит українського народного житла та прогресивні архітектурно-художні традиції. Уміле використання кольору, різьблення по дереву, орнаментації, предметів прикладного мистецтва - ткацтва та кераміки - дає можливість створити мальовничий і різнобарвний інтер'єр. В оздобленні кімнат житлового будинку доцільно використовувати предмети народної творчості: вишиті подушки, рушники, домоткані килими, ліжники, вироби з металу або шкіри. Вони добре поєднуються з формами та кольорами сучасних меблів.

У створенні комфортних умов проживання в кімнаті велике значення має організація штучного освітлення, яке ще й підсилює художнє враження від інтер'єру житла. При використанні в інтер'єрі квітів досягається не лише покращений; художньо-естетичної якості внутрішнього простору, а й поліпшується мікроклімат приміщень, настрої гостей.

Вітальня. У будинку виділяється загальна кімната - найбільше приміщення. Вона повинна займати центральне місце. Ця кімната буде використовуватись як вітальня, де гості можуть проводити своє дозвілля, а, при необхідності, приймати своїх гостей. У несприятливу погоду комфорт, тепло та романтичність створюється домашнім каїном або піччю. Як що у будинку немає приміщення для прийому їжі, ця кімната може використовуватись як їдальня.

Їдальня, кухня. Господиня має обміркувати, чи буде вона готувати для гостей, чи гості будуть користуватись окремою кухнею. Надання гастрономічних послуг дає додатковий дохід, але з різних причин господиня

може бути не зацікавлена у приготуванні їжі. Тоді рекомендується облаштувати помешкання з міні-кухнею для приготування та прийому їжі.

Оснащення кухні:

- газова або електрична плита з духовою шафою;
- холодильник з морозильною камерою;
- умивальник;
- кухонні шафки зі столовими інструментами, повним набором тарілок, каструль, склянок, чашок, приладдя для приготування їжі (терки, м'ясорубка, консервний ключ, комплект ножів);
- електрочайник;
- місце для зберігання продуктів;
- смітник для харчових відходів;
- засоби для прибирання, миття, комплект ганчірок.

Додатково:

- мікрохвильова піч;
- фільтр для води з інструкцією до використання.

Спальня. Основні вимоги до кімнат, які передбачені для спалень, - це створення зручності, тиші і гігієнічних умов проживання. Спальня на дві особи - 10-12 квадратних метрів, спальня на одну особу - не менше 8 квадратних метрів. Обладнання спалень повинно бути простим, а набір меблів - мінімальним. Попитом користуються кімнати з меблями ручної роботи. У спальні можуть бути меблі пересувні, вбудовані, або такі, що трансформуються. Основні меблі: ліжко або диван-ліжко; легкі матраци, укладені на дерев'яну або металеву раму; письмовий стіл; гардероб або вбудована шафа; стільці та дзеркало; туалетний столик.

Санітарний вузол. Звичайно найкращий варіант, коли у кожній кімнаті є свій санітарний вузол. Якщо ж він один на декілька кімнат, то мова йде про меншу ціну за послуги, ніж у першому випадку. Санітарний вузол краще розміщувати поряд із спальнями або біля кухні. З точки зору дотримання правил гігієни, а також економії води, рекомендується встановлювати душові

кабінки замість ванн. Над умивальником доцільно повісити дзеркало і поличку для зберігання приладів для гоління та косметичних процедур, необхідні розетка та вішаки для рушників. Біля, душової кабінки повинен бути вішак для халату і рушника, килимок, мильниця, поличка для косметики. Тут же має бути і смітник для відходів. Краще, щоб усі елементи оснащення були оформлені в одному стилі, вміло скомпоновані і поєднувалися з кольором стін та підлоги. Необхідні засоби для чищення, туалетний папір та паперові рушники. Якщо мова йде про

прийом туристів тільки у літній період, то туалет може бути розміщений на вулиці. Він має бути чистим, охайним, доглянутим і знаходитися на відстані не менш ніж 14 метрів від криниці та літньої кухні.

Гігієна і безпека садиби.

Стіни кімнат для проживання бажано побілити або поклеїти шпалерами. У душових, пральних і коморах для зберігання чистої і використаної білизни, туалетах, на кухнях панелі на висоту 1,8 м та стіни в місцях кріплення санітарно-технічних приладів бажано облицювати керамічною глазурованою плиткою чи іншими вологостійкими матеріалами, придатними для миття і дезінфекції. Усі приміщення, обладнання, меблі утримувати в чистоті, щоденно проводити вологе прибирання. Зміну постільної білизни проводити при кожному від'їзді гостей, але не рідше одного разу на тиждень. Постільну білизну, скатертини, рушники після прання обов'язково прасують. У кімнатах, кухнях, санітарних вузлах бажано мати кватирки, фрамуги, спеціальні отвори для провітрювання, які слід обладнати сітками. Ще краще, коли ці приміщення будуть обладнані побутовими кондиціонерами. Повний комфорт у будинку досягається сприятливою температурою, досить вологим чистим повітрям, нормальним природним та штучним освітленням, доброю звукоізоляцією. Температура має бути 20-22 градуси з відносною вологістю повітря 40-60 відсотків.

Якщо існує проблема із якістю питної води, її слід вирішувати за допомогою спеціальних фільтрів, які можна вільно придбати у продажу.

Криницю у межах садиби слід розміщувати на штучно підвищених майданчиках площею 2 x 2 м на відстані 6-10 м від жилих приміщень і 15-20 м від будівель, де утримуються домашні тварини. Господар зобов'язаний забезпечити гостей милом, посудом, щітками для одягу та взуття, туалетним папером. У межах своєї садиби господар несе повну відповідальність за безпеку прийнятих ним гостей. Він зобов'язаний відповідним чином забезпечити протипожежну безпеку садиби, надійність перекриттів на вигрібних ямах, криницях, погребях та інше. Діяльністю з надання послуг відпочиваючим можуть займатися тільки здорові члени сім'ї.

Харчування відпочиваючих. Для підтримання, здоров'я людини важливим є режим харчування, який включає час прийому їжі, розподіл протягом доби за енергетичною цінністю і складом, умови прийому їжі. Доведено, що найсприятливішим є 3 разове харчування. Рекомендуються три основні прийоми їжі на добу: сніданок, обід і вечеря. Крім того, можуть бути другий сніданок другий обід і склянка кефіру перед сном. Правильний режим харчування туристів та відпочиваючих забезпечує не лише ефективність роботи травної системи, нормальне засвоєння їжі та перебіг обміну речовин і добре самопочуття та задоволення.

Після огляду садиби і житлових приміщень господар погоджує з відпочиваючими питання щодо організації харчування, У тому випадку, коли гості виявляють бажання самостійно організовувати харчування (в межах садиби), їм надається кухня і необхідний інвентар, визначається місце прийому їжі. Якщо ж гості висловлюють бажання отримувати цю послугу від господарів, з ними погоджується приміщення, де буде організовано прийом їжі, та перелік страв, які буде готувати господиня (перші, другі та десерти), і з яких, за бажанням гостей, буде комплектуватись меню. При цьому слід надавати перевагу стравам, які виготовляють за місцевою рецептурою та з місцевих продуктів.

Погоджується кількість страв, з яких буде комплектуватись меню, вага компонентів, харчові якості кухонного обладнання та необхідний кухонний

інвентар ми розглянули у розділі, присвяченому підготовці будинку до прийому гостей. Тепер ознайомимося із основними правилами дотримання порядку і гігієни на кухні:

- інвентар: ножі, терки, дошки, лопатки, ложки та інше) має бути промаркований і окремий для сирого м'яса, сирої риби, сирих овочів і готової продукції, оселедців, хліба, гастрономії, масла, зелені тощо.

- після використання інвентар миють з миючими засобами, призначеними для миття посуду, промивають під проточною водою, ошпарюють окропом, зберігають в чистому вигляді; щітки, мочалки для миття посуду після використання промивають у розчині гарячої води з миючими засобами, просушують і зберігають у спеціально виділеному місці.

- якщо холодильник один, то потрібно правильно поділити його для зберігання різних продуктів: сире м'ясо, рибу, яйця зберігати на нижній полиці холодильника. Молоко і молочні продукти, гастрономію, жири - на верхній полиці. Усі продукти зберігати в закритому, призначеному для цього, промаркованому посуді.

- для приготування страв використовувати екологічно чисті продукти харчування, бажано з власного підсобного господарства. Якщо господар утримує корову, птицю, то обов'язково має бути довідка, видана ветеринарним лікарем про безпеку садиби.

- при виготовленні кулінарних і кондитерських виробів та страв ретельно дотримуватись послідовності процесів та технологічних режимів, процедур.

- на кухні не допускається наявність мух, прусаків, гризунів та домашніх тварин.

- сервірування столу - це своєрідне мистецтво, що вимагає від господині знання правил, відповідного естетичного смаку і фантазії.

Сервірування є повсякденне і святкове. Відповідно і посуд за призначенням поділяють на посуд повсякденного сервірування і святкового. Хоч повсякденний посуд і має бути простіший, ніж святковий, краще щоб це був

порівняно дешевий сервіз, який завжди виглядає краще, ніж набір розрізненого посуду. Сервірування столу бажано робити за традиціями місцевості або сім'ї.

Прибирання. Існує один важливий фактор, який змусить Вашого гостя, або кількох гостей, ніколи більше не повертатися до Вас. Не дивлячись на місцеві принади та пам'ятки, а також на ту насолоду, що можна від них отримати, ніщо не переконає гостя повернутися у брудну кімнату чи неприбране помешкання. Забезпечення та підтримання найвищих стандартів чистоти є найголовнішою необхідною умовою, яка може спонукати клієнта повернутися ще раз. Чому необхідно прибирати? Існують три основні причини:

- забезпечити прийнятне навколишнє середовище та покращити зовнішній вигляд. Комфортабельні кімнати для гостей та бездоганний рівень чистоти оцінюються гостями і можуть впливати на думку інших гостей. Підтримання житла у хорошому привабливому стані є життєво необхідним фактором того, що гість у майбутньому до садиби повернеться.

Рівень чистоти є показником ставлення господарів до своїх відвідувачів.

- зберегти та продовжити термін використання будинку, матеріалів та меблів, зберегти та заощадити кошти. Пил, особливо змішаний із жирними речовинами, міцно проникає в меблі та тканини і залишається до того часу, доки його звідти не видалять. Старий бруд неодмінно викликає пошкодження поверхні. Регулярне очищення з використанням відповідних методів та матеріалів допомагає запобігти псуванню поверхні.

Чистота спонукає гостей обходитися з навколишніми предметами з відповідною повагою, що, в свою чергу, зменшує затрати на їх утримання.

- запобігти поширенню інфекції, дотримуватись гігієнічних вимог. Це є однією з багатьох важливих причин, щоб усе чистити. Одним із шляхів передачі інфекції є пил, який міститься у повітрі. Дбайливе прибирання є досить ефективним методом зменшення можливості переміщення інфекції цим шляхом.

Важливо пам'ятати про культуру обслуговування гостей. Чимало власників садиб далеко не завжди розуміють, що їх шикарно обставлені спальні при

поганому обслуговуванні більше дратують, ніж приваблюють клієнтів. Плутають наявність великої кількості меблів та обладнання (люстр, канделябрів, сушок для волосся) з високими стандартами обслуговування. Проведені дослідження свідчать, що клієнт, перш за все, хоче мати:

- чисту кімнату;
- зручний матрац та ліжко;
- можливість спокійно спати вночі.

Немає потреби інвестувати багато коштів на закупку дорогих меблів та речей, якщо; ігнорується основний фактор - підтримання чистоти в кімнаті.

Кожен господар, який приймає туристів і відпочиваючих, повинен мати укомплектовану аптечку для надання першої медичної допомоги. Набір медикаментів потрібно систематично поповнювати. Укомплектовуючи аптечку ліками, необхідно подбати про їх правильне зберігання. Таблетки і драже слід тримати у водонепроникній (целофановій, скляній) упаковці, рідкі ліки-герметично закритими. Термін придатності ліків, який зазначається на кожній упаковці (пакеті, коробочці, флаконі, ампулі тощо), слід періодично перевіряти, оскільки після закінчення цього терміну вони стають неефективними, а то й шкідливими. У разі неправильного зберігання ліків під впливом вологи, світла та повітря їх властивості передчасно змінюються. Аптечки повинні зберігатися під замком, у сухому прохолодному місці.

7.4 Охорона довкілля в сільському туризмі.

Сільський зелений туризм або відпочинок у селі - цей вид дозвілля стає дедалі популярнішим серед міського населення в усьому світі. Які асоціації виникають у потенційного споживача з терміном "сільський туризм"? Як правило, це близькість до природи, щось таке зелене і затишне, чисте і мальовниче, доповнене гостинністю господарів і традиційним сільським побутом. Адже недарма синонімом сільського туризму є поняття "зелений туризм". Вийжджаючи на відпочинок у село люди прагнуть відірватися від сучасної індустріальної цивілізації, доторкнутися до прадавніх цінностей,

очистити свою душу і тіло від накипу цивілізаційного бруду. Отже, туристів у село приваблює чиста природа. Відповідно, заробіток селян, які пропонують послуги з сільського туризму, та успішність їхнього бізнесу знаходяться у прямій залежності від чистоти та привабливості довкілля. Це робить сільський туризм чи не єдиним видом діяльності, в рамках якого охорона природи стає економічно вигідною і прибутковою. Але навіть добре усвідомлюючи цей факт, багато хто з власників садиб не знає, що саме, і як слід робити для покращення стану довкілля та залучення туристів.

Відсутність промислових підприємств, недорозвиненість транспортної та інформаційної інфраструктури, слабкий розвиток сучасних інтенсивних технологій у сільськогосподарському виробництві - всі ці фактори, значно ускладнюючи життя селян, у той же час сприяли збереженню природного довкілля села, яке на сьогоднішній день стає одним із найцінніших економічних ресурсів. Економічно розвинені країни, сільська місцевість яких зазнала значно більшого індустріального та технологічного впливу, змушені шляхом великих зусиль та капіталовкладень відновлювати своє природне середовище. Українські ж села можуть похвалитися природою, яка зазнала значно меншого впливу цивілізації. Завдяки цьому спостерігається велика зацікавленість до відпочинку в українському селі з боку зарубіжних туристів таї туристичних агенцій. Та й серед українських туристів найбільшою популярністю користуються найменш "цивілізовані" села. Така ситуація створює можливість зростання добробуту сільських жителів за рахунок розвитку туристичних послуг, за умови збереження і охорони того мальовничого довкілля, яким так славиться українське село.

Таким чином, охорона довкілля стає пріоритетною сферою уваги господарів сільських садиб. І дійсно, якщо є бажання досягти успіху у діяльності з надання послуг із сільського туризму, то необхідно опікуватися не лише інтер'єром та комфортом садиби, але й привабливістю околиць села. До чинників, які у найпершу чергу будуть приваблювати відпочиваючих, належать: мальовничі краєвиди, відсутність сміття на туристичних маршрутах

та у зонах відпочинку, наявність риби у водоймах, диких тварин, птахів та рідкісних видів рослин, екологічно чисті продукти харчування та питна вода, наявність цікавих природних об'єктів. Піклуватися про все це є правом і обов'язком місцевих жителів, і ніхто краще за місцеву громаду не зможе забезпечити гідний стан довкілля та околиць свого села. І саме сільський туризм може обумовити матеріальну підтримку та зацікавленість сільських жителів у цій діяльності, адже обслуговування туристів призводить до створення нових робочих місць і підвищення добробуту не лише господаря садиби, а й цілого ряду надавачів суміжних послуг, як то виробництво продуктів харчування, предметів народних ремесел та сувенірної продукції, транспортні послуги та ін.

Слід зазначити, що охорона і збереження довкілля є не лише справою місцевої громади. Вона входить до числа найвищих пріоритетів як нашої держави, так і великої кількості громадських організацій. На підтримку таких організацій (фінансову або інформаційну) якраз і можуть спиратись місцеві громади та громадські організації у своїй діяльності, спрямованій на покращення довкілля у своїй місцевості. Як правило, фінансова підтримка здійснюється шляхом надання безоплатних грантів або пільгових інвестицій під конкретні проекти, що спрямовані на покращення стану довкілля та сталий розвиток сільської місцевості. Наведемо приклади деяких донорських організацій, до головних напрямків діяльності яких входить саме така підтримка: Фонд "Євразія", <http://www.eurasia.kiev.ua>, Міжнародний фонд "Відродження", <http://www.wart.kiev.ua/ukr> Швейцарський фонд співробітництва в Україні, <http://www.swisscooperation.org.ua/>, Британська рада в Україні <http://www.britishcouncil.org/Ukraine>, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), <http://www.usaid.kiev.ua>, Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні (URLP), <http://www.urlp.org.ua>, Польсько-Американсько-Українська Ініціатива про Співпрацю, <http://www.pauci.org.ua>, Фонд ICAP-ЄДНАННЯ, <http://www.ednannia.kiev.ua>, Програма Розвитку ООН в Україні, <http://www.undp.org.ua>, Міжнародна Благодійна Фундація "ХАЙФЕР

ПРОДЖЕКТ ІНТЕРНЕТШІЛ" <http://www.heifer.org.ua>, Фонд Розвитку Карпатського Євро регіону (Карпатський Фонд) [http://www. Carpathian foundation, org](http://www.Carpathian foundation.org).

Значну підтримку розвитку сільського туризму в цілому, а також його природоохоронній складовій зокрема, надає держава. Більшість обласних та районних держадміністрацій мають спеціальні програми туристичного розвитку своїх регіонів, до яких входить і розвиток сільського туризму. Про ці програми можна детально довідатися у відповідних управліннях або відділеннях з культури і туризму, куди також можна звертатись зі своїми пропозиціями та проектами.

Облаштування садиби.

Звісно, найбільше можливостей для піклування про довкілля є у своїй власній садибі, функціонування якої залежить лише від господаря. Саме садиба найбільш очевидно демонструє реальне ставлення до природоохоронних проблем. Використання побутової хімії, утилізація стічних вод, економія невідновлюваних ресурсів, наявність екологічно-спрямованої інформації для туристів - все це може не лише стати реальним вкладом у збереження навколишнього середовища, але й наочно продемонструє гостям небайдужість господаря до екологічних проблем.

Необхідно звернути увагу на те, що дотримання екологічних рекомендацій може бути економічно вигідним не лише з огляду на привабливість для туристів, але й у прямому підрахунку. Так, економія ресурсів не лише сприятиме зменшенню забруднення довкілля у масштабі всієї держави, але й збереже чимало грошей у сімейному бюджеті господаря садиби.

Економія води.

За наявності центрального водогону вода, як правило, постачається у садиби безперебійно, рівень води у колодязі теж коливається зазвичай незначним чином. Але більшість води, яку ми використовуємо у цілях особистої гігієни, для миття посуду, прання, прибирання, забруднюється органічними та хімічними речовинами і не завжди достатньо очищується, перш

ніж потрапити у річки та ґрунтові води. Внаслідок цього забруднюються річки, а вода з джерел, криниць та артезіанських свердловин стає непридатною для пиття. Вже зараз у густонаселених регіонах вода у більшості криниць має забруднення, що перевищує гранично допустимі концентрації. Коли це забруднення пошириться і на більш глибокі водоносні горизонти, то чистої питної води у довкіллі просто не залишиться, як це вже має місце у багатьох країнах. Економія води у побуті має два основні наслідки: з одного боку, зменшується скиди забрудненої води у довкілля, з другого боку - зменшуються витрати на очищення води та доставку її в садибу (це особливо актуально для садиб, приєднаних до комунального водогону). Варто замислитися тим, у кого встановлена система центральної каналізації: адже на очищення використаної води спеціальними очисними спорудами витрачається дуже багато енергії та коштів. Чим більше води потрапляє у каналізацію, тим більше видатків буде здійснено на її очищення. Розвиток сільського туризму (і підвищення добробуту сільського населення загалом) сприяють тому, що все більше господарів обладнують у будинку санвузол сучасного типу, що значно збільшує витрати води. В той же час її очищення у сільській місцевості далеко не завжди є задовільною.

Наведемо тут декілька порад щодо економії води у побуті:

- закривайте кран, якщо не використовуєте воду. Вода тече з крана швидше, ніж ви встигаєте її цілком використати. Пам'ятайте: за хвилину з повністю відкритого крану витікає 12 - 20 літрів;
- закривайте кран, поки Ви чистите зуби, і користуйтеся склянкою для полоскання рота. Так само робіть під час гоління;
- мийте посуд, овочі або фрукти в наполовину наповненій закритій раковині, а потім ополіскуйте їх під струменем води; заздалегідь витягайте з морозильника продукти, призначені для розморожування, а не використовуйте для цієї мети кран з теплою водою;
- негайно ремонтуйте крани і зливні бачки, що протікають. Багато протікань (це, зокрема, стосується зливних бачків) досить важко знайти. Щоб

довідатися, чи протікають ваші крани або зливний бачок, проробіть таку просту процедуру: увечері, перш ніж лягти спати, заміряйте показники Ваших лічильників холодної і гарячої води, а ранком, перш ніж скористатися туалетом або ванною, перевірте показники лічильників і порівняйте їх з тими, що Ви одержали вчора ввечері. Зрозуміло, що коли за той час, поки туалетом або ванною ніхто не користувався, показання лічильників змінилися, то Ви маєте справу з протіканням. Пам'ятайте, що десять крапель води на хвилину рівносильні втраті 2000 літрів питної води на рік. Подбайте про те, щоб у будинку завжди була запасна гумова прокладка, яку не важко замінити самостійно;

- мийте автомобіль, використовуючи відро. Якщо Ви маєте машину за допомогою шланга, то втрата води набагато збільшується;

- економно витрачайте воду у ванній кімнаті. Приймання ванни "коштує" природі 120 літрів за один раз. Звичайні душові голівки забезпечують швидкість потоку, при якій за 5 хвилин витрачається в середньому 50 літрів води. Знизити споживання води в цій ситуації можливо, вимикаючи воду при намилюванні тіла, а також намагаючись приймати душ недовго.

Прання.

Прання за допомогою пральної машини означає значну витрату води й енергії. Це особливо актуально у відношенні пральних машин колишнього радянського виробництва, оскільки всі сучасні імпортні пральні машини мають водо- і енергозберігаючі характеристики. Але навіть і в цьому випадку витрата води складає значну кількість. Можливо, деякі дрібні речі швидше і зручніше прати вручну. Ви також можете прати в пральній машині в один чітко визначений день тижня, збираючи протягом тижня всі призначені для прання речі, замість того, щоб прати їх щоразу окремо.

"Попередня" чистка. Перш ніж приступити до миття посуду, зберіть навіть найдрібніші залишки їжі і жиру за допомогою паперу. Таким чином Ви будете забруднювати воду в меншому ступені при подальшому митті. Ідеальне прання з меншою кількістю порошку. Дуже часто зазначена на упаковці кількість

порошку є завищеною. В цьому Ви можете переконатися самі, якщо спробувати експеримент трохи знизити дозу порошку при пранні. Мило краще від гелів. Піна або гель для душу є більшими забруднювачами води, ніж звичайне мило.

Уникайте використання засобів для чищення. Сьогодні на ринку можна купити засіб для чищення майже для всього - для автомобілів, меблів, духових печей, вікон і навіть шпалер. Практично всі засоби для чищення, які представлені на ринку України, є сильними забруднювачами навколишнього середовища, і в першу чергу води.

Що робити з відпрацьованою водою?

Як ретельно б Ви не економили воду, все ж повністю відмовитись від її використання вам не вдасться. Відповідно, виникає проблема: що робити з відпрацьованою водою? Адже саме вода (за рахунок її рухомості та гарних розчинних якостей) є головним транспортним засобом, з допомогою якого забруднюючі речовини потрапляють у навколишнє середовище. Тож обов'язок господаря зробити так, щоб забруднена вода з садиби завдавала якомога менше шкоди довкіллю.

Мало де в сільській місцевості України існують комунальні каналізаційні системи. Переважна більшість сільських жителів користується вигрібними ямами різного типу або просто виливає помий у сміттєзвалище. При невеликих об'ємах рідких відходів (коли вода відрами носить з криниць) завдається незначна шкода довкіллю, бо фільтраційної здатності ґрунту вистачає для затримки забруднювачів і не пропускання їх у ґрунтові води. Але при збільшенні об'ємів використаної води (наприклад, при встановленні індивідуального насоса або комунального водогону, а особливо при побудові сучасного санвузла з душем та зливним бачком) ситуація докорінно змінюється. Забруднення з водою потрапляють у ґрунтові води, річки та ставки, вони забруднюються, втрачають рекреаційну привабливість та стають небезпечними для здоров'я. Ці зміни накопичуються поступово, і на той час, коли ситуація починає викликати тривогу, виправити її вже надзвичайно важко або навіть неможливо. Наприклад, за дослідженнями останніх років, велика

кількість сільських криниць (у деяких населених пунктах до 100 %) має воду, що не відповідає санітарним нормам. Головним чином це відбувається через органічне забруднення, основним джерелом якого є побутові стічні води, які потрапляють у ґрунт. Особливо помітно збільшуються об'єми стічних вод, коли у садибі розміщуються туристи. Відповідно, плануючи надання послуг сільського туризму, слід особливу увагу приділити організації каналізаційної системи в своїй садибі.

Розглянемо кілька основних типів каналізаційних систем, що можуть бути застосовані у сільській садибі. Найпростіший септик - це односекційна ємність з водопроникним дном, куди стічні води потрапляють через каналізаційну трубу і звідки прямо через дно фільтруються в ґрунт. Такі септики не рекомендується застосовувати в місцях, де ґрунтові водоносні горизонти знаходяться близько до поверхні (ближче 4-5 метрів). Він повинен бути розташований не ближче 15 м від криниці та від берегової лінії природних водойм, нижче по схилу від криниці або водозабору. Як правило, такі септики успішно обслуговують 4-6 користувачів з видаленням твердих відходів І-2 рази на рік.

Септик з дренажною системою складається з двох основних частин гідроізольованої ємності, де накопичуються тверді залишки і дренажної системи, куди освітлена вода потрапляє переливом з верхньої частини септика і звідки фільтрується в ґрунт. Дренажну сітку розташовують нижче місць водозабору питної води за напрямком течії ґрунтових вод. На суглинках дренажна сітка має бути не ближче 20 м від водозабору, на піщаних та супіщаних ґрунтах - не ближче 50 м. Площа поля фільтрації може бути від 50 м² на піщаних ґрунтах до 250 м² на суглинках. Об'єм такого септика в розрахунку на 8-10 користувачів достатньо прийняти 2,5-3 м³, з видаленням осаду 2 рази на рік.

Локальні системи з частковим використанням автоматики складаються з кількох гідроізольованих камер, де стічні води зазнають поетапного очищення. У першій камері септика відбувається попереднє відстоювання та анаеробна

стабілізація осаду, що утворюється. Після цього частково очищена вода потрапляє в камеру аерації, заповнену подрібненим матеріалом, на поверхні якого розвиваються мікроорганізми, що харчуються органічними забрудненнями. Для забезпечення їхньої життєдіяльності спеціальний компресор невеликої потужності для постійної подачі кисню. Вода, що пройшла повну біологічну очистку, потрапляє в фільтр доочищення, а потім з допомогою насоса відкачується у дренажний колодязь. Головна перевага такої методики полягає в- відсутності необхідності застосування будь-яких реагентів та витратних матеріалів. При цьому ефективність очищення води від органічних забруднень складає до 95%, а від механічних частинок - до 92 %. Така система може переробляти до 3,5 м³ на добу і забезпечувати комфортабельне проживання до 14 чоловік.

Універсальні автономні комплекси очищення стічних вод - це, як правило, повністю автоматизовані багатокамерні системи, змонтовані у герметичних корпусах, які встановлюються та обслуговуються фірмами – постачальниками. Збалансована та багатоступінчаста очистка стічних вод, яку забезпечують такі комплекси, дає на виході воду такої якості, що її можна, наприклад, використовувати для поливу. Ці установки можуть бути розраховані на обслуговування від 5 до 80 користувачів, строк їхньої служби до капітального ремонту - до 50 років.

Наведені тут приклади індивідуальних каналізаційних систем розташовані у порядку збільшення їх ефективності та якості очистки води. Відповідно, збільшується і їхня вартість, але, як показує практика, економія на таких речах у майбутньому призводить до значно більших фінансових втрат, або навіть до трагічних наслідків, які неможливо виміряти грошима.

Енергозбереження в побуті.

Економія електроенергії не впливає безпосередньо на довкілля садиби, але свідчить про свідоме ставлення до екологічного добробуту всієї держави. Адже більшість традиційних джерел електроенергії дуже шкодять довкіллю, а також виснажують невідновні ресурси. Кожен невитрачений кіловат електроенергії

зробить нашу країну трошки чистішою, а господарю дозволить заощадити гроші. Крім того, економія електроенергії засвідчить туристам екологічний світогляд господаря, а також матиме позитивний педагогічний вплив на дітей. Сучасний побут стає все більше енергозалежним, та й вартість електроенергії постійно зростає. Отже, варто уважніше додивитись до побутових електроприладів у господарстві - тут є чимало можливостей для економії.

Холодильники

Холодильник - єдиний електричний прилад, що працює без зупинки цілодобово протягом багатьох років. Ми вимагаємо від нього не тільки безвідмовної роботи, але і помірного споживання електроенергії. Це один з головних "споживачів" електроенергії в будинку. Старі моделі набагато менш економічні в порівнянні зі своїми сучасними аналогами(на одиницю об'єму).

При придбанні нової моделі варто звернути увагу на її економічність. Зараз усім холодильникам привласнюється так званий клас економічності - від А до G. При цьому клас А говорить про те, що холодильник дуже економічний, клас В –трохи менш економічний, клас С - ще менш економічний. Клас D називають проміжним, а от класи E, F і G вважаються неекономічними. Різниця між дуже економічними моделями (клас А і В) і справжніми "ненажерами" (клас Р) може досягати 1 кВт на годину. Частіше розморожувати холодильник. При нерегулярному розморожуванні холодильник інтенсивно обростає сніжною шубою, і вся енергія буде витрачатися на підтримку цієї шуби, і чим вона товща, тим більше енергії буде витрачатись. Не відкривати холодильник часто і без особливої потреби, щоб не було зайвої витрати холоду.

Переконавшись, що холодильник установлений на значній відстані від нагрівальних приладів, наприклад, від плити або батарей, і що він не піддається впливу прямих сонячних променів. Бажано, щоб на відстані принаймні 2-5 см навколо холодильника був вільний простір. Тоді температура в ньому буде нижча.

Освітлення

Умова економічного використання освітлення - планування відповідності потреби у освітленні і встановленій освітлювальній техніці.

Необхідно планувати систему "локального" освітлення з декількох настільних ламп, бра і торшерів у різних кутах кімнати. Багатолампова люстра на стелі забезпечує освітлення всього приміщення, але веде до небажаного утворення тіні при роботі за письмовим столом, швейною машиною, у куточку з іграшками. Цілеспрямоване освітлення, незважаючи на меншу потужність ламп, забезпечить кращу освітленість без небажаної тіні.

Вимикати світло в тому випадку, якщо не має в ньому потреби. Це елементарне правило - один з основних принципів економії електроенергії. Життєвий комфорт при цьому не зміниться. Значних результатів економії можна досягнути лише в тому випадку, коли це правило дотримується кожним членом родини та туристом.

Частіше протирати лампочки і плафони. При їхньому забрудненні освітленість у будинку може знизитися на 10 -15 %. Часте вимикання звичайних ламп накаливання приводить до швидкого перегорання. Економічно вимикати звичайну лампу накаливання тільки якщо не потрібне світло протягом 10 хвилин. Для виготовлення нової лампи потрібно більше енергії, ніж заощадження при часто виключенні її на короткий час. Використовувати енергозберігаючі лампи - це дозволяє заощаджувати до 60 % електроенергії.

Зрозуміло, кожний вибирає колір стін житлового приміщення на свій смак. Але чим більше світла відбивають стіни приміщень, тим менше світлової потужності потрібно для освітлення:

- гладка біла стіна відбиває 80 % спрямованого на неї світла,
- темно-зелена відбиває тільки 15 %,
- чорна – 9 %).

Комп'ютери і телевізори.

Крім того, що необхідно вибрати модель, яка найбільш ощадливо витрачає електроенергію, потрібно також дотримуватися ряду простих правил:

- без необхідності комп'ютер не варто вмикати і, якщо користувач надовго відходить від комп'ютера, то краще його вимкнути. Якщо ж користувач йдете ненадовго, то вимикати його не варто, тому що комп'ютер від постійного вмикання і вимикання може згодом зламатися;

- приблизно те ж саме можна сказати і про телевізори. Вмикати їх варто лише при необхідності, вимикати, ідучи ненадовго, не варто. Але тут є особливості: дуже часто люди гадають, що вони вимикають телевізор, а насправді просто переключають його в режим "готовності", у якому споживається досить багато електроенергії. Тому телевізор необхідно вимикати з розетки - лише так досягається істотна економія енергії, та й пожежна безпека значно підвищується.

Автоматичні пральні машини

- необхідно використовувати пральну машину при повному завантаженні. На прання і сушіння витрачається десята частина всієї спожитої енергії. Використовувати більш коротку програму прання, результат якої влаштовує. Прання кілька разів у тиждень при неповному, завантаженні обійдеться у більшу кількість миючих засобів, води і енергії;

- необхідно виставити пральну машину на якомога меншу температуру. Найбільша кількість енергії при машинному пранні йде на підігрів води. На прання при температурі 90 градусів витрачається втричі більше, енергії, ніж на прання при температурі 40 градусів. При цьому відомим є факт, що пральний порошок розчиняється й активно реагує з брудною білизною при температурі 40 градусів. Тобто кип'ятити білизну (зменшуючи тим самим термін її використання) не обов'язково.

У родині з 4-х осіб середня місячна потреба в пранні - 22 кг білизни. Прання при повному завантаженні 5 разів (по 4,5 кг) замість прання при неповному завантаженні (по 2 кг) 11 разів приведуть до економії 15-20 кВт енергії на місяць.

Праски .

Після прання і сушіння речі, як правило, прасують. Прасування вимагає порівняно мало електроенергії (на 4 кг речей - 0,5 кВт). Але варто було б дотримуватись таких порад:

- сортувати речі в залежності від матеріалу, і прасувати при необхідній температурі;
- починати з низьких температур;
- для невеликих речей вистачає і залишкового тепла (при вимкненій прасці);
- акуратно розправляти білизну перед сушінням, що дозволить витратити менше енергії і сил на прасування;
- сушити сорочки, футболки і т.п. у розправленому вигляді, часто висушені таким чином речі не вимагають праски.

Як зберегти тепло в будинку?

На опалення будинку традиційно витрачається чимало ресурсів - газу, вугілля, дров чи електроенергії. Заощадження цих ресурсів сприяє зменшенню забруднення довкілля, а також може допомогти Вам помітно зекономити кошти. Отже, наведемо кілька порад щодо збереження тепла в будинку, а відповідно, і витрат на опалення;

- закривати штори на ніч. Мова в даному випадку йде про короткі штори, що не закривають простір навколо радіаторної батареї. Справа в тому, що через вікно "вилітає" велика кількість тепла. Тому, закриваючи на ніч короткі штори, ви частково запобігаєте такого роду витоку;
- звільняти простір навколо радіаторів. Занадто довгі штори і меблі біля радіаторних батарей помітно зменшують ефективність опалення, тому бажано, щоб простір навколо радіаторів був вільним;
- закривати двері кімнат і будинку. Необхідною умовою економії тепла є щільно закриті двері кімнат.
- установити захисний екран. Між радіаторною батареєю і стіною можна помістити своєрідний захисний екран з алюмінієвої фольги або теплозахисний екран з алюмінієвим покриттям. Найбільш економним є екран, обидві сторони

якого покриті фольгою. Фольга відбиває тепло, випромінюване радіатором, і направляє його назад у кімнату. Усе це Ви можете зробити самі. Витрачені кошти, а також час і зусилля, окупляться вже протягом декількох днів після установки. Захисним екраном може служити звичайна алюмінієва фольга. При виборі фольги варто враховувати те, яким чином ви плануєте закріпити її за радіатором. Однак у будь-якому випадку більш доцільно використовувати фольгу з так званим "глухим" шаром.

Теплозахисний екран - це плита (наприклад, ДСП), на одну сторону якої кріпиться шар алюмінієвої фольги. Теплозахисний екран встановлюється між радіатором і підвіконною стінкою таким чином, щоб поверхня, що відбиває, була розташована убік радіатора. Теплозахисний екран дозволяє заощадити набагато більшу кількість тепла, ніж алюмінієва фольга; іншою перевагою є простота зборки й установки.

Полювання на протяги. Біля чверті всього тепла, що зберігається в домі, губиться через щілини за допомогою протягів. Необхідно уважно обстежити дім - вікна, двері, стіни. Якщо протяг складно знайти, провівши рукою уздовж щілини, запаліть свічку: коливання полум'я покаже вам місце "пробоїни".

Утеплимо підвіконня. Часто протягає зі щілин під підвіконням. Закрити таку щілину або порожнину, так само, як і у випадку з віконною коробкою, можна за допомогою різних ущільнювачів - від газети або старої повсті до синтетичних ущільнювачів. Якщо щілина дуже широка, дуже ефективною може бути монтажна піна. Чим ширше підвіконня, тим менше тепла іде назовні через вікно, тому при капітальному ремонті у будинку, необхідно подумати про можливість заміни підвіконь.

Утеплюємо вікна різними способами. Найкардинальніший спосіб - встановити "склопакети", тобто вікна, стійкі до будь-яких погодних умов. Вони мають високий ступінь теплоізоляції, але мають суттєвий недолік - високу ціну.

Утеплюємо стіни. За допомогою кімнатного термометра порівняйте температуру внутрішньої стіни в будинку з температурою зовнішньої стіни. Якщо ця різниця більше 3° С, а температура зовнішньої стіни з боку кімнати

нижче 15° С, потрібно утеплювати стіну. Можна повісити на таку стіну килим, але це не дуже допоможе. Простіше всього і дуже ефективно уздовж холодної стіни установити суцільну книжкову шафу або меблеву стінку. Але якщо Вам необхідно там поставити крісло, диван або ліжко, і Ви відчуваєте холод від стіни, потрібно утеплювати її радикально по всій площі. Для утеплення стін можна використовувати різноманітні матеріали з низькою теплопровідністю, Це і дерево (дерев'яні плити, фанера), і синтетичні матеріали (пінополістирол - він же пінопласт, пінополіетилен), можна використовувати мінеральну вату (її випускають й у м'якому варіанті, і у вигляді гнучких матів, і твердих панелей), гіпсокартонні листи (ГКЛ) різних марок. Усі ці матеріали припускають таку декоративну обробку: фарбування, обклеювання шпалерами.

Утеплюємо входні двері. Один із кращих способів зберегти тепло, що іде через входні двері – поставити другі двері, створивши теплоізолюючий тамбур. І в тому випадку якщо одні входні двері, і якщо їх двоє, обов'язково встановлюємо тепло ізолятор на коробці і між коробкою і дверима. Спочатку визначаємо всі щілини, що можуть бути джерелом протягів. Щілини між дверною коробкою і стіною зашпаровуються так само, як і щілини між віконною коробкою і стіною. Для ущільнення підходить і монтажна піна, і усі уже відомі нам синтетичні ущільнювачі, і підручні домашні засоби (папір, обрізки тканини, поролону). Для рятування від протягу можна також набити внизу двері додатковий дерев'яний поріжок. Для закладення щілин між дверима і дверним косяком підходить тільки синтетичні трубчасті профілі - адже двері будемо відкривати і закривати кілька разів у день - поролон такого навантаження не витримає.

Побутове сміття і "друге життя" речей

Щодня людина викидає в середньому 1кг сміття. В урну, сміттепровід або під ноги. Дотепер ще ніхто не придумав досить безпечних способів знищення відходів. Всі установки по їхній утилізації забруднюють воду, ґрунт і повітря. Звичайно, сміття можна вдруге використовувати, але процес переробки завжди дорогий, а крім того не завжди можливий. Навчитися сортувати сміття і

знаходити йому корисне застосування, обмежувати свої бажання і навчитися берегти речі, і найголовніше – уникати робити сміття, коли це можливо. Поради для цього прості:

Не створювати зайве сміття. Намагатися не купувати товари в упаковці.

Не використовувати одноразовий посуд та інші одноразові предмети побуту (запальнички, ліхтарики, і т.п.) – замінити їх товарами багаторазового використання. Купувати напої і консерви в скляній тарі - адже її можна використовувати вдруге. У магазин ходити з полотняною сумкою, тоді не знадобляться пластикові пакети, які доводиться викидати. Не купувати у запас ліки, побутову хімію - після закінчення терміну, збереження доведеться їх викинути.

Ремонт речей. Не поспішати викидати зламану улюблену річ. Спробувати відремонтувати її. Ремонтуючи техніку або меблі, ми не тільки заощаджуємо гроші, але і зберігаємо навколишнє середовище і цим бережемо своє здоров'я!

Повторне використання. По можливості, не викидати старі, добротні речі (одяг, іграшки, побутові прилади, що працюють). Харчові відходи кухні - це прекрасний матеріал для компосту і гарантія майбутнього врожаю для грядок. Придумайте нове застосування міцним упаковкам і порожній тарі. Адже існує 100 способів використання порожньої пластикової пляшки. Знайдіть 101-й і подаруйте пляшці друге життя. Не викидайте використані аркуші паперу для нотаток. Адже є ще оборотна чиста сторона. Не забудьте здати макулатуру, пляшки, металобрухт у приймальні пункти - це відмінна сировина.

Інформація для туристів.

Чистота довкілля значною мірою залежить не лише від зусиль господаря, але й від поведінки гостей. Ніхто з них не стане свідомо завдавати шкоди природі, але хтось може просто не надавати цьому значення, а хтось навіть не знає, як слід себе поводити. Надати туристам відповідну інформацію - право і обов'язок господаря садиби. Необхідно організувати в своїй садибі інформаційний куточок десь у зручному для туристів місці, наприклад, у

вітальні або у столовій. Таку інформацію можна умовно розділити на кілька блоків.

По- перше, це має бути інформація про довкілля садиби. Сюди входять карти місцевості, рекламно-інформаційні буклети про туристичні принади краю перебування, інформація про заповідні території та пам'ятки природи, карти та схеми рекомендованих туристичних маршрутів та стежок, маршрути та розклад громадського транспорту, тощо. Такі інформаційні матеріали можна купити, або отримати безкоштовно у тих організацій, які займаються їх виданням та поширенням. Значна кількість таких видань здійснюється за рахунок грантів та інших джерел фінансування і повинна поширюватись безкоштовно. Допомогу в інформаційному забезпеченні Вам можуть надати також органи місцевої влади.

По-друге, в інформаційному куточку варто розмістити правила поведінки гостей у садибі та її довкіллі, як обов'язкові, так і рекомендовані. Далі наводиться типовий зразок таких правил.

Правила поведінки туристів.

1. Поважати місцеві традиції, звичаї і норми поведінки. Ви відпочиваєте в оточенні сільського побуту, де навіть час проходить не так, як у місті. Цей світ у своїх ключових моментах принципово відрізняється від Вашого звичного світу - цим він і гарний. Бажаєте отримати більше позитивних емоцій? Не відсторонюйтеся від незвичної манери поведінки, не осміюйте бездумно незрозумілі Вам традиції. Краще запитайте, чому так, звідки пішов такий порядок речей, навіщо так заведено. Повірте, Вам буде цікаво!

2. Цікавитися місцевими природними, культурними й історичними цінностями. Найкраще допоможе перейнятися місцевою атмосферою, зрозуміти людей, що живуть тут, їхня спадщина: місцевий етнографічний музей, монастир, заповідник, чи віковий дуб на краю села. Чим активніше Ви цікавитесь історією, культурою, природою краю, тим більше спогадів відкладеться у Вас, тим більше цікавого Ви винесете з поїздки.

3. Відвідувати найближчі пам'ятники природи, природоохоронні території. Краса місцевості - перше, що з радістю покажуть Вам господарі садиби, проведуть заповідними стежками та познайомлять з життям дикої природи свого краю. Спостерігайте за мешканцями лісу, слухайте спів птахів - ніщо так не заспокоює, ніщо так не допомагає забути про гнітючі проблеми повсякденні турботи.

4. Дбайливо ставитися до природи. Не смітіть на природі і не дозволяйте це робити іншим, а при нагоді приберіть сміття, що залишили гірше виховані туристи.

5. Надавати перевагу екологічно сприятливим видам відпочинку і розваг. Це можуть бути спостереження за мешканцями лісу: птахами, тваринами, комахами; прогулянки; спілкування з природою; спорт; збирання ягід та грибів; катання на конях. Запитайте у Ваших господарів - вони можуть запропонувати ще багато розваг, які є традиційними для даної місцевості. Фантазуйте самі - якщо Ви відпочиваєте з дітьми, можна вигадати різні ігри на свіжому повітрі, які допомагають вчитися спілкуванню з природою.

6. Заощаджувати місцеві ресурси, навіть якщо вони легкодоступні і дешеві. Припустимо, вода - що може бути більш доступним з точки зору місцевого жителя? Але підтримка системи водогону в належному стані, очищення води потребує значних витрат енергії та хімічних речовин. Сюди ж можна віднести й електроенергію: увімкнені на всю ніч світильники, працюючий телевізор, світло в порожніх кімнатах, холодильник, що відкривається надовго та без сенсу. Берегти можна й опалення, що у сільських будинках часто пічне - просто прикривайте щільно двері, що виходять на двір. Цим Ви може не дасте зайвий привід і господарю рубати ліс на дрова. А вугілля та газ узагалі відносяться до невідновних ресурсів, за зловживання якими нам не подякують наші нащадки. З іншого боку, до легкодоступних ресурсів можна віднести навіть квіти на лісовій галявинці, та й чистоту самого лісу. Ставтеся до природи дбайливо.

7. Користуватися громадським або екологічно чистим транспортом. Під екологічно чистим транспортом маються на увазі велосипеди, кінні візки,

навіть власні ноги! На перший погляд порада може видатися дивною - навіщо витрачати час на вивчення графіків рейсового транспорту, або на довгу велосипедну подорож, коли на своєму авто і швидше, і зручніше? Але запитайте краще в доріг, чи подобається їм зайве навантаження, додаткові 1.5 тонни Вашого авто, вуглекислий газ додаткової вихлопної труби? Використання альтернативного транспорту можна розглядати не як незручність, а як додаткову розвагу, зближення з місцевим розпорядком життя, або як спортивну складову відпочинку, якщо це велосипед.

8. Купувати і вживати в першу чергу продукцію місцевого виробництва. По-перше, така продукція свіжіша та, як правило, екологічно чистіша і корисніша. По-друге, це елемент колориту, за яким Ви приїхали. І по-третє, купуючи продукти на найближчому ринку чи ярмарку, Ви цим допомагаєте розвиватися місцевій економіці.

9. Не купувати продукти харчування в дрібній упаковці чи з великою кількістю обгортки. Що краще - купити кілограм сиру одним шматком чи пачку нарізаних скибочок, кожна з яких загорнута у целофан? З погляду екології і сталого розвитку перший варіант більш правильний. Будь-яка зайва упаковка, особливо виготовлена не з натуральних матеріалів, завжди має шанс не дістатися до переробки після використання продукту, а повільно (більше ста років) розкладатися у природному середовищі. Подумайте також про виготовлення пластикових упаковок - чи є екологічним технологічний процес? Ви ж, купуючи "занадто" упаковані продукти, сприяєте розвитку виробництва упаковок.

10. Використання хімічно шкідливих для навколишнього середовища речовин (пральні порошки, відбілювачі, мило й та інші миючі засоби). Не мити руки милом - це, звичайно, негігієнічно. Але не вимагати щоденної зміни постільної білизни і рушників, що перуть вищезгаданими порошками - у Ваших силах. До того ж, більшість сучасних пральних машин витрачають воду дуже неекономно: 2-4 полоскання, при яких щораз заливуються нові літри води.

Скільки хімічних сполук не потрапить у ґрунт після прання, теж, хоч і не прямо, залежить від Вас.

Сталий розвиток села, його екологічна безпека та привабливість - спільна справа як тих, хто мешкає тут, так і тих, хто приїжджає отримати задоволення від відпочинку. Саме свідомість відпочиваючих набагато полегшує зусилля тих, хто дбає про гармонійний розвиток місцевості.

Знак "Зелена садиба" - це один з інструментів, які допомагають підвищити екологічну свідомість всіх залучених до сільського туризму. Його наявність у садибі, яку Ви обрали для відпочинку - це не тільки гарантія якості навколишнього середовища, додаткові елементи привабливості; це і нагадування Вам про можливість зробити внесок у справу сталого розвитку місцевості та збереження довкілля.

В інформаційному куточку сільської садиби слід також викласти якомога детальніші описи пропозицій щодо організації дозвілля для гостей. Сюди можуть входити описи екскурсій, які Ви можете запропонувати, розклад і опис місцевих народних свят та фестивалів, у яких туристи можуть прийняти участь, пропозиції майстрів народних мистецтв та ремесел, інформація про можливість оренди коней, човнів або велосипедів, спортивних знарядь, рибальського устаткування тощо. Корисно також тут мати підшивки періодичних видань, наприклад, місцевої газети для ознайомлення туристів з життям та проблемами Вашої місцевості, екологічних видань та періодики, а також спеціалізованих видань, відповідно до профілю послуг садиби - журналів для рибалок, мисливців або любителів кінних прогулянок.

Приймаючи туристів, необхідно звернути їхню увагу на інформаційний куточок та зробити його короткий огляд - це завжди справляє приємне враження і зробить зусилля господаря більш ефективними.

7.5 Додаткові екологічно сприятливі послуги в сільському туризмі.

Для успішної діяльності у сфері сільського туризму недосить лише залучити до себе туристів та забезпечити їхнє розміщення та харчування. Як

правило, туристи хочуть, щоб їх дозвілля було також добре організоване та підготоване, і підвищеним попитом користуються послуги саме тих хазяїв, які можуть організувати для своїх гостей цікаві та насичені програми. Напрямок та орієнтація цих програм значною мірою визначаються місцем розташування садиби, але, зрештою, є питанням особистих уподобань господаря. Звісно, садиби, розташовані біля гірськолижного підйомника, на морському узбережжі або біля релігійної святині, як правило, або зовсім не потребують від господаря додаткових зусиль з організації дозвілля своїх гостей, або значно полегшують цю справу. Але у більшості випадків господарю варто запропонувати туристам навіть не один, а кілька альтернативних видів діяльності та відпочинку.

Зупинимось на так званих екологічно сприятливих видах діяльності та відпочинку. Так називають ті види дозвілля, які проходять у природному середовищі, включають у себе безпосереднє спілкування з природою та сприяють зростанню любові до довкілля і розуміння його найвищої цінності.

Найпростіший з таких видів відпочинку - це пішохідні прогулянки. Звісно, туристи можуть гуляти і самотужки. Але ж ніхто краще за господаря не знає, куди варто піти, на що звернути увагу, звідки відкриваються найкращі краєвиди і де краще влаштувати відпочинок з невеличким пікніком. Тож на туристів дуже приємне враження справить, якщо господар запропонує їм схему або карту місцевості з рекомендованими маршрутами пішохідних прогулянок та цікавими об'єктами. Непогано було б маркувати такі маршрути на місцевості фарбами різних кольорів. І, звісно ж, слід піклуватися про їх чистоту і охайність, відсутність сміття та безпечність. Варто розробити якнайширший спектр таких маршрутів, розрахованих на різні випадки та різного споживача. Адже, наприклад, спортивна молодь може зацікавитись багатокілометровою прогулянкою на цілий день, а для пенсіонерів або сім'ї з маленькими дітьми може вистачити кількох сотень метрів.

Якщо ж сам господар, або запрошений ним гід, самі проведуть туристів по цікавому маршруту і супроводять це розповідями про цікаві об'єкти та події, то

це вже буде екскурсія, яка є окремою послугою і оплачується, як правило, окремо. Дуже корисно залучати до такої діяльності дітей, котрі таким чином заохочуються до кращого пізнання рідної землі і природи, привчаються до дбайливого до них ставлення та набувають досвіду спілкування з цікавими людьми.

Якщо є можливість, то прогулянкові маршрути варто урізноманітнити, використовуючи різні засоби пересування. Прогулянки на човнах або велосипедах обов'язково запам'ятаються Вашим гостям і сприятимуть зростанню популярності ваших послуг. Оренда велосипедів або човна також є окремою послугою, яка може підвищити Ваш дохід. Необов'язково мати все це устаткування в особистій власності, часто буває простіше домовитись з кимсь із сусідів. Слід пам'ятати, що, якщо Ви надаєте туристам таку послугу (особливо за гроші), то Ви зобов'язані попідкуватись про безпеку Ваших клієнтів. Наприклад, для прогулянок на човні необхідно забезпечити туристів рятувальними жилетами, а велосипеди повинні бути укомплектовані велосипедними шоломами. Слід також провести з туристами інструктаж, в якому розповісти їм про техніку безпеки та небезпечні місця на маршрутах.

Великою популярністю серед туристів користуються кінні прогулянки верхи. Але ця справа потребує певної кваліфікації туристів та спеціально навчених коней. Кінні групи повинен супроводжувати кваліфікований інструктор, який бере на себе відповідальність за безпеку туристів. Набагато простіше запропонувати туристам кінний візок або підводу. Для міських жителів такий транспорт є дуже екзотичним і сприймається з великим ентузіазмом. Якщо є така можливість, то його слід якомога ширше використовувати замість автомобільного транспорту, наприклад, для доставки туристів до своєї садиби від поїзда чи автобуса, або для поїздок на екскурсії.

Окремим видом екологічно спрямованого дозвілля є відвідання природних об'єктів, які мають спеціальний природоохоронний статус, від пам'яток природи місцевого значення до заповідників. Такий вид дозвілля має велику популярність у всьому світі. У деяких регіонах сільський туризм практично

цілком існує за рахунок туристів, які приїжджають спеціально щоб відвідати якісь цікаві природні об'єкти. Якщо ж поблизу села нічого подібного нема – маємо можливість самі організувати надання природоохоронного статусу обраному об'єкту. Це може бути окреме дерево, овіяне місцевими легендами, мальовниче урочище, цілюще джерело або ділянка річки. Звісно, поки про "чудо природи" не дізнається весь світ, доведеться самотійно розповідати туристам все цікаве, що пов'язане, з цим об'єктом. Тут якраз можна звернутись по підтримку до місцевої влади, або до відповідних фондів і громадських організацій, і з їх допомогою видати невеликий буклет з усією цікавою інформацією.

Ще один вид спілкування з природою, також надзвичайно поширений за кордоном і популярний вже і з нашої країни, - це спостереження за дикими тваринами в їх природному середовищі. Сюди ж належить і фотополювання. Дикі тварини стали екзотикою в сучасному цивілізованому світі і заради можливості побачити їх живцем а не в телевізорі багато хто ладен їхати на інший кінець світу і платити неабиякі гроші. Навіть те, що здається вам буденним, наприклад, гніздо лелеки, їжак або жаб'яче "весілля" для міського жителя може стати одкровенням і дозволить йому відчувати себе частинкою цього прекрасного світу. Щоб забезпечити своїм гостям таку можливість, Вам варто самим уважніше придивитися до навколишнього світу, познайомитись з життям диких тварин і птахів навколо оселі господаря. Тут діти також стануть незамінними помічниками. Зверніть увагу на те, що, спостерігаючи за дикими тваринами, їх треба якомога менше турбувати своєю присутністю, особливо в період розмноження, або з малятами. Категорично недопустимо торкатись руками знайдених звірячих дитинчат, а також пташенят та яйця в гніздах - цим змушуємо батьків покинути своїх нащадків або привабити до них увагу хижаків. Найкраще спостерігати за життям дикої природи здалеку, з засідки, за допомогою бінокля - тільки так його можна побачити справжнім. Необхідно розповісти своїм гостям правила поведінки під час екскурсій і стежити за їх

виконанням, адже саме господар цієї землі і є опікуном всього, що на ній живе поряд.

Надзвичайно поширеною формою спілкування з природою є рибалка. І, хоч дехто і відмовляй цьому виду дозвілля в екологічності, саме він робить величезну кількість міських жителів прихильниками чистого довкілля. Крім того, рибалка користується все зростаючим попитом, що створює для сільських жителів можливість непогано заробляти, надаючи послуги рибалкам. Успіх цього бізнесу, знову ж таки, значною мірою залежить від стану довкілля, тобто від наявності риби у навколишніх водоймах. Це обумовлює для місцевих жителів необхідність покласти край хижацькому винищенню рибних запасів та браконьєрству, адже вони значно знецінюють туристичну привабливість даної місцини. У економічно розвинутих країнах господарі, які обрали послуги для рибалок своїм основним бізнесом, зариблюють навколишні водойми цінними видами риб, щоб привабити до себе більше туристів. В силах господаря садиби також сприяти дбайливому ставленню рибалок до водойм та рибних запасів і контролювати дотримання ними правил любительського рибальства.

Організація зони відпочинку.

Очевидно, що відпочинок на селі складається не тільки з розміщення в садибах. Переважна більшість туристів прагне відпочивати якомога ближче до природи, і завдання гостинного господаря - якнайкраще забезпечити їм таку можливість. Мальовничі та зручні для відпочинку місцини, так звані зони відпочинку, в першу чергу мають бути визначені та рекомендовані самим господарем. Сюди можуть відноситись галявини для пікніків, пляжі для купання, місця з гарними краєвидами. Про наявність таких місць варто подбати і при розробці прогулянкових та екскурсійних маршрутів. Не варто робити їх надто багато, адже зони відпочинку є центрами найбільш інтенсивного впливу людини на довкілля, та й доглядати легше за небагатьма ділянками. Звісно, вони мають бути очищені від сміття. Варто обладнати їх контейнерами для збирання сміття або, в крайньому випадку, ямами для сміття. Місце для таких ям слід обирати якнайдалі від ґрунтових вод, і не забувати закопувати їх, коли

вони заповнюються. Обов'язково треба обладнати місця для багаття - адже сліди від них не заростають кілька десятків років. На місці багаття слід викопати дернину і обгородити його камінням або цеглою, щоб зменшити можливість пожежу. На місці для пікніків доцільно побудувати навіс для захисту від дощу - тоді навіть погана погода не зіпсує гостям настрої і враження від відпочинку. Передбачити для гостей можливість користування мангалом або барбекю. Місце для мангалу варто передбачити прямо на території садиби - можливість посидіти ввечері біля вогнища високо цінується міськими жителями. Необхідно нагадувати туристам правила поведінки у зонах відпочинку.

Проблема сміття є сьогодні однією з найбільш загострених екологічних проблем майже усіх населених пунктів нашої країни. Але сміття не тільки забруднює навколишнє середовище - воно ще значно погіршує зовнішній вигляд місцевості. Цей момент є дуже принциповим для сіл, які відвідуються туристами - забруднені околиці села, смітники вздовж доріг та у лісі можуть зробити антирекламу місцевим господарям.

Тому проблему сміття треба вирішувати не тільки на рівні своєї садиби, а й на рівні села, навіть району. Більшість туристів не обмежує свій відпочинок сидінням у садибі чи на дворі: прогулянки, екскурсії, відвідання місцевих природних атракцій (річка, ліс, ставок) або пам'яток культури - одним словом, активний відпочинок - є дуже популярним серед відпочиваючих. Але якщо на території власної садиби господар ще може створити привабливі умови для відпочинку, продемонструвати охайність та хазяйновитість, то за огорожею деякі селяни вже не відчувають ніякої відповідальності за чистоту території. І турист може не приїхати вдруге відпочивати у село, хоча й був задоволений умовами проживання в садибі.

Перш за все необхідно об'єднувати зусилля. В Україні вже існують села, де туристів приймають не окремі господарі - їх приймає громада. Об'єднуватися у випадку вирішення проблеми сміття можна з метою його прибирання на території села. Також громадою можна вимагати у сільської ради встановлення

нових баків для сміття та організації своєчасного його вивозу. Це є прямим обов'язком ради, а вимагати цього - є правом сільських господарів. Дотримання чистоти та порядку не повинно обмежуватися тільки рівнем села. Не забувати ті місця, де стежками проходять найбільш популярні туристичні маршрути, де знаходяться найпривабливіші лісові галявини, не забувати про береги річки або озера, що є поблизу села. Всі ці місця повинні бути доглянутими, і тут значна роль всієї громади села.

Ще однією з головних проблем, пов'язаних із сміттям, є його переробка та зберігання. Якщо вивіз сміття у селі залишається проблематичним, можна своїми силами централізовано складувати його. Відстань від села при цьому повинна бути не дуже великою, щоб було зручно відвозити його з кожної садиби, але й не зовсім маленькою. Одним з перших кроків утилізації сміття є його розділення. Пластикові пляшки можна використати повторно (див. блок з енергозбереження), а якщо вони зовсім непотрібні - спалювати. Також спалювати можна всі компоненти сміття, які можуть згоріти. Те сміття, яке залишилося, треба закопати. При виборі місця заховування треба врахувати віддаленість його від ґрунтових вод, щоб шкідливі домішки не потрапляли у питну воду;

7.6 Екологічне маркування садиб - міжнародний досвід маркетингу.

Екологічна чистота довкілля садиби та зусилля з його підтримки можуть бути вагомим фактором привабливості для туристів. Сповістити туристів про екологічні принади садиби може спеціальний знак екологічного маркування, який надається садибі після перевірки її відповідності певному ряду вимог. Система екологічного маркування (eco-labeling) взагалі та екологічного маркування туристичної діяльності зокрема у всьому світі є дієвим інструментом маркетингу, що сприяє як розвитку туристичного бізнесу, так і збереженню довкілля. Згідно з даними експертів авторитетної громадської організації The Ecotourism Society, що спеціалізується на розвитку екологічного туризму, 85 % американських туристів надають перевагу туристичним

операторам, що опікуються довкіллям. Екологічна свідомість господарів, засвідчена відповідним сертифікатом, є важливим фактором і при виборі місць відпочинку туристами з Англії та Німеччини та, в дещо меншій мірі, з інших розвинутих країн Західної Європи. Господарі сертифікованих об'єктів туризму мають більше можливостей для реклами, а відтак і шансів знайти своїх клієнтів. Маркування запроваджується як на національному, так і на міжнародному рівнях організаціями з підтримки туризму або транснаціональними операторами туристичного бізнесу. За даними SUSTAINABLE TRAVEL INTERNATIONAL на сьогодні національні системи екологічного маркування розроблено більше, ніж у 30 країнах.

Екологічне маркування сільських садиб розглядається як інструмент сталого розвитку села. В Україні також запроваджена система екологічного маркування агросадиб знаком "Зелена садиба". Цей знак може збільшити популярність садиби серед екологічно-свідомих туристів. Знак надається Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні та може використовуватись як маркетинговий інструмент. Для власника такого знаку його привабливість забезпечується двома основними факторами: підвищеним попитом з боку туристів та першочерговим просуванням його послуг на ринок Спілкою та державними установами. Перший з цих факторів, тобто підвищення попиту, на сьогоднішній день спрацьовує головним чином стосовно зарубіжних споживачів, які є бажаними гостями в українських оселях завдяки їх високій культурі та платоспроможності. Але на відміну від європейських туристів, більшість з яких за соціальними опитуваннями надає перевагу відпочинку в екологічно маркованих оселях, авторитет знаку "Зелена садиба" у вітчизняного споживача ще належить заробити. І тут знадобляться спільні зусилля не тільки держави та громадськості, а й самих власників садиб. Що ж до просування на ринок, то ефективність цього процесу значною мірою залежить від узгодженості екологічного маркування з високим рівнем туристичного сервісу. Лише якісні послуги можуть бути предметом маркетингових зусиль.

Слід зазначити, що подібні схеми у європейських країнах мають чи мало спільних рис, що обумовлено єдиним підходом до екологічного маркування як фактору підтримки

та сприяння сталому розвитку. Це підтверджується схожістю основних розділів вимог екологічної сертифікації. До них, як правило, належать: зменшення шкідливого впливу агротуристичного об'єкту на навколишнє середовище, економія ресурсів, підтримка народних традицій та ремесел, підтримка місцевої економіки, розвиток екологічно-сприятливих видів розваг та відпочинку. За такими ж принципами побудована і схема сертифікації для отримання знаку "Зелена садиба". У перспективі назріває необхідність об'єднання різних європейських систем екомаркування в одну міжнародну. Таке об'єднання значно полегшить споживачам та турагенціям проблему орієнтування у великій кількості різних знаків, а також суттєво підвищить авторитет єдиного знаку на міжнародному рівні. Адже очевидно, що повага до знаку (а, відповідно, і ринковий попит на нього) прямо залежать від стабільності та авторитетності організації, що його запровадила. На початковому етапі прикладені зусилля можливо не відразу дадуть помітний економічний (не кажучи вже про екологічний) ефект, тож слід бути далекогляднішими і заглядати у завтрашній день.

Сьогодні для господарів агротуристичних садіб ефективність вкладання грошей в екомаркування не завжди очевидна - адже процедура екологічної сертифікації недешева, та й оплачувати її потрібно зараз, а чи приведе вона до збільшення потоку туристів - невідомо. Виконання вимог екологічного стандарту також потребує деяких витрат, що веде до зростання собівартості туристичних послуг. Розуміючи економічні складності на початковому етапі запровадження екологічного маркування, Спілка спрямовує свої зусилля на пошук альтернативних джерел фінансування процедури сертифікації.

Для отримання сертифікату «Зелена садиба» необхідно:

- уважно прочитати вимоги щодо надання цього знаку, затверджені Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

- визначитись, в якій мірі Ваша садиба відповідає згаданим Вимогам та які недоліки слід усунути для досягнення достатньої відповідності.

- усунути зазначені недоліки.

- звернутись до Спілки з проханням провести процедуру сертифікації садиби.

- продемонструвати інспектору Спілки екологічні переваги Вашої садиби та перевірити правильність заповнення анкети.

Необхідно звернути увагу на те, що екологічне маркування за програмою "Зелена Садиба" є повністю добровільним. Воно також є незалежним від категоризації за якістю розміщення, адже свідчить лише про екологічно сприятливий спосіб ведення господарства. Часом підвищення комфортності розміщення може навіть суперечити екологічним вимогам, зокрема з приводу економії електроенергії та води, або застосування засобів побутової хімії. Але ж існує чималий попит на відпочинок саме у "традиційному народному" стилі, тож, можливо, підійде саме цей напрямок розвитку. Необхідно пам'ятати також, що цю землю передаємо у спадок своїм нащадкам, тож варто попіклуватись про те, щоб вони отримали її у якомога кращому етапі.

Зупинимось на тих вимогах, невиконання яких найчастіше стає перешкодою до отримання знаку. Найчастіше це використання отрутохімікатів у городництві та садівництві. Попри всі запевнення виробників таких речовин, це є несумісним з поняттям екологічно чистих продуктів харчування, а також завдає значної шкоди біорізноманіттю навколишнього середовища, оскільки отрутохімікати знищують природних ворогів шкідників. Тож доведеться робити вибір між підвищеним урожаєм картоплі і шляхом екологічно чистого господарювання під знаком "Зелена садиба".

Ще однією вимогою, яка не завжди виконується на сьогоднішній день, є наявність довідки з санепідемстанції про відповідність джерела питної води державним стандартам. Зауважимо, що таку довідку все одно доведеться отримати всім, хто офіційно приймає туристів для відпочинку і рекламує свої послуги.

Також іноді стає проблемою неохайне сміттєзвалище на території садиби або поруч із нею. І якщо з упорядкуванням власної території у дбайливих господарів питань не виникає, то до звалища по той бік огорожі багато хто ставиться терпляче - мовляв, то не моя проблема. Саме власники агросадіб, які, як правило, є найбільш активними і передовими жителями села, повинні поклопотатися про чисте довкілля.

Знак "ЗЕЛЕНА САДИБА" надається агротуристичним садибам, які відповідають вимогам наведених нижче "НОРМАТИВІВ". Знак має три рівні якості, від першого (найнижчого) до третього (найвищого).

Для отримання знаку першого рівня садиба має відповідати всім вимогам, позначеним цифрою "1". Для отримання сертифікату другого рівня садиба має відповідати всім вимогам, позначеним цифрою "1" та 80 % вимог, позначених цифрою "2". Для отримання сертифікату третього рівня садиба має відповідати всім вимогам, позначеним цифрою "1", 80% вимог, позначених цифрою "2" та 80% вимог, позначених цифрою "3".

Для проведення сертифікації до садиби виїжджає інспектор, який перевіряє відповідність садиби зазначеним вимогам. Зібрана інспектором інформація буде надана Комісії, призначеній Спільною, яка винесе остаточне рішення про надання знаку "ЗЕЛЕНА САДИБА". Знак "ЗЕЛЕНА САДИБА" надається на термін 2 роки, що буде підтверджено відповідним сертифікатом.

Запитання до теми 7.

1. Дайте визначення поняттю сільський туризм та агротуризм.
2. Проаналізуйте основні чинники розвитку сільського туризму.
3. Перечисліть основні послуги сільського туризму.
4. Перечисліть додаткові послуги сільського туризму.
5. Яка структура типової садиби сільського туризму?
6. Основні вимоги до закладів гостинності сільського туризму.

7. Обґрунтуйте основні екологічні аспекти функціонування садиб сільського туризму.
8. Особливості облаштування системи екологічно безпечного водопостачання в сільській садибі.
9. Особливості водовідведення в садибах сільського туризму.
10. Перечисліть основні аспекти енергозбереження в сільських садибах.
11. Особливості поводження з відходами в садибах сільського туризму.
12. Формування рекреаційних зон для потреб сільського туризму.
13. Дайте визначення екологічної сертифікації садиб сільського туризму.
14. Основні складові екологічної сертифікації «Зелена садиба».

Післямова

Розвиток туристичної галузі несе за собою безліч, як позитивних так і негативних наслідків. Одним з негативних є вплив туризму на екологічний стан навколишнього середовища. Адже зараз туристична галузь насамперед

розглядається, як одне з основних джерел поповнення державного та місцевого бюджетів.

Туристична діяльність, як галузь економіки, повинна бути введена в русло збалансованого розвитку. Це значить, що екологічні питання повинні бути інтегрованими в економічну сферу туристичної діяльності, тобто вимагається розробити такі економічні важелі, які б дозволяли "повернути" назад взятє у природи, з урахуванням специфіки функціонування туристичної галузі. При аналізі взаємодії туризму і навколишнього середовища не можна обмежуватися розглядом тільки природних туристичних ресурсів. Немаловажливим значення має вплив туризму на навколишнє культурне середовище. Це, насамперед, стосується історичних та архітектурних пам'яток. Масові потоки туристів можуть завдати їм непоправимих збитків.

Туризм впливає і на населення країни, яке приймає: при відсутності цілеспрямованої туристичної політики ряду країн можуть бути нанесені серйозні збитки традиціям і способу життя місцевого населення у зв'язку з насадженням їм звичаїв, властивих промислово розвинутим капіталістичним країнам - основним постачальникам туристів. Для того, щоб індустріалізація та урбанізація не завдавали збитків навколишньому середовищу, необхідно при плануванні на регіональному рівні брати до уваги, який вплив на стан навколишнього середовища матимуть темпи росту того або іншого виду діяльності, у тому числі і туризму. План розвитку туризму повинен гармонійно вписуватися в план регіонального розвитку в цілому. За таких умов туризм не тільки не буде погіршувати стан навколишнього середовища, а перетвориться на його захисника.

Існує думка, що проблеми захисту навколишнього середовища повинні вирішуватись після економічних. Насправді збереження цілісності оточуючого середовища є важливою передумовою розвитку туризму, оскільки тільки первинна природа приваблює туристів і сприяє їх повноцінному відпочинку. Руйнування навколишнього середовища рано чи пізно приводить до зникнення в регіоні туризму як галузі економіки. На індивідуальному рівні необхідність

збереження оточуючого середовища повинна усвідомлюватись кожним відпочиваючим і відповідно буде змінене ставлення до нього. На державному рівні повинен отримати розвиток такий вид туризму, який би зміг зберегти рівновагу між навколишнім середовищем, відпочинком і економічним відновленням, або між екологією, суспільством і економікою.

Процес нового мислення повинен торкнутися також і осіб, відповідальних за туристичну діяльність, адже, щоб туризм розвивався, завдання цілеспрямованого захисту оточуючого середовища повинні стати важливішими, ніж короточасні інтереси отримання прибутку.

Рекомендована література

1. Алексеенко Н. В. Устойчивое развитие предприятия, как фактор экономического роста региона. // Н. В. Алексеенко/ Економіка і організація управління. - № 3. - 2008.- С. 61.
2. Білявський Г.О. Основи екології: теорія і практикум. Навчальний посібник / Г.О. Білявський, Л.І. Бутченко, В.М. Навроцький - К.:Лібра,2002.-352 с.
- Верещак В. Обоснование экологических инвестиций // Бизнес Информ.-1999.-№9-10.-С. 116-122.
3. Вернадский В.И. Экология - ноосфера. - М., 1994 - 327 с.
4. Герасименко В.Г. Концепція сталого розвитку туризму: етапи становлення і сучасний зміст / В.Г. Герасименко // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи : зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 1. – С.17-23.
5. Дегтярьова О. Устойчивое развитие – новая общественно-экономическая парадигма. // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2006. – Вип. 211. – С. 975 – 981.
6. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу:навчальний посібник. / Дмитрук О.Ю. - 2-е вид, - К.: Альт прес,2004.- 326 с.
7. Добровольская О.П. Обоснование системы факторов регулирования устойчивого развития рекреационных территорий / О.П. Добровольская // Информационные технологии в управлении туристической и курортно-рекреационной экономикой : матер. докл. III науч.-практ конф. – Бердянск : АУИТ "АРИУ", 2007. – С.52-58.
8. Павличенко П.Г. До питання теорії та практики сталого розвитку / П.Г. Павличенко // Еколог. вісн. – 2002. – № 11/12. – С. 10-12.
9. Екологічна освіта і сталий розвиток /В.В. Добровольський. – К.: Вид-во "Екологічний вісник". – 2002 № 11-12. – С. 16.
10. Енциклопедичний словник –довідник з туризму/ упоряд. В.А Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух– К.: Слово, 2006. – 372с.
11. Заячковська Г.А. Основні засади сталого розвитку туризму в Україні / Г.А. Заячковська // Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти :

матер. III Міжнар. наук.-практ конф. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ, 2011. – С. 36-39.

12. Загальна концепція формування екологічно сталих і високопродуктивних агроландшафтів /Булигін С.Ю. – Стан земельних ресурсів в Україні. Проблеми та шляхи вирішення. Зб. допов. Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації. – 2001. – С. 69-74.

13. Зеткина О.В. Об управлении устойчивостью предприятия. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 2003. — 134 с.

14. Казачковська Г.В. Можливості сталого розвитку туризму та курортів в Україні / Г.В. Казачковська//Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою : матер. доп. II наук.-практ. конф. – Бердянськ : АУІТ "АРІУ", 2006. – С.126-137.

15. Карпати – “зелене серце” Європи / Карпатська конвенція. Український контекст. V Всеєвропейська Конференція міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи” / Наук. редактор Ю.Шеляг-Сосонко, Мінекоресурсів України. – Київ.: КИТ,2003. – 53 с.

16. Медведев В.А. Устойчивое развитие общества: модели, стратегия. — М.: Академия, 2001. — 267 с.

17. Медоуз Д.Х. Пределы роста: пер. с англ. - М.: Изд-во МГУ, 1991. — 205 с.

18. Методичні вказівки з розробки регіональних стратегій сталого розвитку /ШапарА.Г., Ємець М.А., Копач П.І., Поліщук С.З., Тяпкін О.К., Хазан В.Б. – Дніпропетровськ: Вид-во "Моноліт". – 2003. – 131 с.

19. Люкшандерль Л. Спасите Альпы: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1987. – 168 с.

20. Перші кроки у сільському зеленому туризмі //Туризм сільський зелений. – 2007- №1.С.6 – 82.

21. Порядок денний на XXI століття: національний шлях до гармонійного розвитку/Шевчук В., Саталкін Ю., Білявський Г., Медведенко І., Навроцький В., – К.: "Літсофт", 2002. – 51 с.

22. Програма дій «Порядок денний на 21 ст.»– К.: Інтелсфера, 2000-360 с.

23. Ревин С.Ф. Переход к устойчивому развитию туризма: проблемы и специалисты для их решения / С.Ф. Ревин, Н.В. Шадрин // Культура народов Причерноморья. – 2000. – № 12. – С.66-67.
24. Розвиток туристичного бізнесу регіону /І.М.Школа, Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук, В.Ф. Кифяк, І.В. Бутирська [та ін.] за ред. д.е.н., проф. І.М. Школи . - Чернівці: Книги-21, 2007.- 292 с.
25. Садеков А.А. Предпринимательство и устойчивое развитие: монографія / А.А.Садеков //Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2002. - 450с.
26. Свірідова Н.Д. Концепція сталого розвитку туризму в сучасних умовах / Н.Д. Свірідова // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 176. – С.166-168.
27. Сергеева Т.К. Экологический туризм:учебник / Т.К.Сергеева - М.: Финансы и статистика, 2004.- 360с.
28. Сталій розвиток суспільства: 25 запитань та відповідей. - Тлумачний посібник /упоряд. В. Підліснюк - К.: Поліграф експрес, 2001.-28 с.
- Сухорукова Т.В. Экономическая устойчивость предприятия / Т.В.Сухорукова // Экономика Украины. —2001. — № 5. —С. 48-52.
29. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.] / Т.І. Ткаченко. – К. : Вид-во КНТЕУ, 2009. – 463 с.
30. Топчиев А.Г., Циншен Ван. Устойчивый туризм и экотуризм: тенденции и проблемы развития // Устойчивое развитие экологического туризма на Черноморском побережье: сб. материалов симпозиума. - Одесса, ЦНТЭГГЙ, 2003. - С. 241-249.
31. Туристична діяльність. Нормативна база /упор. О.М. Роїна.- К.:КНТ, 2005.- 448 с.
32. Устойчивое развитие рекреационно-экономического комплекса Крыма. / кол-в авторов под ред. А.В. Ефремова. - Симферополь: Таврия, 2002. - 300 с.
33. Устойчивое развитие туризма. Доклад Генерального секретаря // Комиссия по устойчивому развитию. Организационная сессия (30апр. - 2 мая 2001г.). - Нью-

Йорк: ООН,2001. E/CN. 17/2001/PC21.-5 с.

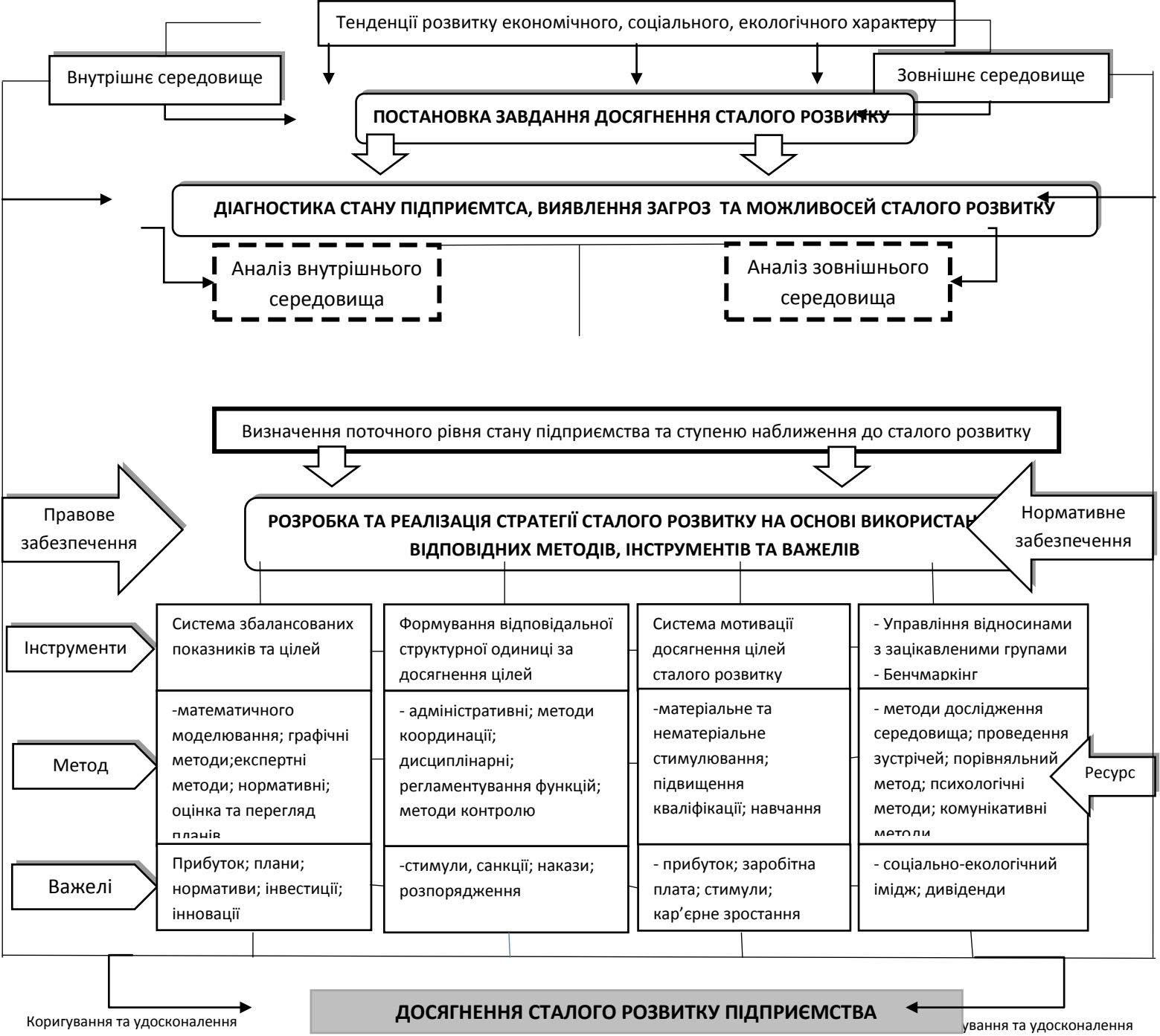
34. Храбовченко В.В. Экологический туризм[Текст]: учебное пособие /- В.В. Храбовченко.- М: Финансы и статистика, 2004.- 298 с.-ISBN

35. Глобальный этический кодекс туриста. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tourlib.net/wto/kodeks.pdf>

36. Матеріали про Карпатську Конвенцію. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://mail.menr.gov.ua/publ/bernconven/>

37. Квебекская декларация по экологическому туризму 22 мая 2002 г. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.world-ecotourism.org/ruso/global/globalcodeethicscode/documents>

ДОДАТОК А - Формування концепції сталого розвитку підприємства.

Додаток Б

Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (витяг)

(Конвенцію ратифіковано Законом
N 1672-IV ([1672-15](#)) від 07.04.2004)

{ Додатково див. Протоколи до Конвенції:
([998_366](#)) від 19.06.2008
([998_532](#)) від 27.05.2011 }

Офіційний переклад

"Сторони",

ВИЗНАЮЧИ, що Карпати є унікальним природним скарбом визначної краси та екологічної цінності, важливим центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок, необхідним середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які знаходяться під загрозою зникнення та найбільшою у Європі територією з незайманими лісами, та

УСВІДОМЛЮЮЧИ, що Карпати є важливою частиною екологічного, економічного, культурного, рекреаційного довкілля та середовища існування у серці Європи, спільного для багатьох народів та країн;

УСВІДОМЛЮЮЧИ важливість та екологічну, культурну і соціально-економічну цінність гірських регіонів, що спонукало Генеральну Асамблею Організації Об'єднаних Націй проголосити 2002 рік міжнародним роком гір ([995_612](#));

ВИЗНАЮЧИ важливість гірських регіонів, як це закріплено у розділі 13 (Сталий розвиток гірських регіонів) Декларації щодо довкілля та розвитку ("Порядок денний на 21 сторіччя", Ріо-де-Жанейро, 1992 рік), а також у Плані дій Світового Самміту з проблем сталого розвитку,

ПОСИЛАЮЧИСЬ на Декларацію з питань довкілля та сталого розвитку в Карпатському та Дунайському регіонах (Бухарест, 2001 рік);

БЕРУЧИ ДО УВАГИ відповідні положення і принципи, закріплені у відповідних глобальних, регіональних і субрегіональних правових документах, стратегіях і програмах з довкілля;

МАЮЧИ НА МЕТІ забезпечити більш ефективне виконання таких вже існуючих інструментів, та МАЮЧИ ЗА ОСНОВУ інші міжнародні програми;

ВИЗНАЮЧИ, що Карпати являють собою середовище, в якому проживає місцеве населення, та

ВИЗНАЮЧИ внесок місцевого населення у сталий соціальний, культурний і економічний розвиток та у збереження традиційних знань у Карпатах;

ВИЗНАЮЧИ важливість субрегіональної співпраці для охорони та сталого розвитку Карпат у контексті процесу "Довкілля для Європи";

ВИЗНАЮЧИ досвід, отриманий в рамках Конвенції щодо охорони Альп (Зальцбург, 1991 рік), як успішну модель для охорони довкілля та сталого розвитку гірських регіонів, що забезпечує гарну основу для нових партнерських ініціатив та подальшого зміцнення співпраці між Альпійськими та Карпатськими державами;

УСВІДОМЛЮЮЧИ той факт, що зусилля, спрямовані на охорону, збереження та стале використання природних ресурсів Карпат, не можуть бути досягнуті лише однією країною, а вимагають регіональної співпраці; а також, що зростає важливість транскордонного співробітництва у досягненні екологічної цілісності;

Домовилися про таке:

Стаття 1

Сфера застосування

1. Конвенція застосовується до Карпатського регіону (далі - "Карпати"), який буде визначений на Конференції Сторін.
2. Кожна Сторона може поширити застосування цієї Конвенції та її протоколів на додаткові частини її національної території, зробивши відповідну заяву Депозитарію, за умови, що таке розширення необхідне для виконання положень Конвенції.

Стаття 2

Загальні цілі та принципи

1. Сторони проводять всебічну політику та співпрацюють для охорони та сталого розвитку Карпат з метою, зокрема, поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини.
2. Для досягнення цілей, зазначених у пункті 1, Сторони вживають відповідних заходів у сферах, охоплених у статтях 4-13 цієї Конвенції, підтримуючи:
 - a) принципи запобігання та застереження;
 - b) принцип "забруднювач платить";
 - c) участь громадськості та залучення заінтересованих організацій;
 - d) транскордонну співпрацю;
 - e) інтегроване планування та управління земельними та водними ресурсами;
 - f) програмний підхід; та
 - g) екосистемний підхід.

3. Для досягнення цілей, визначених цією Конвенцією, та забезпечення її виконання Сторони можуть, у разі необхідності, розробляти та приймати Протоколи.

Стаття 3

Інтегрований підхід до управління земельними ресурсами

Сторони застосовують підхід інтегрованого управління земельними ресурсами, як це визначено у розділі 10 "Порядку денного на 21 сторіччя", шляхом розробки і виконання відповідних інструментів, таких як плани щодо інтегрованого управління, що стосуються територій цієї Конвенції.

Стаття 4

Збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття

1. Сторони здійснюють політику, спрямовану на збереження, стале використання та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття на всій території Карпат. Сторони вживають відповідних заходів для того, щоб забезпечувати високий рівень охорони та сталого використання природних та напівприродних середовищ існування, їхню цілісність і взаємозв'язок, а також видів флори і фауни, характерних для Карпат та, зокрема, охорону зникаючих видів, ендемічних видів та великих хижаків.

2. Сторони сприяють належному поводженню з напівприродними середовищами існування, відтворенню деградованих середовищ існування та підтримують розробку та виконання відповідних планів управління.

3. Сторони проводять політику, спрямовану на запобігання ввезенню неаборигенних видів та поширенню генетично модифікованих організмів, які становлять загрозу екосистемам, середовищам існування чи видам, а також на їхній контроль або знищення.

4. Сторони розвивають сумісні системи моніторингу, координовані регіональні інвентаризації видів та середовищ існування, координовані наукові дослідження та їхню роботу у мережі і/або сприяють їм.

5. Сторони співпрацюють щодо розвитку екологічної мережі в Карпатах як складової частини всеєвропейської екологічної мережі, створення та підтримання Карпатської мережі природоохоронних територій, а також посилюють заходи щодо збереження та сталого управління на територіях, розташованих за межами природоохоронних територій.

6. Сторони вживають відповідних заходів для включення цілей збереження та сталого використання біологічного та ландшафтного різноманіття до окремих напрямків державної політики, таких як гірське сільське господарство, гірське лісове господарство, управління басейнами річок, туризм, транспорт та енергетика, промисловість та гірничодобувна діяльність.

Стаття 5

Просторове планування

1. Сторони проводять політику просторового планування, спрямовану на охорону та сталий розвиток Карпат, яка враховує особливі екологічні та соціально-економічні умови в Карпатах та їхніх гірських екосистем, та є вигідним для місцевого населення.

2. Сторони прагнуть координувати просторове планування на прикордонних територіях, шляхом розробки транскордонних та/або регіональних політики та програм просторового планування, покращення та підтримки співпраці між відповідними регіональними та місцевими установами.

3. Розробляючи програми та політику просторового планування, особливу увагу, зокрема, слід звернути на:

- а) транскордонну транспортну, енергетичну і телекомунікаційну інфраструктуру та послуги;
- б) збереження та стале використання природних ресурсів;
- с) узгоджене планування міських та селищних прикордонних територій;
- д) запобігання транскордонному впливу забруднення;
- е) інтегроване планування землекористування та оцінка впливу на довкілля.

Стаття 6

Стале та інтегроване управління водними ресурсами та річковими басейнами

Сторони, враховуючи гідрологічні, біологічні і екологічні, а також інші особливості басейнів гірських річок:

- а) вживають відповідних заходів для сприяння політиці, що поєднує стале використання водних ресурсів та планування землекористування, маючи на меті здійснення політики та планів, які ґрунтуються на інтегрованому підході щодо управління річковими басейнами, визнаючи важливість попередження, управління і контролю над забрудненнями і повеннями, зменшення фрагментації водних середовищ існування;

б) проводять політику, спрямовану на стале управління поверхневими та підземними водними ресурсами, забезпечуючи достатнє постачання поверхневих та підземних вод гарної якості, яке необхідне для сталого, збалансованого та раціонального водокористування, а також належне знезараження та обробку стічних вод;

с) проводять політику, спрямовану на збереження природних водостоків, джерел, озер та ресурсів підземних вод, а також на збереження та охорону водно-болотних угідь і водно-болотних екосистем, охорону від негативних природних та антропогенних явищ, таких як повені та аварійне забруднення водних ресурсів.

д) продовжують розробляти узгоджену або спільну систему заходів, дій та раннього попередження щодо транскордонних впливів на водний режим повеней і аварійного забруднення водних ресурсів, а також співпрацюють щодо запобігання та зменшення пошкоджень та надання допомоги у роботах з відновлення.

Стаття 7

Стале сільське та лісове господарство

1. Сторони підтримують стале управління земельними ділянками, що традиційно обробляються людиною, і вживають відповідних заходів щодо розробки та здійснення їхньої сільськогосподарської політики, враховуючи потреби щодо охорони гірських екосистем та ландшафтів, важливості біологічного біорізноманіття, а також враховуючи менш сприятливі умови для розвитку сільського господарства в гірських районах.

2. Сторони проводять політику, спрямовану на розвиток та розробку відповідних документів, таких як надзвичайно важливі агроекологічні програми у Карпатах, які сприяють інтеграції екологічних інтересів до сільськогосподарської політики та планів управління земельними ресурсами, враховуючи при цьому важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем, таких як природні та напівприродні пасовища як частини екологічних мереж, ландшафтів та традиційного землекористування.

3. Сторони проводять політику, спрямовану на сприяння та підтримку використання документів та програм, які відповідають міжнародно-узгодженим принципам щодо сталого управління лісовими ресурсами.

4. Сторони використовують практику щодо сталого управління гірськими лісами у Карпатах, враховуючи численні функції лісів, важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем, а також менш сприятливі умови у гірських лісах.

5. Сторони проводять політику, спрямовану на визначення природоохоронних територій в природних, особливо в незайманих лісах достатнього розміру та кількості для того, щоб обмежити чи пристосувати їхнє використання відповідно до поставлених завдань щодо їхнього збереження.

6. Сторони сприяють застосуванню безпечних для довкілля заходів у сільському та лісовому господарстві, які забезпечують необхідну затримку опадів у горах з метою кращого запобігання повеням та підвищення безпеки життя і майна.

Стаття 8

Сталий транспорт та інфраструктура

1. Сторони проводять політику планування і розвитку щодо сталого транспорту та інфраструктури з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони вразливих територій, зокрема регіонів, багатих на біорізноманіття, територій, на яких знаходяться міграційні шляхи, або тих, що мають міжнародне значення, охорону біологічного різноманіття та ландшафтів, а також тих територій, що мають особливе значення для туризму.

2. Сторони співпрацюють щодо розробки сталої транспортної політики, яка забезпечує переваги мобільності та доступу в Карпатах, водночас зменшуючи негативний вплив на здоров'я людей, ландшафти, рослини, тварин та їхні середовища існування, та враховуючи потреби управління сталим транспортом на всіх стадіях планування розвитку транспорту у Карпатах.

3. На екологічно вразливих територіях Сторони співпрацюють щодо розробки моделей екологічно безпечного транспортування.

Стаття 9

Сталий туризм

1. Сторони вживають заходів для сприяння сталому туризму в Карпатах, який приносить користь для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, та посилюють з цією метою співпрацю.

2. Сторони проводять політику, спрямовану на сприяння транскордонній співпраці для підтримки розвитку сталого туризму, розробляючи координовані або спільні плани управління транскордонними чи прикордонними природоохоронними територіями та іншими об'єктами, що становлять інтерес для туризму.

Стаття 10

Промисловість та енергетика

1. Сторони сприяють застосуванню більш чистих технологій виробництва з метою адекватного попередження, реагування та ліквідації промислових аварій та їхніх наслідків, а також для охорони здоров'я людей та збереження гірських екосистем.

2. Сторони проводять політику, спрямовану на запровадження екологічно безпечних методів виробництва, розподілу та використання енергії, які зменшують негативний вплив на біорізноманіття та ландшафти, включаючи більш широке використання відновлюваних джерел енергії та енергозберігаючих технологій, коли це необхідно.

3. Сторони мають на меті зменшення негативного впливу на довкілля від розробки мінеральних родовищ і забезпечення адекватного екологічного нагляду за технологією та практикою гірничих робіт.

Стаття 11

Культурна спадщина та традиційні знання

Сторони проводять політику, спрямовану на збереження та підтримку культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, виробництва та продажу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості. Сторони спрямовують свої зусилля на збереження традиційної архітектури, особливостей землекористування, місцевих порід домашніх тварин та різноманіття культивованих рослин і стале використання диких рослин у Карпатах.

Стаття 12

Система оцінки/інформації про стан довкілля, моніторинг та раннє попередження

1. Сторони, у разі необхідності, здійснюють оцінку ризиків, впливу на навколишнє середовище та стратегічну екологічну оцінку, враховуючи особливості Карпатських гірських екосистем, а також проводять консультації стосовно проектів транскордонного характеру в Карпатах та здійснюють оцінку їхнього впливу на навколишнє середовище з метою уникнення транскордонних шкідливих наслідків.

2. Сторони проводять політику, використовуючи існуючі методи моніторингу та оцінки, спрямовану на сприяння:

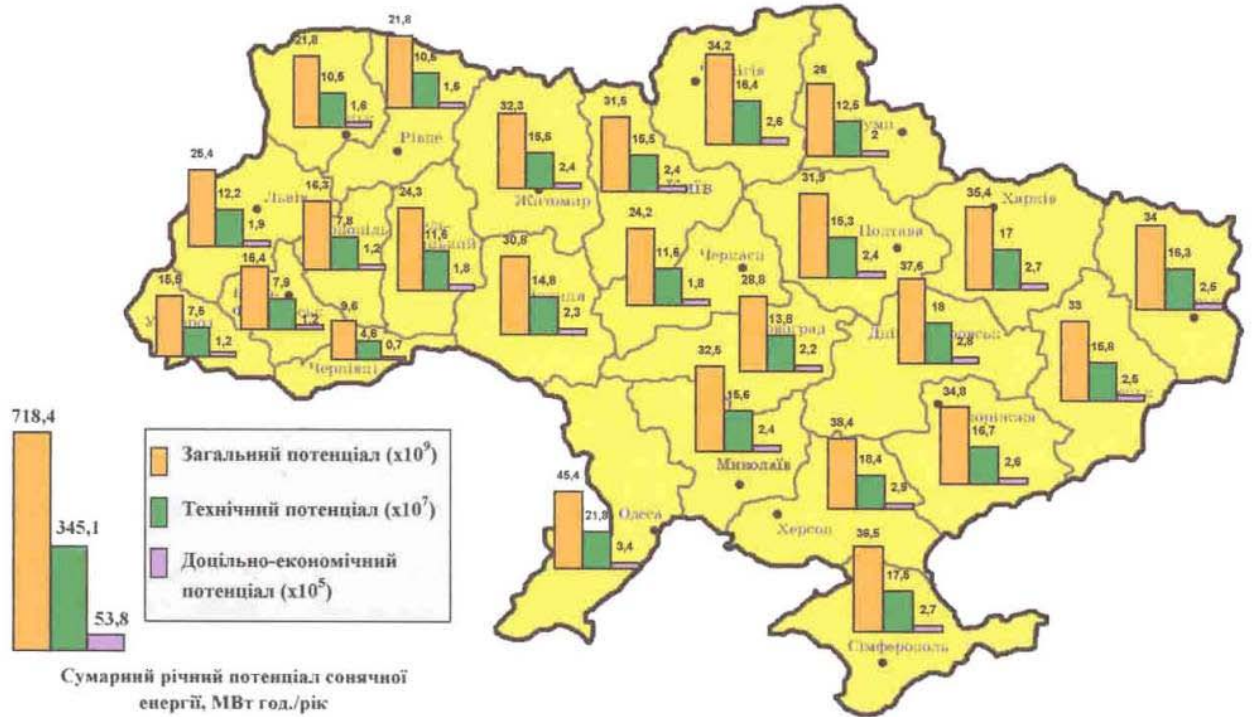
- а) співпраці у здійсненні науково-дослідної діяльності та наукових оцінок у Карпатах;
- б) спільним або взаємодоповнюючим моніторинговим програмам, включаючи систематичний моніторинг стану довкілля;
- с) порівнянності, взаємодоповнення та стандартизації методів дослідження, та відповідних заходів щодо збору даних;
- д) гармонізації існуючих та розробці нових екологічних, соціальних та економічних показників;
- е) системі раннього попередження, моніторингу та оцінки природних та техногенних ризиків та загроз; та
- ф) інформаційній системі, доступній всім Сторонам.

Стаття 13

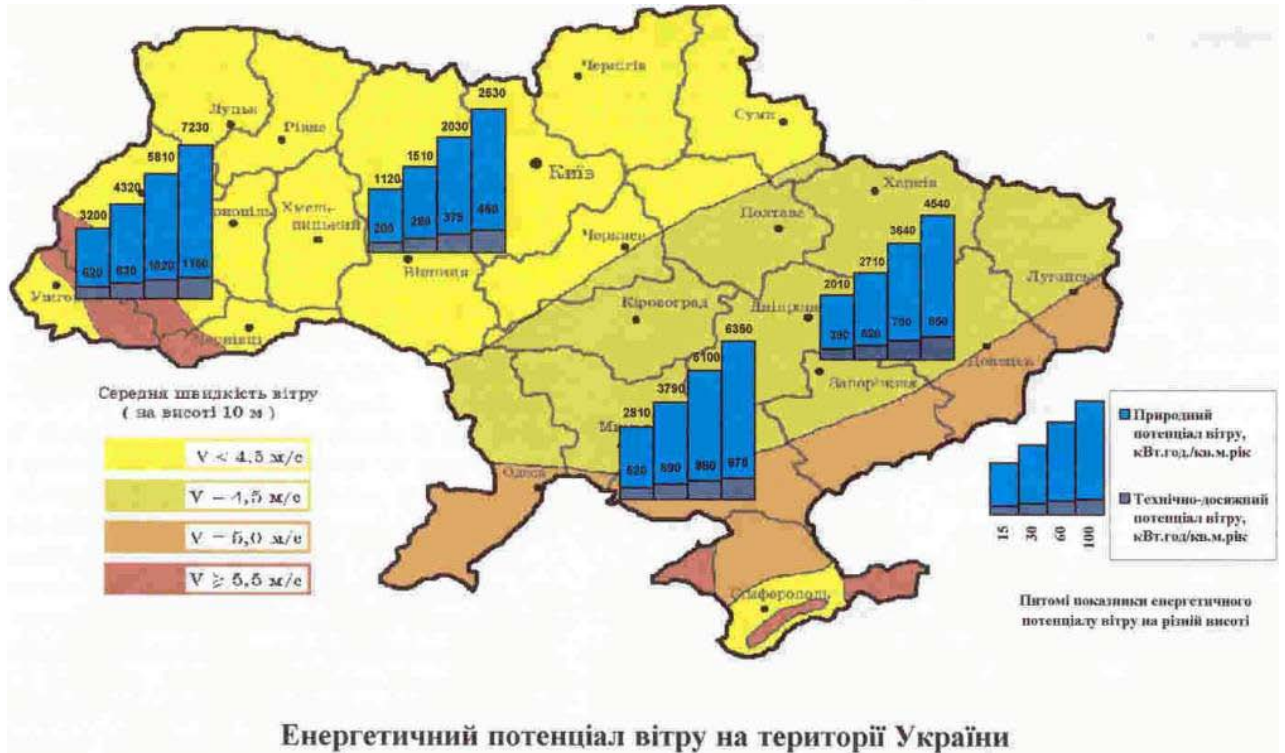
Підвищення обізнаності, освіта та участь громадськості

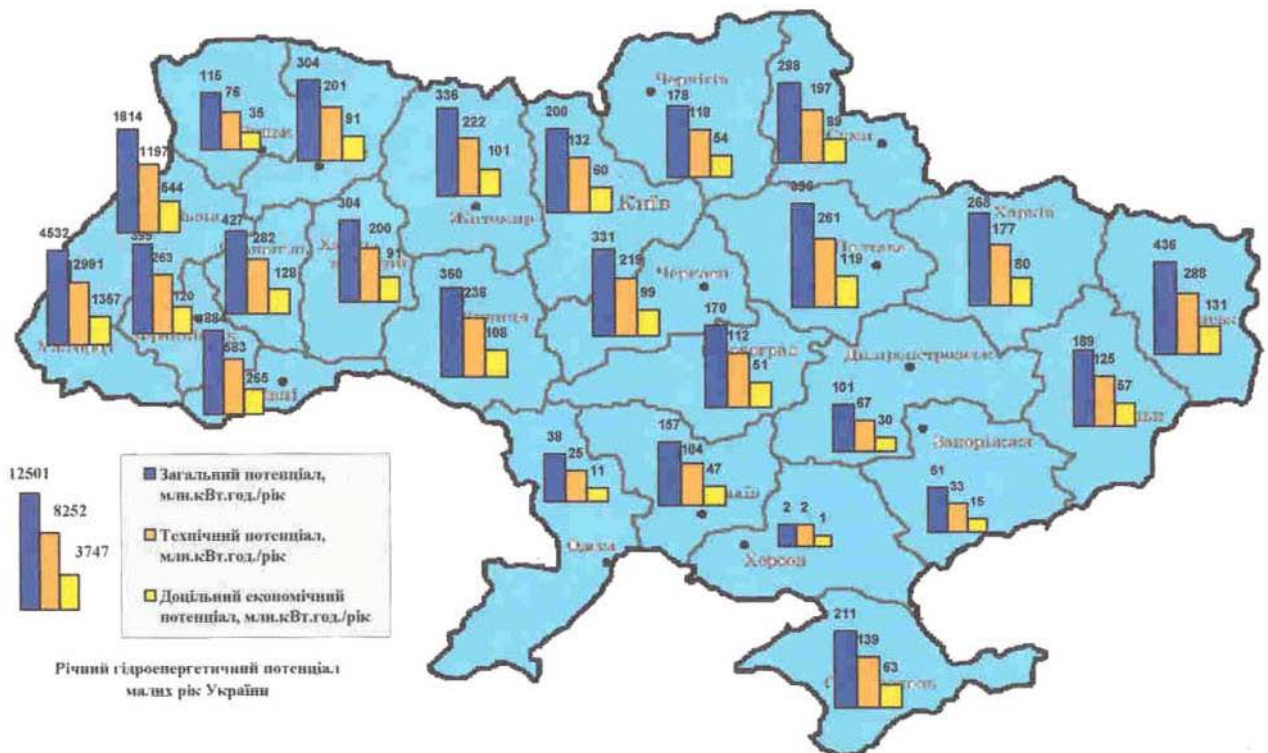
1. Сторони проводять політику, спрямовану на підвищення екологічної обізнаності та покращення доступу громадськості до інформації щодо охорони і сталого розвитку Карпат та сприяння відповідним освітнім заходам та програмам.
2. Сторони проводять політику, яка гарантує участь громадськості у прийнятті рішень стосовно охорони і сталого розвитку Карпат та виконання цієї Конвенції.

Додаток В - Потенціал відновлювальних джерел енергії в Україні

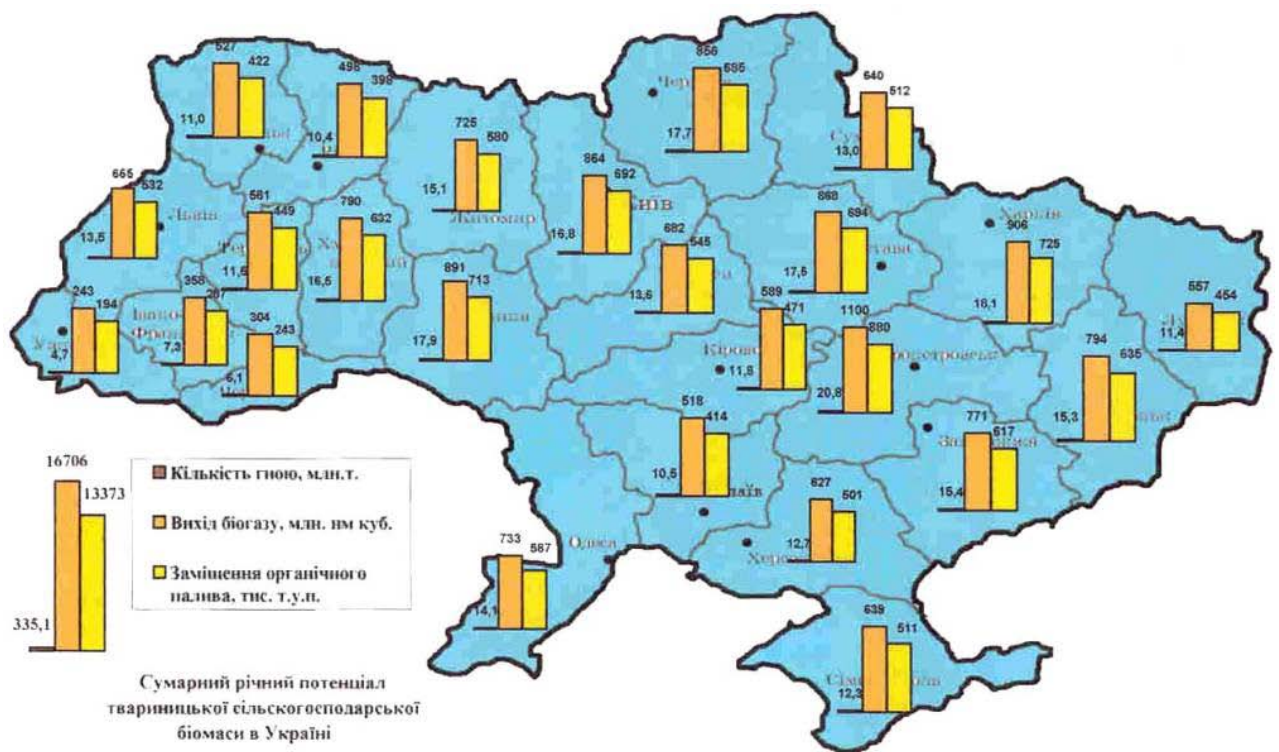

Потенціал сонячної енергії на території України

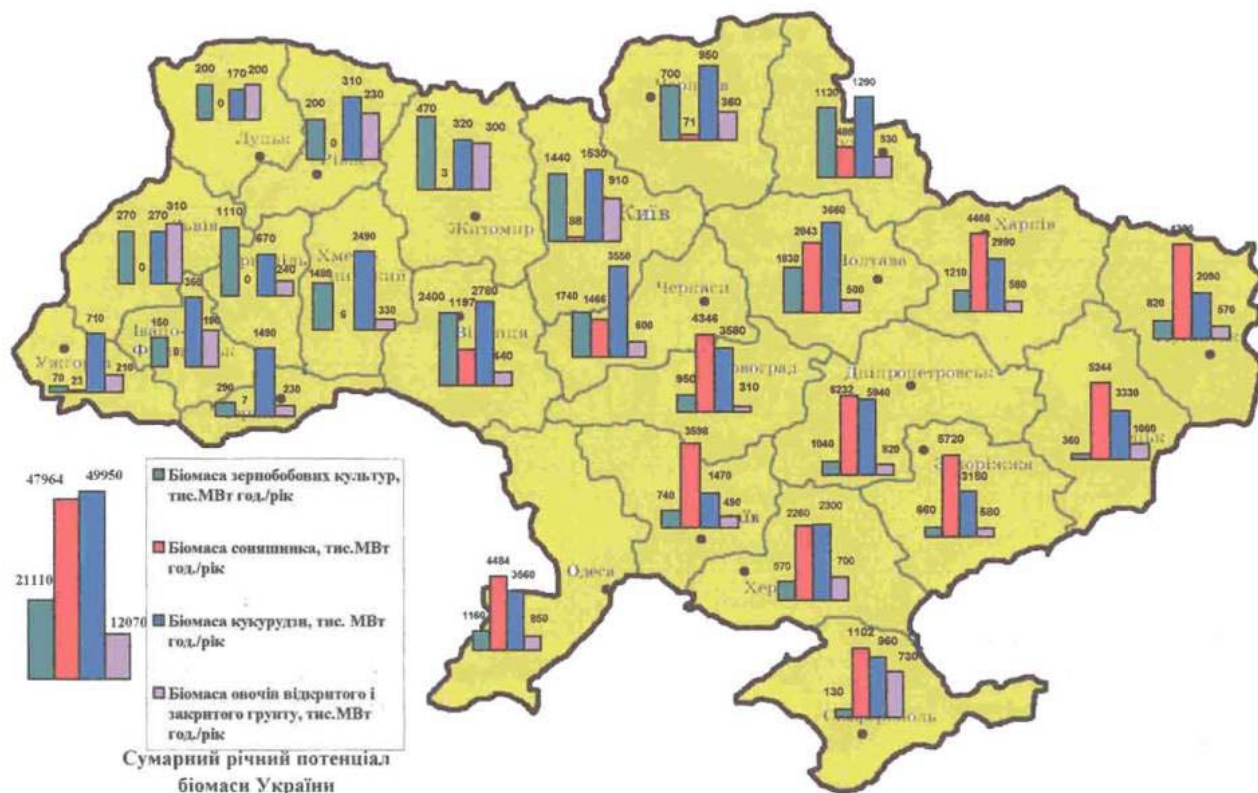

Гідроенергетичний потенціал малих рік України

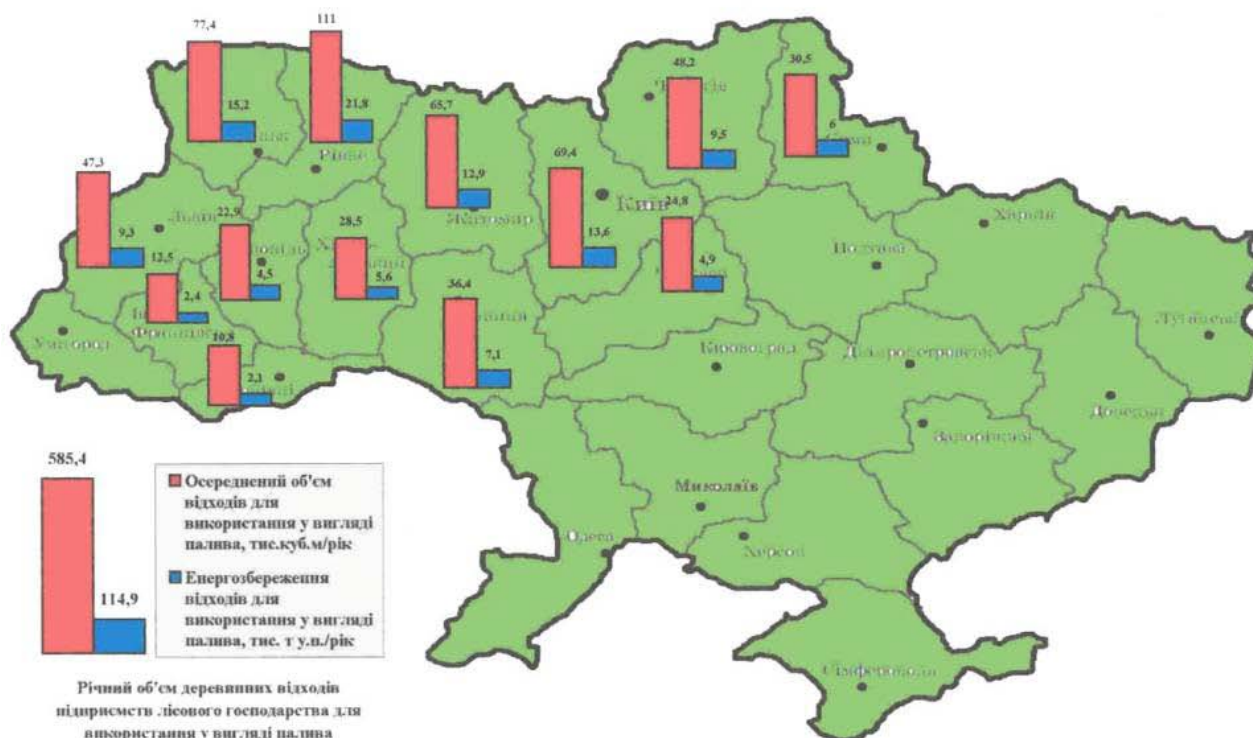

Потенціал тваринницької сільськогосподарської біомаси в Україні

Продовження додатку В

Потенціал рослинної сільськогосподарської біомаси України

Потенціал відходів лісу в Україні

Додаток Г. Довідкові документи для консультацій на рівні міністрів з питань енергії і навколишнього середовища з метою, регулювання хімічних речовин, а також туризму і довкілля.

Дев'ята спеціальна сесія Ради управління ЮНЕП
Глобальний форум з навколишнього середовища на рівні міністрів
Дубай, 7-9 лютого 2006 року

I. Вплив туризму і його можливості

A. Туризм як фактор, що впливає на зміну навколишнього середовища

1. Туризм являє собою важливий економічний і соціальний фактор в світі, масштаби якого і ймовірність подальшого розвитку роблять серйозний вплив на навколишнє середовище в місцевому та глобальному масштабі. У 2004 році було зареєстровано 760 млн. Туристів з різних країн. Прогнози, підготовлені Всесвітньою організацією з туризму, показують, що цей показник до 2002 року подвоїться. Ці дані стосуються лише міжнародного туризму - в багатьох країнах так званих внутрішніх туристів значно більше, ніж іноземних. За оцінками, завдяки туризму 215 млн. Чоловік мають роботу (8,1 відсотка від загального показника по світу).

2. Останні тенденції та прогнози говорять про те, що туризм пошириться і на нові напрямки. У пропорційному відношенні в найближчі десять років туризм буде швидше розвиватися в менш розвинених країнах, ніж в розвинених країнах, і на ринку зростає інтерес до сільського і спортивного туризму в порівнянні з традиційним відпочинком на курортах. Хоча це може сприятливо позначитися на економічному розвитку і боротьбі з бідністю, це також вплине на екологічну обстановку в районах, в яких до цього туризм не розвивався.

3. Крім динамічного розвитку туризму, слід додатково звернути особливу увагу на туризм в рамках екологічної політики в тому, що стосується особливої двостороннього зв'язку між індустрією туризму і навколишнім середовищем. На відміну від більшості інших видів економічної діяльності благополучний стан індустрії туризму як такої серйозно залежить від якості навколишнього середовища. Туристи стали все частіше шукати привабливі незабруднені місця для їх відвідування, і участь у туристичній індустрії може також змусити місцеве населення більше уваги звертати на необхідність збереження

навколишнього середовища. Оскільки висока якість навколишнього середовища є основною частиною забезпечення розвитку туризму, туризм може стати фактором, що робить додатковий економічний і політичний вплив в плані збереження навколишнього середовища.

В. Основні наслідки туризму

4. Негативні наслідки туризму для навколишнього середовища включають в себе наступне:

а) викиди парникових газів та інших забруднюючих речовин, що сприяє глобальному потеплінню і зміни клімату, а також впливає на стан повітря на місцях. Це, як правило, пояснюється використанням повітряних суден і автомобілів в туристичних цілях. За оцінками, на частку туризму може припадати до 5,3 відсотка загальних антропогенних викидів парникового газу, а серед них 90 відсотків - через використання транспортних засобів;

б) створення туристичних об'єктів в чутливих до змін середовищах існування, що призводить до фізичного погіршення стану землі, завдає шкоди екології і призводить до втрати біорізноманіття, а також порушує природний ландшафт. Такий збиток може бути нанесений або в результаті процесу будівництва, або внаслідок змін, що відбуваються в порядку землекористування. Одним з найбільш серйозних наслідків розвитку індустрії туризму є порушення стану навколишнього середовища в прибережних районах;

с) функціонування туристичних об'єктів пов'язано з використанням невідновлюваних або цінних природних ресурсів, таких як питна вода і викопне паливо, а також призводить до накопичення забруднюючих речовин і відходів. Останнє включає в себе видалення побутових стічних вод і накопичення твердих відходів.

5. Туризм може також надавати і негативний соціальний вплив, що має серйозні наслідки для регулювання екологічних ресурсів. У багатьох громадах нестача питної води створює серйозну проблему, яка може придбати значно більші масштаби в результаті розвитку туризму. У деяких місцях частка щоденного споживання води туристами може бути в 10-15 разів більше, ніж серед місцевих жителів. Пробки на дорогах, викликані розвитком туризму, можуть серйозно впливати на якість життя на місцях, що вимагає прийняття ефективних заходів регулювання. Це також завдає для місцевого населення частковий або повний шкоди фізичним зручностей.

6. Існує також цілий ряд моментів, коли туризм може позитивно сприяти поліпшенню навколишнього середовища, головним чином завдяки його соціально економічних наслідків. До них належать такі:

а) забезпечення безпосереднього джерела надходжень для цілей збереження навколишнього середовища. У багатьох країнах національні парки і заповідники не отримують достатньої фінансової підтримки від держави, і вони в основному залежать від надходжень, одержуваних від відвідувачів у вигляді плати за вхід, і інших доходів, для того щоб вони могли займатися збереженням навколишнього середовища. Свою роль тут відіграють і пожертвування відвідувачів і спонсорів з промислових кіл;

б) забезпечення джерела надходжень для місцевих громад, наприклад, це стосується сфери харчування, готельного розміщення, роботи гідів та продажу кустарних виробів, що завдає менше шкоди навколишньому середовищу, ніж інші джерела доходу, такі як підсічно вогнева система землеробства або видобувна промисловість і галузі промисловості, що забруднюють навколишнє середовище;

з) забезпечення більш повної поінформованості відвідувачів і приймають громад в тому, що стосується якості навколишнього середовища і її соціального, культурного і економічного впливу, що має привести до підвищення зацікавленості і розширенню наданої підтримки.

7. Проте туризм є галуззю промисловості, що залежить від біорізноманіття, і на нього, як такої, також впливає зміна клімату і навколишнього середовища. Прикладами того, як зміна клімату може вплинути на туристичний відпочинок і на час проведення відпустки можуть служити підвищена спека (як це було влітку 2003 року в Європі), зміни в інтенсивності тропічних штормів (ураган Катріна), погіршення стану приваблюють туристів основних ресурсів, таких як коралові рифи (наприклад, в результаті їх знебарвлення, як це було в 1998 році), відсутність снігового покриву, лісові пожежі (наприклад, як це було в Португалії в 2005 році) і обмеження на споживання води. Туризм залежить від нормального стану екосистеми, і тому готовність до боротьби з екологічними катастрофами і їх регулюванням мають особливе значення з точки зору вразливості багатьох туристичних місць до природних стихійних лих (цунамі і т.д.).

С. Цілі політики, спрямовані на забезпечення більш стійкого характеру туризму

8. Перераховані вище екологічні наслідки туризму повинні спільно регулюватися міжнародними установами, урядами, неурядовими організаціями (НУО), місцевими громадами та приватним сектором туризму.

9. Зростає розуміння того, що слід пов'язувати один з одним питання, що стосуються розвитку туризму, і екологічні наслідки, але робити це треба в рамках більш широкого контексту сталого розвитку з наданням рівного уваги екологічній, соціальній та економічній стійкості.

10. Концепцію економічної, соціальної та екологічної стійкості можна відобразити 12 конкретними цілями, які можуть стати основою для розробки політики розвитку та регулювання туризму. Цими конкретними цілями є наступні:

а) економічна ефективність: забезпечення ефективності та конкурентоспроможності туристичних об'єктів і підприємств, з тим щоб вони могли процвітати і приносити користь у довгостроковій перспективі;

б) економічне процвітання на місцях: максимальне збільшення вкладу туризму в забезпечення економічного процвітання місцевих громад, включаючи збільшення частки витрат відвідувачів на місцях;

с) якість зайнятості: збільшення кількості і підвищення якості робочих місць на місцях, що створюються і підтримуваних туризмом, включаючи рівень оплати, умови роботи і наявність робочих місць для всіх, без дискримінації за ознакою статі, раси, стану здоров'я та інших критеріїв;

д) соціальну рівність: забезпечення широкого поширення серед місцевих громад економічних і соціальних вигод, одержуваних від туризму, включаючи розширення можливостей, підвищення рівня доходів населення і поліпшення сфери обслуговування для бідних верств населення;

е) забезпечення всіх можливостей для відвідувачів: забезпечення безпечних, задовільних і повних можливостей для відвідувачів, без дискримінації за ознакою статі, раси, стану здоров'я або інших інших умов;

ф) контроль на місцях: залучення місцевих громад до процесу планування та прийняття рішень щодо регулювання та подальшого розвитку туризму в місцях їх проживання, в консультації з іншими зацікавленими сторонами, і наділення їх відповідними повноваженнями;

г) добробут громад: підтримку і підвищення якості життя в місцевих громадах, включаючи соціальні послуги та доступ до ресурсів, комунальних послуг і системам життєзабезпечення без будь-якої соціальної деградації або експлуатації;

h) багатство культурної спадщини: повага і зміцнення історичної спадщини, традиційної культури, традицій і особливостей місцевих громад;

і) фізична цілісність: підтримання та покращення якості ландшафту як в місті, так і в сільській місцевості та уникнення випадків фізичного і зовнішнього погіршення навколишнього середовища;

j) біологічне різноманіття: надання підтримки зусиллям щодо збереження природних районів, навколишнього середовища і фауни і зведення до мінімуму наноситься їм шкоди;

к) ефективність використання ресурсів: зведення до мінімуму рідкісних і невідновлюваних ресурсів при розвитку і функціонуванні об'єктів і послуг в галузі туризму;

l) чисте довкілля: зведення до мінімуму забруднення повітря, води і землі і накопичення відходів туристичними підприємствами та відвідувачами.

D. Основні діюві особи і перешкоди, що вимагають усунення

11. При вивченні основних проблем, які необхідно вирішити при включенні принципів і підходів, що стосуються стійкості в процесі розробки і регулювання сфери туризму, було б корисно розглянути роль трьох основних категорій діювих осіб: туристів, приватних підприємств, сектора туризму і урядів.

12. Як факт, туризм може придбати більш стійкий характер, якщо споживачі (туристи) при ухваленні рішення про покупку туристичної путівки постійно будуть віддавати перевагу районам з більш стійким розвитком і таким же видам діяльності. Як правило, все це пояснюється тим, що галузь виробництва залежить від ринкових можливостей. Почали з'являтися деякі обнадійливі в плані реагування ринку ознаки того, що більшість туристів звертає увагу на якість навколишнього середовища в місцях відпочинку, бо це може вплинути на те, як вони відпочинуть, а також проявляє більшу обізнаність про вплив туризму на стан навколишнього середовища і громади на місцях. Ряд проведених обстежень навіть показав, що половина всіх опитаних туристів готові заплатити більше для того, щоб підтримати стан навколишнього середовища та стан місцевих громад в тих місцях, які вони відвідують. Однак, ймовірно, набагато складніше забезпечити, щоб подорожуючі люди несли більш загальну (на відміну самозаінтересованості або засновану на місцевих міркуваннях) відповідальність по відношенню до навколишнього середовища, наприклад, в тому, що стосується загального впливу здійснюваних поїздок на викиди парникового газу. Ті проблеми, які слід вирішити, включають питання про те, як таку стурбованість підкріпити практичними заходами в плані вибору місця відпочинку і способу поведінки шляхом забезпечення ефективної реклами, поширення інформації та надання знижок, а також це стосується забезпечення того, щоб туристична промисловість була готова до прийняття нових стимулів на ринку, а не просто вважала, що більшість туристів не проявляє уваги до якості навколишнього середовища і її впливу.

13. Важливим питанням є той факт, що основними факторами, що визначають розвиток туризму, прийняття політики в цій галузі і надання цій сфері сприяння, особливо в країнах, що розвиваються, є економічні міркування, а не соціальні та екологічні. Екологічні наслідки туризму в значній мірі залежать від рішень, прийнятих інвесторами і підприємствами в приватному секторі туризму. Як і в більшості галузей промисловості в секторі туризму все більше розуміння починає отримувати концепція корпоративної соціальної відповідальності, і ця концепція знаходить підтримку з боку підприємств цієї галузі на міжнародному та національному рівнях. Однак офіційний варіант рішення, включаючи вжиття заходів, таких як ведення триєдиних систем звітності та екологічного регулювання, як видається, частіше застосовується тільки в рамках окремого ряду великих компаній. Основне завдання полягає в залученні для вирішення екологічних питань середніх, малих і мікропідприємств, а вони складають більшість підприємств в туристичному бізнесі. Частка тих підприємств, які чітко взяли на своє озброєння принцип дотримання заздалегідь встановлених критеріїв екологічно безпечної практики, наприклад, в тому, що стосується участі в здійсненні програм екологічного маркування, дуже незначна. Це частково пояснює той факт, що в їх інтересах взяти на себе таку відповідальність.

Для забезпечення більш стійкого характеру розвитку туризму необхідна підтримка з боку уряду. Існуючі тут проблеми включають в себе відсутність розуміння і невияв достатньої прихильності справі забезпечення стійкості серед різних секторів і рівнів правління, пов'язаних з туризмом. На розвиток туризму в значно більшій мірі впливають на умови миру і стабільності, а не збройні конфлікти і тероризм, оскільки мир і стабільність сприяють розвитку туризму, а військові конфлікти і тероризм перешкоджають цьому. Питання полягає в забезпеченні більш широкої політичної підтримки, підвищення транспарентності та розширенні знань. Тут необхідно як зміцнити наявні в уряду кошти для здійснення впливу на прийняття заходів на місцях, так і розширити знання і збільшити обсяг ресурсів, необхідних для ефективного застосування цих засобів.

Е. Роль урядів

15. При конкретному вивченні ролі урядів, яку вони повинні грати в забезпеченні більш стійкого характеру розвитку туризму, слід враховувати наступні види відповідальності:

а) забезпечення керівництва і координації. Це, головним чином, пояснюється значною роздробленістю приватного сектора на безліч тисяч підприємств; тим фактом, що багато аспектів різних місць відпочинку в країні і на місцях впливають на купується відвідувачами досвід; і наслідками туризму для суспільства і навколишнього середовища;

б) встановлення стратегій сталого розвитку туризму. Уряди повинні з іншими зацікавленими сторонами намітити чіткі шляхи розвитку туризму з урахуванням принципу стійкості і зазначених вище цілей;

з) розробка інфраструктури та ресурсної бази в державній області та регулювання їх. У багатьох країнах інфраструктура, від якої залежить туризм (наприклад, дороги, громадський транспорт, водопостачання, видалення відходів, енергопостачання тощо), входить в сферу відповідальності урядів. Сюди можна також віднести заповідники і місця культурної спадщини. Їх забезпечення та регулювання істотно впливають на сталий розвиток туризму;

д) забезпечення регламентаційною основи. Використання багатьох засобів, які можуть вплинути на забезпечення сталого розвитку туризму, таких як контрольні заходи планування, ліцензування та регулювання в галузі трудових відносин, вимагає участі уряду, в тому що стосується як прийняття законів, так і їх здійснення і забезпечення їх дотримання;

е) забезпечення, і надання сприяння в цьому, інших шляхів впливу на підприємства і відвідувачів. Для забезпечення більшої стійкості розвитку туризму можна використовувати різні економічні, добровільні і допоміжні засоби. Хоча уряд може і не грає роль установи, що забезпечує наявність всіх таких коштів, найчастіше його підтримка має велике значення для досягнення успіху;

ф) розширення бази знань. Дуже часто уряди мають у своєму розпорядженні непоганими можливостями для того, щоб ініціювати або підтримати проведення досліджень, що стосуються впливу туризму і його сталого характеру, і щоб поширювати найкращі види практики.

16. Уряди повинні грати свою роль як на національному, так і місцевому рівнях.

XXVI. Варіанти вирішення: структури і засоби

17. Ефективне і раціональне включення принципів стабільності в розробку політики в галузі туризму повинно ґрунтуватися на підготовці конкретних заходів і використання необхідних засобів, що охоплюють наступне:

а) загальні масштаби і структуру туризму, включаючи питання, що стосуються масштабів, можливостей, розподілу за часом і простором і видам продуктів і ринкових цілей;

б) розвиток об'єктів і видів діяльності в галузі туризму, включаючи питання місцезнаходження, призначення і відповідні інфраструктури;

с) функціонування туристичних об'єктів і надання послуг, включаючи питання, такі як забезпечення якості, екологічне регулювання, розвиток людських ресурсів, регулювання поставок і зв'язок з іншими видами діяльності;

д) поведінка туристів, включно з вибором часу відпустки, транспорту та інших об'єктів, і обізнаність в необхідності збереження навколишнього середовища і надання підтримки громадам в місцях відпочинку.

18.Що стосується координації з іншими секторами діяльності, то політика, пов'язана із забезпеченням сталого розвитку туризму, може бути заснована на проведенні стратегії туризму в більш тісній відповідності з іншими, більш високого рівня, видами національної стратегії, такими як ті, які стосуються забезпечення сталого розвитку в цілому, боротьби з бідністю або загального екологічного регулювання. У країнах, що розвиваються стратегія боротьби з бідністю стала все частіше визначати прийняті урядом заходи в області розвитку різних секторів, а також в тому, що стосується встановлення пріоритетів міжнародними установами, що займаються наданням допомоги в області розвитку. В даний час робляться нові спроби включити туризм в ці стратегії боротьби з бідністю як більш позитивний елемент, а також є можливість враховувати екологічні аспекти туризму при прийнятті таких заходів.

19. Найчастіше урядами приймаються більш рішучі заходи щодо забезпечення сталого розвитку туризму на регіональному або місцевому рівні, ніж на національному. Все частіше став знаходити порозуміння той факт, що комплексне планування розвитку туризму, пов'язане з екологічним регулюванням, може служити найбільш ефективним засобом, застосовуваним в рамках чітко визначених місць відпочинку. Багато країн проводять в життя концепцію створення організацій з регулювання положення в конкретних місцях відпочинку, яка відіграє провідну роль у сфері туризму і передбачає участь місцевих органів влади у співпраці з іншими місцевими зацікавленими сторонами.

20. Ефективність такої політики підвищиться, якщо будуть створені структури, що дозволяють забезпечувати координацію діяльності між усіма зацікавленими сторонами і прийняти збалансований набір відповідних коштів.

А. Структури, необхідні для забезпечення координації між зацікавленими сторонами

21. Досвід різних країн усього світу показує, що проблеми, пов'язані із забезпеченням стійкості, найкраще вирішувати тоді, коли зацікавлені сторони, що представляють відповідні економічні, соціальні та екологічні інтереси, спільно розробляють і здійснюють політику в галузі туризму. Створення забезпечують це структур дозволяє різним зацікавленим сторонам висловити свою думку щодо розвитку і регулювання туризму і в свою чергу підштовхує їх до того, щоб у своїй роботі вони враховували узгоджені пріоритети в галузі туризму. Таким чином, це є двостороннім процесом.

22. Перша вимога полягає в тому, що повинна бути дуже добре налагоджений зв'язок між усіма державними міністерствами, сфера відповідальності яких тим чи іншим чином пов'язана з туризмом. Сюди входять, зокрема, міністерство туризму, міністерство навколишнього середовища, міністерство економічного розвитку і міністерство транспорту, а також ті, хто відповідає за культуру, внутрішню безпеку, сільське господарство, торгівлю і т. Д. Має бути створено офіційні процес і структура забезпечення міжміністерського співпраці в галузі туризму.

23. По-друге, слід створити постійний форум з питань туризму, в який входили б зацікавлені сторони, що представляють різні інтереси, включаючи відповідні урядові департаменти та установи, регіональні і місцеві органи влади, різноманітні сегменти індустрії туризму, індустрію міжнародних перевезень, транспортний сектор, екологічні НУО і громадські НПО, органи, що займаються збереженням культурної спадщини, національні парки та інші охоронювані райони, групи споживачів в області туризму і розваг, громадянське суспільство і не займається питаннями туризму, проте відчуває на собі його наслідки, університети та інші органи, пов'язані з утворенням і професійною підготовкою в галузі туризму, профспілки і т. д.

24. Такі міжсекторальні структури повинні існувати також і на місцевому рівні. Важливо забезпечити, щоб організації з регулювання положення в місцях відпочинку включали до свого складу представників місцевих природоохоронних і громадських кіл. У деяких країнах і районах вкрай важливо забезпечити процес залучення окремих громад до планування в області туризму і враховувати традиційні громадські структури, зокрема ті, які пов'язані з корінним населенням.

25. Основна мета створення таких структур полягає в розробці узгодженої стратегії в галузі туризму, яка охоплювала б цілі і принципи стійкості, а також в тому, щоб стежити за її втіленням в життя. Такі стратегії повинні ґрунтуватися на результатах аналізу стану, пов'язаного з усіма аспектами впливу туризму, а також на результатах тісних консультацій, проведених із зацікавленими сторонами.

В. Набір засобів

26. В основі здійснення політики сталого розвитку туризму лежать прийняття і використання набору засобів, які можна згрупувати наступним чином:

а) засоби вимірювання - вони дозволяють визначати рівень впливу туризму і враховувати зміни, що відбуваються:

i) показники стійкості і моніторинг. Ці показники можна використовувати для встановлення директивних завдань і визначення ступеня їх успішного виконання. Вони можуть охоплювати різні показники туризму (наприклад, кількість відвідувачів і їх територіальний розподіл), наслідки (наприклад, в плані енерго- і водопостачання), заходи з регулювання (обсяг фінансування, необхідний для прийняття конкретних ініціатив) та результати (наприклад, процентна частка туристів, що користуються громадським транспортом). Моніторинг може здійснюватися головним чином з використанням показників, що стосуються стану навколишнього середовища і суспільства, а також з проведенням обстежень серед відвідувачів туристичних бюро і місцевих громад;

ii) визначення граничних показників в області туризму. Концепції та моделі забезпечення можливості або встановлення обмежень щодо допустимих змін можуть служити дуже корисним засобом визначення політики щодо масштабів, характеру і територіального розподілу туризму, а також для їх широкого поширення;

b) засоби керівництва і контролю - вони дозволяють уряду вести чіткий і офіційний контроль за деякими аспектами розвитку і функціонування сфери туризму:

i) законодавство, регулювання і ліцензування. Законодавством повинні регулюватися деякі найбільш важливі аспекти забезпечення сталого розвитку туризму, такі як права службовців, безпеку відвідувачів і небезпечні викиди. На деякі види діяльності в конкретних місцях можуть також поширюватися додаткові регламентаційні положення. Спеціальні закони, присвячені туризму, можуть, приділяючи особливу увагу і розширюючи можливості сфери туризму, забезпечити стійкість розвитку цього сектора, але рівне значення має і узгодження і зв'язок з іншими законами, які стосуються туризму, наприклад з законами, присвяченими питанням праці та навколишнього середовища. Процес ліцензування може допомогти визначити ті підприємства, які дотримуються цих законів, і послужити пересторогою для інших підприємств;

ii) планування землекористування та контроль за розвитком. Ці кошти в їх сполучуваності мають вкрай важливе значення для посилення стійкості розвитку нових туристичних підприємств. Планування в галузі туризму повинно відображати останні заходи, вжиті стосовно забезпечення більш комплексного і узгодженого територіального і суспільного планування, включаючи такі процеси, як Комплексне регулювання прибережних зон. Процес контролю за розвитком з метою забезпечення дотримання прийнятих планів може бути більш ефективним, якщо застосовуються такі конкретні засоби, як випуск інформаційних матеріалів з питань планування в конкретних місцях відпочинку і установка чітких вимог щодо Оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС);

c) економічні засоби - надання впливу на структуру поведінки і на вплив шляхом застосування фінансових коштів і прийняття відповідних заходів попередження через ринкову систему:

i) податки і оподаткування. Вони можуть бути використані для зміни структури поведінки туристів та підприємств, наприклад, шляхом підвищення цін, а також для отримання від них надходжень, щоб використовувати їх для здійснення проектів збереження навколишнього середовища або соціальних проектів. Податки і оподаткування можуть бути встановлені в цілому для всього сектора, наприклад, у вигляді податку на ліжко-місце або в'їзд-виїзд, щодо таких конкретних товарів, як паливо, або щодо видалення сміття, а також на такі послуги, як доступ до відвідування національних парків;

ii) фінансові пільги і угоди. Підприємства можна зацікавити в прийнятті більш раціональних видів практики шляхом пов'язання надання позик і кредитів з конкретними умовами, надання знижок на діяльність або ж встановленням партнерських відносин між державними і приватними підприємствами. На конкретні види інвестицій може бути також виділена пряма фінансова допомога, наприклад, для застосування ізоляційних або більш чистих видів технологій;

d) добровільні кошти - вони призначені для того, щоб служити основою або грати роль свого роду процесу, що заохочує добровільне приєднання зацікавлених сторін до застосування підходів і видів практики, що стосуються забезпечення сталого розвитку туризму:

i) керівні принципи і кодекси поведінки. Визначення прийнятних і неприйнятних структур поведінки може служити прикладом, а також низьковитратним методом здійснення впливу на туристів і підприємства;

ii) звітність і аудит. Діяльність по підвищенню стабільності можна стимулювати шляхом прийняття посади у приватних підприємствах і урядами зобов'язання регулярно звітувати про те, що ними було зроблено і яких результатів вони досягли. Систематичний аудит може надати в цьому певну допомогу. Уряди можуть заохочувати цей процес, показуючи особистий приклад і рекомендуючи відповідний порядок денний для звітності та аудиту в секторі туризму;

iii) добровільна сертифікація. Вона пов'язана з об'єктивною перевіркою діяльності туристичних підприємств з урахуванням узгоджених критеріїв, а також з визнанням цих підприємств як дотримуються встановлені вимоги. Відповідні плани можуть включати в себе визначення екологічних критеріїв і критеріїв соціальної стійкості поряд з більш традиційними нормами якості, і вони можуть бути ініційовані, здійснюватися урядами або ж користуватися їхньою підтримкою;

iv) добровільні внески. Це стосується прийняття щодо підприємств в галузі туризму і відвідувачів заходів заохочення з метою підтримки реалізації проектів збереження навколишнього середовища і соціальних проектів за допомогою внесення добровільних фінансових внесків або ж надання допомоги натурою;

e) допоміжні засоби - завдяки їх використанню уряду можуть надавати підприємствам і туристам допомогу в тому, щоб їх діяльність і поведінку носили більш стійкий характер:

i) забезпечення інфраструктури і її регулювання. Рівень і характер інвестицій, що надаються урядом для розвитку інфраструктури і послуг, що мають велике значення для сфери туризму, можуть безпосередньо впливати на забезпечення сталого розвитку цього сектора. Це включає: транспортну інфраструктуру, наприклад, дороги; громадський транспорт; комунальні послуги, такі як водопостачання і видалення відходів; і безпеку і послуги в разі виникнення надзвичайних ситуацій;

ii) нарощування потенціалу. Питання забезпечення стійкості можуть бути повністю охоплені системою надання для підприємств і громад навчальних та консультативних послуг в галузі туризму. Уряди можуть або безпосередньо надавати такі послуги, або надавати допомогу для їх надання. Такі зусилля можна підкріпити заходами, що заохочують підприємства працювати в єдиній мережі, а також шляхом використання різних методів, таких як поширення відповідних посібників і створення веб-сайтів, присвячених найліпших видів практики;

iii) послуги в області маркетингу та розповсюдження інформації. Такі заходи, які традиційно приймаються урядом у співпраці з приватним сектором, можна безпосередньо використовувати для розвитку різних форм туризму або конкретних підприємств, які мають більш стійкий характер, а також для заохочення відвідувачів до більш раціонального вибору і надання сприяння.

27. Всі ці кошти не є взаємовиключними, і часто одержувані результати можуть бути більш успішними, якщо вони застосовуються в їх сукупності.

С. Урахування принципу стійкості в сфері туризму шляхом укладання багатосторонніх природоохоронних угод

28. Забезпеченню стабільності в області туризму може також сприяти ефективне здійснення багатосторонніх природоохоронних угод (МПС), спрямованих на вирішення глобальних екологічних питань, а також реалізація заходів, які могли б мати транскордонний вплив на охорону навколишнього середовища. МПС охоплюють багато питань, пов'язаних з туризмом, включаючи глобальні проблеми, наприклад збереження біорізноманіття та запобігання зміні клімату, так само як і наслідки для транскордонних ресурсів, таких як мігруючі види тварин і якість води.

29. Існуючі багатосторонні природоохоронні угоди, хоча і не пов'язані безпосередньо зі сферою туризму², служать основою, в рамках якої питання туризму можна вирішити в ув'язці з охороною навколишнього середовища і її збереженням. Координація між різними багатосторонніми природоохоронними угодами, що стосуються подібних або одних і тих же питань, наприклад, між багатосторонніми природоохоронними угодами з питань збереження видів диких тварин і багатосторонніми природоохоронними угодами, пов'язаними зі збереженням екосистеми в цілому, також служить механізмом для координації роботи, що проводиться в рамках багатосторонніх природоохоронних угод в галузі туризму. Національні доповіді, підготовлювані відповідно до вимог окремих багатосторонніх природоохоронних угод, дають Сторонам можливість звітувати по зв'язаних з туризмом і, відповідно, можуть служити засобом ведення контролю за необхідністю вирішення нових пов'язаних зі сферою туризму питань.

30. Більш конкретно можна зазначити, що є три основні способи вирішення пов'язаних з туризмом питань в рамках багатосторонніх природоохоронних угод:

а) за допомогою здійснення їх загальних положень, які можна застосувати до туризму, зокрема тих положень, які стосуються впровадження систем планування і виконання вимог в рамках Оцінки впливу на навколишнє середовище;

б) шляхом прийняття додаткових документів, таких як керівні принципи, конкретно що стосуються питань туризму або ж діяльності, пов'язаної з туризмом;

1. Загальні положення, застосовні до питань туризму в рамках МПС

31. Положення багатосторонніх природоохоронних угод включають зобов'язання щодо збереження і захисту навколишнього середовища, запобігання забрудненню та контролю за ним, а також раціональне використання природних ресурсів. У багатьох таких угодах, зокрема, в регіональних конвенціях по морях, міститься вимога щодо того, що Сторони повинні вживати заходів у сфері планування, зокрема, проводити оцінку впливу на навколишнє середовище з метою усунення згубних наслідків для навколишнього середовища, а також використовувати свої системи планування для досягнення мети тих багатосторонніх природоохоронних угод, Сторонами яких вони є. Ці загальні положення, так само як і пов'язані з ними керівні принципи, равнопріменіми до туризму як і до інших економічних секторах, і їх поширення на сферу туризму можна розширити шляхом розробки додаткового конкретно стосується сфери туризму керівництва.

2. Ухвалення керівних принципів по туризму

33. У рамках цілого ряду багатосторонніх природоохоронних угод були прийняті керівні принципи, що стосуються питань туризму, з метою надання підтримки їх здійснення там, де туризм є важливим чинником.

34. Сторони Конвенції про біологічне різноманіття взяли в 2004 році мають міжнародну силу Керівні принципи щодо біологічного різноманіття і туризму. Ці принципи були розроблені в рамках міжнародного процесу, який

дозволив забезпечити збалансоване регіональне представництво та провести відповідні консультації. Хоча ці принципи були розроблені для охоронних територій і вразливих екосистем, вони в цілому застосовні до галузі туризму, в тому що стосується охорони екосистем і туризму в плані збереження окремих видів диких тварин. Цими принципами визначаються регламентаційні рамки, включаючи оцінку впливу і регулювання наслідків, а також необхідність прийняття такого запланованого підходу до туризму, який забезпечував би баланс між цілями і вимогами збереження навколишнього середовища і потребами туристичної сфери діяльності, наприклад, шляхом зонування і прийняття інших заходів. Такі регламентаційні рамки застосовуються для того, щоб прийняти рішення про те, де і як туристична сфера діяльності повинна розвиватися на місцях, а також які стандарти повинні застосовуватися до сфери туризму і які заходи з регулювання впливу повинні розроблятися в рамках процесу використання таких регламентаційних рамок. У цих керівних принципах увагу також звертається на важливість прийняття передбачає широку участь підходу до планування в області туризму і збереження навколишнього середовища, включно із залученням місцевих і корінних громад, туристичного сектора і керівників організацій, що займаються питаннями збереження навколишнього середовища.

1. Загальні положення, застосовні до питань туризму в рамках МПС

35. Положення багатосторонніх природоохоронних угод включають зобов'язання щодо збереження і захисту навколишнього середовища, запобігання забрудненню та контролю за ним, а також раціональне використання природних ресурсів. У багатьох таких угодах, зокрема, в регіональних конвенціях по морях, міститься вимога щодо того, що Сторони повинні вживати заходів у сфері планування, зокрема, проводити оцінку впливу на навколишнє середовище з метою усунення згубних наслідків для навколишнього середовища, а також використовувати свої системи планування для досягнення мети тих багатосторонніх природоохоронних угод, Сторонами яких вони є. Ці загальні положення, так само як і пов'язані з ними керівні принципи, равнопріменіми до туризму як і до інших економічних секторах, і їх поширення на сферу туризму можна розширити шляхом розробки додаткового конкретно стосується сфери туризму керівництва.

2. Ухвалення керівних принципів по туризму

36. У рамках цілого ряду багатосторонніх природоохоронних угод були прийняті керівні принципи, що стосуються питань туризму, з метою надання підтримки їх здійснення там, де туризм є важливим чинником.

1. 37. Сторони Конвенції про біологічне різноманіття взяли в 2004 році мають міжнародну силу Керівні принципи щодо біологічного різноманіття і туризму. Ці принципи були розроблені в рамках міжнародного процесу, який дозволив забезпечити збалансоване регіональне представництво та провести відповідні консультації. Хоча ці принципи були розроблені для охоронних територій і вразливих екосистем, вони в цілому застосовні до галузі туризму, в тому що стосується охорони екосистем і туризму в плані збереження окремих видів диких тварин. Цими принципами визначаються регламентаційні рамки,

включаючи оцінку впливу і регулювання наслідків, а також необхідність прийняття такого запланованого підходу до туризму, який забезпечував би баланс між цілями і вимогами збереження навколишнього середовища і потребами туристичної сфери діяльності, наприклад, шляхом зонування і прийняття інших заходів. Такі регламентаційні рамки застосовуються для того, щоб прийняти рішення про те, де і як туристична сфера діяльності повинна розвиватися на місцях, а також які стандарти повинні застосовуватися до сфери туризму і які заходи з регулювання впливу повинні розроблятися в рамках процесу використання таких регламентаційних рамок. В цих керівних принципах увагу також звертається на важливість прийняття передбачає широку участь підходу до планування в області туризму і збереження навколишнього середовища, включно із залученням місцевих і корінних громад, туристичного сектора і керівників організацій, що займаються питаннями збереження навколишнього середовища.

38. Конвенція про біологічне різноманіття була підписана 156 країнами, і завдяки політичній підтримці цих керівних принципів ця Конвенція може відігравати важливу та ефективну роль у якості МПС в області регулювання туризму, поряд із Загальним угодою Світової організації торгівлі (СОТ) з торгівлі і послуг. Необхідно надати подальшу підтримку здійсненню практичних проектів на національному рівні для реалізації керівних принципів Конвенції про біологічне різноманіття.

39. Сторони Гельсінської конвенції у 2000 році взяли "Керівні принципи сталого і екологічно чистого розвитку туризму в прибережних районах Балтійського моря". Ці принципи, зіставні з тими, які були прийняті в рамках КБР, визначають загальні для Сторін положення, що стосуються розвитку туризму, включаючи планування та оцінку, а також необхідність регулювання сфери туризму.

40. У рамках Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин і пов'язаних з нею угод, а також в рамках Плану дій щодо збереження ссавців (ПДСМ) були розроблені керівні принципи, що стосуються спостереження за китами і огляду акваріумів (тобто морських китів, які перебувають в неволі), що є важливим фактором туризму в деяких районах. Спостереження за китами, зокрема, є важливою привабливою стороною туризму, а також джерелом доходу для деяких громад, багато з яких розташовані у віддалених і несприятливих місцях проживання. Популярність спостереження за китами (і спостереження за іншими китоподібних) може допомогти підвищити обізнаність в питаннях, що стосуються необхідності збереження цих видів тварин, проте, за відсутності належного регулювання, також може створити ризик того, що ці види тварин можуть постраждати через надмірне втручання.

41. В рамках Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин і пов'язаних з нею угод, а також в рамках Плану дій щодо збереження ссавців (ПДСМ) були розроблені керівні принципи, що стосуються спостереження за китами і огляду акваріумів (тобто морських китів, які перебувають в неволі), що є важливим фактором туризму в деяких районах. Спостереження за китами, зокрема, є важливою привабливою стороною туризму, а також джерелом

доходу для деяких громад, багато з яких розташовані у віддалених і несприятливих місцях проживання. Популярність спостереження за китами (і спостереження за іншими китоподібних) може допомогти підвищити обізнаність в питаннях, що стосуються необхідності збереження цих видів тварин, проте, за відсутності належного регулювання, також може створити ризик того, що ці види тварин можуть постраждати через надмірне втручання.

42. Глобальна програма дій по захисту морського навколишнього середовища від забруднення в результаті здійснюваної на суші діяльності, яка є не мають обов'язкову силу угоди, укладеної 108 країнами і Європейським співтовариством, охоплює питання туризму в рамках Програми, що стосується фізичного зміни і руйнування місця існування (ПФІРСО). У цій програмі визнається, що неконтрольований і погано запланований туризм призводить до значного погіршення прибережної навколишнього середовища. Крім того, більша частина серйозних наслідків, спричинених туризмом, пояснюється інфраструктурою і будівництвом, а не самої сферою розваги.

43. З огляду на динамічний характер розвитку цієї галузі промисловості, серйозність наслідків нераціонального розвитку і можливостей вивчення екологічних і соціальних переваг завдяки планованому розвитку, Координаційне відділення Глобальної програми дій, провівши ряд консультацій з різними зацікавленими сторонами, розробило ряд ключових принципів з відповідними поясненнями. Ці принципи призначені для надання допомоги урядам, сектору туризму і всім зацікавленим сторонам для того, щоб вони могли грати проактивний роль і втілювати в життя ряд управлінських стратегій з метою формування цієї області і її регулювання в екологічно стійкої ступеня. Одна з основних передумов цих ключових принципів полягає в тому, що при регулюванні розвитку сфери туризму саморегулювання є більш ефективним, ніж встановлений законом регулювання, оскільки ця сфера діяльності сама здатна взяти на себе відповідальність за прийняття підходів до саморегулювання. Ці ключові принципи були розроблені з метою підвищення обізнаності та забезпечення практичного керівництва для основних зацікавлених сторін у плані розвитку сталого планування в галузі туризму. Ці ключові принципи були підтримані Програмою Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО) - як основний діючої стороною в області розвитку туризму, - і в даний час вони застосовуються для сталого розвитку туризму в прибережних районах Африки.

3. Координація оперативних проектів і заходів

44. Секретаріати деяких багатосторонніх природоохоронних угод також пов'язані з розробкою та координацією конкретних оперативних проектів і заходів. Це особливо стосується таких угод, як регіональні конвенції по морях, положення яких здійснюються в рамках регіональних координаційних відділень або регіональних оперативних центрів (РОЦ), які виступають в якості секретаріатів декількох багатосторонніх природоохоронних угод для конкретних регіонів і які також несуть відповідальність за прийняття цілого ряду інших заходів щодо забезпечення захисту і збереження навколишнього середовища. Це дозволяє регіональним координаційним центрам і регіональним

оперативним центрам приймати комплексний підхід до вирішення конкретних регіональних проблем, таких як забруднення, що викликається туризмом, і вплив туризму на біорізноманіття, що робиться в рамках практичних проектів.

45. Для зміцнення потенційних можливостей в плані ефективного забезпечення стійкості в сфері туризму в рамках багатосторонніх природоохоронних угод уряди повинні вжити таких заходів:

а) більш детальне вивчення конкретних шляхів здійснення багатосторонніх природоохоронних угод в галузі туризму та визначення шляхів посилення цього процесу;

б) надання сприяння здійсненню існуючих керівних принципів в області туризму в рамках всіх багатосторонніх природоохоронних угод, пов'язаних з цією областю, і розробка додаткових керівних принципів там, де можуть бути виявлені певні прогалини;

з) проведення оцінки необхідності нарощування потенціалу, пов'язаного зі сферою туризму, охороною і збереженням навколишнього середовища;

д) установа органу в якості координаційного відділення або оперативного відділення з питань туризму для надання підтримки в здійсненні різних МПС в галузі туризму, при можливості витягуючи уроки з досвіду реалізації підходу до регіональних морів, і, якщо це можливо, розробка програм, в рамках яких були б об'єднані цілі декількох МПС.

XXVIII. Рішення основних проблем

А. Туризм і зміна клімату

46. Зміни, пов'язані з туризмом викиди парникових газів пояснюються діяльністю транспортної, енергетичної та будівельної промисловості (а також споживанням продуктів харчування і зміною порядку землекористування). Будь-яка політика, спрямована на обмеження такого збільшення викидів парникових газів, повинна зачіпати всі ці області. Така політика включає:

а) розробку Кіотських механізмів, що стосуються сфери туризму: торгівля квотами на викиди - тобто, наприклад, для авіації від 2013 і вище; механізм екологічно чистого розвитку, спільне здійснення;

б) оподаткування (на викиди або використання палива для цілей авіації);

з) введення торгівлі вуглецем для повітряного транспорту на глобальному міжсекторального ринку;

д) регулювання попиту на місцях з метою скорочення обсягу споживання шляхом прийняття ефективних заходів, заходів по збереженню або введення структурних змін;

е) надання сприяння та фінансової допомоги в розробці технології використання поновлюваних джерел енергії і транспортних систем, які не застосовують вуглець;

ф) урядову політику закупівель.

47. В останні роки стали все частіше застосовуватися компенсаційні плани використання вуглеців, спеціально призначені для індивідуальних і групових поїздок. Цими планами передбачається, що в їх рамках будуть компенсуватися містять парникові гази викиди в результаті здійснення поїздок шляхом множення інвестицій в проекти озеленення або ж шляхом надання підтримки місцевим ініціативам щодо прийняття проектів ефективного використання енергії або використання поновлюваних джерел енергії. Однак на даний момент ці плани носять обмежений характер і здійснюються тільки в окремих місцях, і мало ймовірно, що їх реалізація істотно вплине на скорочення обсягу викидів парникових газів.

48. У багатьох основних місцях відпочинку єдиний шлях тут полягає в адаптації до зміни клімату. Тому необхідно розробити варіанти оцінки ризиків з метою визначення факторів уразливості до зміни клімату (наприклад, підвищення ризику виникнення повеней, підвищення рівня моря, знебарвлення коралів, посилення тропічних штормів), а також створити системи моніторингу для обліку змін, що відбуваються в результаті зміни клімату, - наприклад, змін у навколишньому середовищі і кліматі в місцях відпочинку, змін в наявності ресурсів, підвищення частотності виникнення проблемних кліматичних явищ. Заходи з адаптації будуть включати заходи щодо захисту і відновлення, що забезпечить в майбутньому стійкість для місцевих умов в місцях відпочинку.

В. Туризм і збереження біорізноманіття

49. Для припинення втрати біорізноманіття вкрай важливу роль відіграє ведення контролю за плануванням порядку землекористування та за розвитком туризму. У Керівних принципах Конвенції про біологічне різноманіття і розвитку туризму, які були прийняті Конференцією Сторін Конвенції в 2004 році, звертається увага на системний підхід до оцінки розвитку туризму в так званих чутливих областях. Ці принципи повинні застосовуватися для проведення оцінки та внесення пропозицій щодо вжиття заходів реагування на будь-які зміни в розвитку туризму в районах високого біорізноманіття як в межах, так і за межами охоронюваних районів.

50. Політика, що передбачає надання впливу на поведінку туристів, могла б бути, якщо це необхідно, спрямована на вдосконалення заходів регулювання припливу відвідувачів (з урахуванням конкретних умов на місцях), проведення інформаційно-просвітницької діяльності, розробку кодексів поведінки і регламентаційних правил.

51. Уряди можуть також надавати свій вплив на те, як туризм сприяє виконанню завдання збереження навколишнього середовища у всіх видах охоронних територій шляхом:

- a) визначення національних керівних принципів розвитку туризму в охоронюваних районах;
- b) залучення місцевих громад, зокрема з охоронних територій, до прийняття стосуються туризму рішень;
- з) забезпечення того, щоб доходи від туризму використовувалися для збереження охоронних територій;
- d) розробки правових інструментів, які передбачають спільне несення відповідальності за керівництво туристичними об'єктами, наприклад, в рамках концесій і ліцензій;
- e) створення мереж охоронюваних районів, які могли б отримувати користь від туристичного бізнесу з самого факту їх об'єднання.

52. Крім того, ступінь вкладу туризму у збереження охоронних територій залежить також від здатності тих, хто управляє охоронюваними районами, встановити плідні зв'язки з приватним сектором. Такі зв'язку могли б передбачати включення того чи іншого об'єкту, що охороняється району в схеми проведення екскурсій і відпусток, відповідна інформаційна робота з туристами до їх прибуття в цей район і внесення безпосереднього фінансового внеску. Однак туристичний бізнес розраховує на певний рівень якості та надійності наявних в охоронюваних районах послуг. Таким чином, політика уряду могла б бути націлена на забезпечення відповідної підготовки керівників охоронюваними районами в тому, що стосується пов'язування між собою наступних питань: якість і екологічні міркування; роз'яснення програм; стратегії і засоби регулювання припливу відвідувачів; встановлення ефективних систем справляння плати за вхід і т. д.

53. Беручи до уваги прогнозоване зростання розвитку туристичної сфери і що впливають звідси потреби в створенні нових об'єктів, дуже важливо, щоб їх місце розташування, будову та конструктивні особливості враховували можливі згубні наслідки для ефективного функціонування екосистем і можливу втрату фауни і флори, а також зводили до мінімуму цей вплив.

54. Для того щоб вирішити цю виникає проблему, дев'ять світових найбільших компаній готельного бізнесу зібралися разом на Міжнародному форумі лідерів ділового світу, щоб у співпраці з організацією "Консервейшн інтернешнл" вирішити проблему забезпечення стійкості щодо місць розміщення готелів, їх планування і конструктивних особливостей. Ці компанії активно підтримали ідею про розробку керівних принципів "Забезпечення стійкості щодо місця розміщення готелів, їх проектування та конструктивних особливостей", які охоплювали б всі рівні розвитку готельного бізнесу: від їх проектування до здачі в експлуатацію. Ці керівні принципи були розроблені в якості практичного засоби, яким можуть користуватися проектувальники, інвестори, власники готелів і виконавці робіт, пов'язані з процесом планування або розвитку готелів, і в їх основу були покладені знання і досвід міжнародних експертів в області готельної справи і фахівців, що займаються питаннями сталого проектування будівель.

55. Необхідно стимулювати приватний сектор, щоб він:

a) включав охоронювані райони в свої програми відвідувань і представляв споживачам інформацію про природних і культурних особливостях відвідуваних місць і про їх роль у справі збереження місцевих екосистем;

b) добровільно обмежував розмір туристичних груп або ж розбивав великі групи на невеликі групи при відвідуванні охоронюваних місць або ж, в цілому, тих районів, які є чутливими в плані біорізноманіття;

c) заздалегідь повідомляв керуючим охоронюваних районів про відвідини і обговорював з ними шляхи послаблення впливу таких відвідувань;

d) включав принципи стійкості в критерії відбору та укладені ним з постачальниками договори про обслуговування і вибирав відповідних місцевих постачальників;

e) вносив фінансові внески в здійснення проектів збереження і розвитку;

f) надавав споживачам можливість надання проактивного підтримки охоронними територіями та проектам збереження;

g) забезпечував для споживачів керівні вказівки щодо того, як уникати нанесення шкоди відвідуваним ними чутливим районам, наприклад, щоб вони знаходилися на відповідній відстані від дикої природи, що не відхилялися від маршруту і тим самим не топтали рослини і не викликали ерозію, і скорочували споживання води і енергії для того, щоб уникати виникнення відповідних наслідків для навколишнього середовища.

2. С. Залучення приватного сектора

54. Важливу роль в справі залучення туристичного бізнесу відіграють туристичні асоціації. Як приклад можна відзначити Міжнародну ініціативу готелів та ресторанів, Туристичну асоціацію країн Азії та Тихоокеанського регіону, Міжнародну федерацію туроператорів і Карибський союз сталого

розвитку туризму (який є частиною Карибської готельної асоціації). Крім того, неформальні мережі, такі як Ініціатива туроператорів, також стали відігравати важливу роль в пошуку спільних рішень для питань стійкості і використовуваних в цьому секторі засобів.

55. Крім тієї ролі, яку уряди відіграють у плануванні землекористування та використанні природних ресурсів і надання комунальних послуг, що вкрай необхідно для надання додаткової підтримки приймається приватним сектором ініціативам в області поводження з відходами, використання природних ресурсів (енергії і води) і запобігання забрудненню, уряду можуть також відігравати важливу роль в справі нарощування потенціалу приватного сектора. Це особливо стосується тих областей, де в основному знаходяться мікро-, малі і середні підприємства (ММСП). Заходи з нарощування потенціалу могли б підсилити синергическіє зв'язку між більш традиційними областями, такими як розвиток комерційної діяльності, і питаннями стійкості. Прикладами того, як можна забезпечити розвиток потенціалу приватних підприємств в плані забезпечення стійкості в їх повсякденній діяльності, є безпосереднє консультування, організація конкретних навчальних курсів і розробка консультативних матеріалів.

56. Розробка керівних принципів і кодексів поведінки дозволила б визначити чіткі перспективні оцінки і показники діяльності цієї індустрії. Регулярна і транспарентна звітність з питань забезпечення стійкості може також створити сприятливі умови для постійного вдосконалення діяльності. Така звітність може надаватися всіма місцями відпочинку під керівництвом місцевих органів влади та бути заснована на чітко визначеному комплексі показників забезпечення стійкості в цих місцях відпочинку.

57. Серед так званих "добровільних коштів" в сфері туризму найбільш широко поширена сертифікація. Сертифікація є механізм, що забезпечує те, що певний вид діяльності (або продукт) відповідає заздалегідь визначеним нормам, які можуть бути встановлені урядом, приватним сектором або ними спільно. Переваги сертифікації полягають, зокрема, в тому, що вона дозволяє чітко визначити ті компанії, які домоглися високого рівня у своїй діяльності (відповідно до встановлених стандартів). Однак, незважаючи на широке поширення програм сертифікації, охоплюється дуже мало сфер діяльності для того, щоб можна було визначити в достатній кількості ті компанії, які підлягали сертифікації. Пройшли сертифікацію компанії проявляють досить велику турботу про результати своєї діяльності (як в екологічній, так і діловій перспективі). Всі ці системи сертифікації були створені для забезпечення ефекту масштабу при підготовці окремих заявників, а також для цілей маркетингу (на основі узгодження процесів і критеріїв сертифікації).

58. На міжнародному рівні докладно обговорювалися питання створення системи акредитації, установи ради щодо раціонального керівництва в галузі сталого розвитку туризму, який акредитуватися б різні міжнародні, регіональні, національні та субнаціональними схеми. Уряди можуть отримати користь від ведення системи сертифікації в якості засобу мобілізації подальших ініціатив приватного сектора завдяки потенційно більш низьким витратам, пов'язаним з

регламентаційною діяльністю і можливістю забезпечення позитивного уявлення про країну в цілому. Та роль, яку уряд грає в процесі сертифікації, має вкрай важливе значення. Мова тут могла б йти про часткове фінансування або про підтримку і, що найбільш важливо, про виділення додаткових коштів, які забезпечать те, що компанії будуть більш зацікавлені в приєднанні до цих схем (наприклад, в тому що стосується податкових знижок, субсидій на прийняття конкретних заходів, ринкових переваг по лінії національного керівного органу по туризму).

Д. Стійка структура споживання і туризм

60. Вкрай важливо мобілізувати сферу попиту для забезпечення балансу у сталому розвитку туризму. Фактично, туризм є галуззю, в значній мірі залежить від попиту, і він характеризується підвищеною вразливістю для зовнішніх чинників, таких як природні ризики, небезпека для здоров'я і безпеку і просто те, що називається "модю". Попит на "стійкість в індустрії туризму" є свого роду "відсутнім ланкою", і треба стимулювати цю промисловість в плані прийняття заходів щодо забезпечення стабільності більш надійним, послідовним і ефективним шляхом. Стійка структура споживання в сфері туризму включає в себе питання стійкості, в тому що стосується вибору місця відпочинку і туристичних компаній і поведінки туристів під час відпочинку. Відповідно, створення попиту на сталий туризм залежить від заходів, що вживаються для підвищення обізнаності туристів, в тому що стосується їх впливу на місця відпочинку, а також для надання сприяння тому, щоб вони робили відповідальний вибір при придбанні різних турів.

61. Більша частина зусиль, що вживаються асоціаціями споживачів, НУО та національними та місцевими органами влади, спрямована на вдосконалення структури поведінки туристів у відпустці: починаючи від конкретного інформування щодо незаконної торгівлі сувенірами і закінчуючи наданням загальної інформації, включеної в розроблені урядом офіційні керівництва і підготовлені при підтримки неурядових організацій кодекси поведінки.

62. Туристичні підприємства також мають непогані можливості для здійснення впливу на туристів, з тим щоб вони під час відпочинку поводитися з екологічної та соціальної точки зору відповідально (що особливо важливо, коли екологічні та соціальні умови в місцях відпочинку сильно відрізняються від тих, які існують в країні походження). Таку ж відповідальність несуть і уряду. Розробляючи інформаційні кампанії, уряди повинні виходити зі знань, наявних в приватному туристичному секторі, і ґрунтуватися на його можливостях в плані поширення інформації, зокрема для того, щоб вона дійшла до відомих окремих туристів. Встановлення партнерських відносин між державним і приватним сектором могло б сприяти більш широкому проведенню спільних кампаній, присвячених незаконній торгівлі сувенірами, кодексам поведінки в області організації екскурсій по огляду живої природи, а також присвячених іншим питанням, включаючи соціальні.

63. Значно менше уваги приділяється регулюванню вибору споживачами продуктів сталого туризму. У цій області державна політика могла б відігравати важливу роль в плані розробки стратегії маркетингу для підтримки тих

підприємств, які вже досягли певних успіхів в області забезпечення стійкості. Ухвалення таких заходів вплинуло б на стійкість, оскільки вони служили б "комерційним стимулом" для компаній в плані прийняття стійких методів (і отримання доступу до пропонованих ринковим переваг), і воно також вплинуло б на структуру поведінки споживачів, забезпечивши більшу інформацію про ці продукти. Засоби маркетингу можна також використовувати для забезпечення економічної стабільності, гарантуючи доступ до ринків для мікро- і общинних підприємств, що володіють обмеженими ресурсами в області маркетингу або взагалі не мають їх.

64. Ефективні канали маркетингу включають керівні організації в місцях відпочинку та поради по туризму, туроператорів, довідники, засоби інформації, плани сертифікації, туристичні ярмарки (B2B і B2C), розповсюджувачів інформації через Інтернет і організації споживачів. Прийнята урядами політика може сприяти розвитку дистриб'ютерних каналів в області туризму для того, щоб віддати перевагу продуктам сталого туризму шляхом забезпечення підготовки керівних організацій і рад по туризму в місцях відпочинку, розробки враховують інтереси цієї індустрії стандартів і забезпечення підходів до "цепочечной" системі управління, тим самим інформуючи громадськість про існуючі плани сертифікації і сприяючи організації туристичних ярмарків, з наданням основної уваги стійким продуктам.

XXIX. висновки

65. Для забезпечення стабільності необхідно встановити баланс між соціальними, економічними та екологічними інтересами нинішнього і майбутнього поколінь. Туризм процвітає завдяки чистому довкіллі, і тому він являє собою благодатний ґрунт для апробування новаторських методів політики, прийнятої для досягнення різних цілей.

66. Домогтися стійкості можна тільки завдяки встановленню цілеспрямованих партнерських відносин між приватним і державним секторами. Багато аспектів стійкості туризму і складності, з якими стикається ця індустрія, вимагають вжиття рішучих спільних зусиль щодо визначення та застосування засобів з метою забезпечення довгострокової економічної ефективності цього сектора в рамках чистої екологічного середовища і нормальних соціальних умов.

67. Стратегії і політика сталого розвитку туризму повинні розроблятися з урахуванням всіх зацікавлених сторін. В основі стратегічного вибору має лежати здорова оцінка умов, проблем і можливостей. Це може визначатися застосуванням показників стійкості, а також результатами оглядів промислових галузей і туристів.

68. Таким чином, стратегічні завдання повинні розроблятися в повній консультації з усіма зацікавленими сторонами і з урахуванням різних аспектів стійкості (наприклад, це стосується 12 зазначених в цьому документі цілей). Стратегічний вибір буде включати прийняття рішень, пов'язаних з видом туризму і наміченої чисельністю.

Дев'ята спеціальна сесія Ради керуючих / Глобальний форум з навколишнього середовища на рівні міністрів.

Дубай, 7-9 лютого 2006 року

Пункти 5 а), b) і с) попереднього порядку денного

Питання політики:

Енергетика і навколишнє середовище

Регулювання хімічних речовин

Туризм і навколишнє середовище

Глобальна заява **громадянського суспільства** для Ради керуючих Глобального форуму з навколишнього середовища на рівні міністрів на його дев'ятій спеціальній сесії (витяги).

V. Стійкий туризм

27. Стійкий туризм - це такий підхід до туризму, який економічно надійним шляхом об'єднує етичні, соціальні і екологічні міркування. Туризм відіграє важливу роль в глобальній економіці і як джерело існування мільйонів людей в усьому світі. З туризмом і поїздками пов'язано більше 8 відсотків усіх робочих місць. Туризм може зробити істотний вплив на боротьбу з бідністю і досягнення прогресу в реалізації цілей розвитку, передбачених в Декларації тисячоліття. З огляду на свою залежність від екологічно безпечного глобального навколишнього середовища, індустрія туризму вкрай чутлива до зміни і погіршення навколишнього середовища, зокрема під впливом хімічних речовин, відходів, підвищеного тиску на мізерні водні ресурси і наслідків зміни клімату.

28. Необхідно визначити і встановити екологічні межі зростання туризму, поки не було завдано непоправної шкоди, наприклад, в тому що стосується втрати окремих видів і природних середовищ. Уряди повинні звести до

мінімуму погіршення навколишнього середовища, забезпечивши проведення всебічних і чітких оцінок і перевірок екологічних наслідків щодо пропонованих і вже здійснюваних видів туристичної діяльності. Це дозволить отримати більш ясну інформацію для тих, хто приймає рішення.

29. Природні ресурси, включені в продукти туризму, приносять урядам суттєві доходи, як прямі, так і непрямі. Однак обсяги цих доходів несумірні з рівнем національних бюджетних асигнувань, що виділяються на регулювання природних ресурсів. ЮНЕП і уряду повинні доопрацювати і здійснити методології проведення наукових досліджень та аналізу щодо оцінки послуг екосистем. Результати таких аналізів повинні лягти в основу розподілу необхідних коштів на цілі сталого регулювання бази природних ресурсів і повинні включати механізми, що змушують державні і приватні установи в повній мірі враховувати значення товарів і послуг такої системи.

30. Урядам слід вжити заходів до створення передбачає розширення можливостей середовища для розвитку сталого туризму шляхом об'єднання принципів партнерства, децентралізації і спільного прийняття рішень в стосунках між усіма зацікавленими сторонами.

31. Деякі країни, що розвиваються в економічному відношенні надмірно залежать від туризму, що свідчить про необхідність пошуку шляхів забезпечення більш збалансованого зростання. Нестійкий туризм згубно впливає на багатьох людей, особливо жінок, дітей і молодь (наприклад, внаслідок секс-туризму), корінні і інші місцеві громади, осіб різного походження та інші маргінальні групи.

32. Економічна лібералізація занадто часто підриває місцеву і корінну культуру, в результаті цього громади часто не беруть участі в розвитку туризму. Місцеве населення і корінні народи повинні отримувати максимальну вигоду від розвитку туризму і відігравати провідну роль у цій галузі, а також завжди мати право на попередньо обгрунтовану згоду на таку діяльність. Необхідно докласти зусиль для збереження місцевої і корінної культури, при цьому підтримувати відповідні зобов'язання щодо прав людини.

33. Громадянське суспільство визнає важливий внесок в забезпечення сталого розвитку, який вносить Всесвітня туристична організація Організації Об'єднаних Націй і Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Раціональні екологічні види практики, що застосовувалися під час останніх великих подій, таких як Олімпійські ігри, слід застосовувати і до інших великих спортивних і розважальних заходів, які збирають велику кількість туристів.

34. Громадянське суспільство настійно закликає всі уряди прийняти на національному рівні такі заходи:

а) забезпечити комплексне планування, належним чином включає питання туризму в національні стратегії забезпечення стійкості шляхом застосування принципу обережності, з урахуванням природної і соціальної "пропускної здатності" районів, в яких мають місце туристичні події, а також шляхом проведення та опублікування секторальних і регіональних оцінок екологічного впливу, включаючи стосується екосистем підхід Конвенції про біологічне різноманіття;

б) виявляти обережність, відкриваючи свої туристичні ринки і погоджуючись поступово лібералізувати сектора послуг, за якими в даний час ведуться переговори в рамках Світової організації торгівлі, визнаючи, що приплив міжнародних туристичних операторів може позбавити робочих місць місцевих підприємців і вплинути на засоби існування;

с) забезпечити співпрацю між міністерствами в забезпеченні сталого туризму і зміцненні потенціалу в галузі забезпечення дотримання природоохоронного законодавства і моніторингу за його дотриманням, в тому що пов'язано з туризмом;

д) прийняти і впровадити впорядкованим чином схеми видачі дозволів на сталий туризм і забезпечення звітності, такі як "Зелений глобус" і "Глобальна ініціатива звітності" з метою посилення звітності, забезпечення підтримки споживача і надання йому сприяння. Уряди повинні публічно і регулярно звітувати про результати таких зусиль щодо впорядкування.

35. Ми закликаємо уряди вжити таких заходів на міжнародному рівні:

а) уточнити і узгодити заходи щодо вирішення питань зміни клімату в туристичному секторі на чотирнадцятій сесії Комісії зі сталого розвитку в 2006 і 2007 роках, коли питання про зміну клімату буде стояти на порядку денному. Всі ті, хто задіяний у туристичній індустрії повинні вивчити шляхи скорочення і компенсування викидів вуглецю в цивільній авіації, в тому що стосується туризму;

б) визнати, що туризм пов'язаний з мандатами різних установ Організації Об'єднаних Націй, таких, як Програма боротьби з бідністю Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, і закликати забезпечити більшу узгодженість і координацію між організаціями та установами в рамках системи Організації Об'єднаних Націй, в тому що стосується питань туризму. В цьому відношенні ми вважаємо, що туризм може відігравати позитивну роль в забезпеченні безвідходних стратегій, скорочення споживання енергії, особливо в тому, що стосується поїздок, і забезпеченні інших переваг сталого розвитку.

36. Ми просимо ЮНЕП і Раду керуючих Глобального форуму з навколишнього середовища на рівні міністрів вжити таких заходів:

а) ЮНЕП має скликати нараду міністрів з навколишнього середовища і туризму разом з представниками їхніх країн Всесвітньою туристичною організацією Об'єднаних Націй для розгляду питань туризму і навколишнього середовища;

б) Рада керуючих повинна забезпечити наявність збільшеного і належного фінансування для того, щоб ЮНЕП могла здійснювати свою діяльність, пов'язану з туризмом і навколишнім середовищем в рамках своєї програми роботи.

Додаток Е.

Глобальний етичний кодекс туриста (витяги).

Сантьяго, 1999 р.

Вступ

Ми, члени Всесвітньої туристської організації (ВТО), представники світової туристської індустрії, делегати від Держав, територій, підприємств, відомств і органів, зібравшись на Генеральній асамблеї в м. Сантьяго (Чилі) в цей день 1 жовтня 1999 року, знову підтверджуючи цілі, викладені в статті 3 Статуту Всесвітньої туристської організації, і усвідомлюючи «вирішальну і провідну» роль цієї Організації, визнану Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, у справі сприяння розвитку туризму для внесення вкладу в економічний розвиток, міжнародне взаєморозуміння, мир, процвітання, загальну повагу і дотримання прав людини та основних свобод для всіх людей незалежно від раси, статі, мови і релігії, будучи глибоко переконаними, що завдяки прямим, спонтанним ненастирливим контактам, які здійснюються між чоловіками і жінками, що представляють різні культури і способи життя, туризм являє собою потужний фактор забезпечення миру і зміцнення дружби та взаєморозуміння між народами нашої планети, узгоджуючись з тенденцією на примирення на стійкій основі захисту навколишнього середовища, економічного розвитку і боротьби з бідністю, як це сформулювала в 1992 році Організація Об'єднаних Націй на зустрічі на вищому рівні «Планета Земля» в Ріо-де-Жанейро і висловила у Порядку денному - 21, прийнятого з цієї нагоди, беручи до уваги швидке і постійне зростання, як в минулому, так і в прогнозованому майбутньому, туристської діяльності з рекреаційними, діловими, культурними, релігійними та оздоровчими цілями та її потужні позитивні і негативні впливи на навколишнє середовище, економіку і суспільство як у відправляючих, так і приймаючих країнах, на місцеві спільноти та корінні народи, а також на міжнародні відносини і торгівлю, ставлячи своєю метою сприяння розвитку відповідального, сталого і загально доступного туризму в рамках реалізації прав, якими володіють всі люди в плані використання свого вільного часу для відпочинку і подорожей, і поважаючи суспільний вибір всіх народів, при цьому будучи переконаними, що світова туристична індустрія в цілому багато виграє, діючи в середовищі, яке сприятливе для ринкової економіки, приватного підприємництва та вільної торгівлі, і яке дозволяє оптимізувати його позитивні впливи в плані підвищення добробуту та збільшення зайнятості, також будучи твердо переконаними, що за умови дотримання певного ряду принципів і правил, відповідальний і стійкий туризм цілком сумісний із зростаючою лібералізацією умов, які регулюють торгівлю послугами та на основі яких діють підприємства туристського сектора, і що в цій області можна примирити економіку та екологію, навколишнє середовище і розвиток, відкритість для міжнародних обмінів і захист соціальної та культурної самобутності, враховуючи, що при такому підході всі учасники туристського процесу - національні, регіональні та місцеві адміністрації, підприємства, професійні асоціації, неурядові організації, працівники туристичної індустрії, а також приймаючі спільноти, засоби масової

інформації і самі туристи грають різні, але при цьому взаємозалежні ролі в підвищенні індивідуальної і соціальної цінності туризму і що визначення їх індивідуальних прав і обов'язків буде сприяти досягненню цієї мети, прагнучи сприяти формуванню справжнього партнерства між усіма державними та приватними учасниками туристського процесу відповідно до мети, яку поставила Всесвітня туристська організація, прийнявши в 1997 році на своїй Генеральній асамблеї (м. Стамбул) Резолюцію 364 (XII), і бажаючи, щоб партнерство і співробітництво цього характеру на відкритій і збалансованій основі поширилися на відносини між відправляючими і приймаючими країнами і їх відповідними туристськими індустріями, у розвиток Манільської декларації 1980 року по світовому туризму і 1997 року по соціальному впливу туризму, Хартії туризму (995_640) та Кодексу туриста, прийнятих в 1985 році в Софії під егідою СОТ, при цьому вважаючи, що ці документи слід доповнити комплексом принципів, на основі яких основні учасники туристського процесу будуть регулювати свою діяльність на початку 21-го століття, використовуючи з метою даного документа визначення і класифікації, пов'язані з мандрівками, і особливо, поняття «відвідувач», «турист» і «туризм», які були прийняті на Оттавській міжнародній конференції, що проходила 24 - 28 червня 1991 року, і які були затверджені Статистичною комісією Організації Об'єднаних Націй на її двадцять сьомій сесії в 1993 році.

Стаття 3 . Туризм – фактор сталого розвитку.

- 1.Всі учасники туристського процесу зобов'язані охороняти природне середовище і ресурси з метою забезпечення здорового, поступального і сталого економічного зростання на благо рівноправного задоволення потреб і устремлінь сьогоденних і завтрашніх поколінь.
2. Центральна, регіональна та місцева влада повинна надавати першочергову увагу і стимулювати у фінансовому плані усі ті форми розвитку туризму, які дозволяють економити рідкісні і цінні природні ресурси, особливо, воду і енергію, а також в максимально можливій мірі уникати утворення відходів.
3. З метою зменшення тиску туристської діяльності на навколишнє середовище і для підвищення її корисного впливу на туристську індустрію і на місцеву економіку, слід сприяти більш рівномірному розподілу потоків туристів та відвідувачів у часі і просторі, особливо, пов'язаних з оплачуваними відпустками і шкільними канікулами, а також сприяти згладжуванню сезонності.
- 4.Слід планувати об'єкти туристської інфраструктури та види туристської діяльності таким чином, щоб забезпечувати захист природної спадщини, яку складають екосистеми та біологічне різноманіття, а також охороняти види дикої фауни і флори, яким загрожує зникнення; учасники туристського процесу, і особливо, професіонали сфери туризму повинні погоджуватися з встановленням певних обмежень і меж на діяльність, яку вони здійснюють в особливо вразливих місцях - зонах пустель, полярних і високогірних районах, прибережних зонах, тропічних лісах і вологих зонах, які підходять для створення природних парків чи заповідників.
5. Природний туризм і екотуризм визнаються як цінні форми туризму в силу

того, що вони виявляють повагу до природної спадщини і місцевого населення і дотримуються потенціалу прийому туринських об'єктів.

ДОДАТОК Є.

Система сертифікації «Зелена садиба».

1 ДОВКІЛЛЯ

Довкілля садиби повинно бути екологічно чистим та привабливим, господарі повинні стежити за підтримкою та поліпшенням екологічного стану довкілля, сприяти збереженню ландшафтів та біорізноманіття.

1.1 Садиба розташована в мальовничому місці, поблизу є привабливі елементи ландшафту. "1"

1.2 Околиці садиби чисті і доглянуті, бур'яни виполоті, нема сміття.

1.3 Довкілля садиби не має джерел забруднення (сміттєзвалищ, очисних споруд та ін.). "2"

1.4 Навколишні місця відпочинку доглянуті та очищені від сміття. "2"

1.5 Садиба розташована на безпечній відстані від джерел екологічного ризику. "3"

1.6 Поблизу садиби є природоохоронна територія "3"

2 САДИБА

Садиба не повинна бути джерелом забруднення; використання екологічно-агресивних речовин слід максимально обмежувати; оформлення території має носити ознаки підтримки сталого розвитку регіону та його екологічного стану.

2.1 Територія садиби доглянута та не має ознак забруднення. "1"

2.2 Сміття та відходи збираються в спеціально облаштованому місці. "1"

2.3 Не застосовуються хімічні засоби захисту рослин. "1"

2.4 Органічні відходи збираються в компостні ями або згодовуються домашнім тваринам. "2"

2.5 Не використовуються пластикові садові меблі. "2"

2.6 Будівельні матеріали не вміщують азбесту. "2"

- 2.7 Сміття вивозиться централізовано. "2"
- 2.8 Будинок і садиба оформлені у традиційному для даного регіону стилі "2"
- 2.9 В оформленні садиби використовуються місцеві види рослин "2"
- 2.10 Покращені умови для видів місцевої фауни (годовниці, гніздів'я) "2"
- 2.11 Не застосовуються мінеральні добрива. "3"
- 2.12 Сміття сортується і вивозиться централізовано. "3"
- 2.13 При будівництві будинку та оформленні садиби використані лише екологічно чисті природні матеріали. "3"

3 КІМНАТИ

- 3.1 В оформленні кімнат використовуються елементи традиційного стилю, витвори народних ремесел та мистецтв. "1"
- 3.2 Обладнання кімнат виготовлене з використанням натуральних матеріалів місцевого походження. "1"
- 3.3 Куріння дозволене лише в спеціально визначених місцях.. "2"
- 3.4 В обладнанні кімнат не використовуються синтетичні матеріали. "3"

4 ПРОДУКТИ

Перевага надається екологічно чистим продуктам місцевого виробництва; приготованим за традиційними технологіями.

- 4.1 Джерело питної води перевірене відповідною лабораторією, довідка про це доступна для туристів. "1"
- 4.2 їжа готується з використанням свіжих сезонних фруктів та овочів. "
- 4.3 Доступне вегетаріанське меню. "1".;
- 4.4 Туристам пропонуються продукти лише українського виробництва. "2"
- 4.5 Не використовується одноразовий пластиковий посуд. "2"
- 4.6 Не використовуються продукти в індивідуальній упаковці, " 2 "
- 4.7 Туристам пропонуються продукти лише місцевого виробництва. "3"
- 4.8 Туристам пропонуються сертифіковані продукти органічного землеробства. "3"

5. РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Використання води з водогонів має бути якомога економнішим. Надається перевага природним джерелам.

- 5.1 При наявності водогону встановлені системи місцевої каналізації або обладнані асенізаційні колодязі. "1"
- 5.2 Забруднена вода не потрапляє у довкілля. "1"
- 5.3 При наявності водогону крани та регулятори не течуть. "1"
- 5.4 Асенізаційні колодязі ізольовані від ґрунтових вод. "2"
- 5.5 Водогін обладнаний лічильником. "2"
- 5.6 Кімнати для гостей обладнані окремим лічильником. "3"
- 5.7 У садибі використовується лише вода з природних джерел.

6 РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ТА ПАЛИВА

Переважна більшість палива та джерел електроенергії належить до не відновлюваних ресурсів, через це їх використання слід зводити до мінімуму.

- 6.1 У садибі встановлені лічильники для електроенергії та газу. "1"
- 6.2 Електропобутові прилади (холодильники, електронагрівачі) вимикаються, коли немає туристів. "1"
- 6.3 Ведеться розрахунок споживання електроенергії та палива туристами. "2"
- 6.4 Електричні нагрівачі та прилади для сушіння рук не використовуються. "2"
- 6.5 Опалення кімнат для туристів регулюється індивідуально. "2"

6.6 Для освітлення використовуються тільки енергоефективні лампи. "3"

6.7 Для опалення не використовується паливо з невідновлюваних ресурсів. "3"

6.8 Використовуються альтернативні джерела електроенергії. "3"

7 ОБМЕЖЕНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПОБУТОВИХ ХІМІЧНИХ ЗАСОБІВ

Засоби побутової хімії як правило є синтетичними матеріалами, агресивними до природного середовища, їх виробництво також належить до найбільш екологічно шкідливих. Через це їх вживання слід обмежувати.

7.1 Використання побутових хімічних засобів зведене до мінімуму "1"

7.2 Миючі та дезінфікуючі засоби не містять хлору та бору. "2"

7.3 Синтетичні миючі засоби не використовуються. "2"

7.4 Засоби побутової хімії не використовуються. "3"

7.5 Холодильники та аерозолі, що містять фреон не використовуються. "3"

8 ТУРИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

Туристи повинні бути забезпечені екологічно-орієнтованою інформацією, що сприяє збереженню довкілля та сталому: розвитку регіону.

8.1 Знак "Зелена садиба" демонструється туристам. "1"

8.2 Програма "Зелена садиба" доступна туристам. "1"

8.3 У садибі розміщені "Поради для гостей", що стосуються екологічно-прийнятної поведінки. "1"

8.4 Є інформація про місцеві природні, культурні та історичні цінності, охорону довкілля та біорізноманіття. "2"

8.5 Туристам доступна карта місцевості. "2"

8.6 Туристам доступна карта місцевості з позначеними природоохоронними об'єктами та територіями. "3"

8.7 Спеціалізована екологічна преса передплачується або купується. "3"

8.8 Власники садиби мають добрі знання місцевих традицій, добре поінформовані щодо місцевих природоохоронних територій, стежок, пам'яток історії та культури. На вимогу вони можуть виконувати функції гідів. "3"

9 ТРАНСПОРТ

Надається перевага громадському та екологічно-чистим видам транспорту.

9.1 Туристам доступна інформація про маршрути та розклад громадського транспорту. "1"

9.2 Туристи забезпечені транспортними послугами між садибою та найближчою зупинкою громадського транспорту. "2"

9.3 Є можливість оренди екологічно-чистих транспортних засобів (велосипедів, коней). "2"

9.4 Облаштовані місця стоянки для автотуристів. "2"

9.5 Пішим, вело- та кінним туристам пропонуються пільгові умови. "2"

9.6 Господарі пропонують туристам оренду екологічно-чистих транспортних засобів. "3"

10. РЕКОМЕНДОВАНА ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Рекомендована діяльність, яка найменше впливає на довкілля: піші, кінні та велосипедні прогулянки, плавання, сонячні ванни, веслування, віндсерфінг, гірські лижі, збирання грибів та ягід, риболовля, спостереження за птахами та тваринами.

10.1 Господарі надають туристам інформацію про можливість екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку. "1"

10.2 Господарі пропонують туристам оренду спорядження для екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку. "2"

10.3 Господарі активно сприяють розвитку екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку у своїй місцевості. "3"

11 ПІДТРИМКА НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

Підтримується збереження та розвиток традиційних для даної місцевості побуту, ремесел та мистецтв.

11.1 В оформленні будинку і садиби використані елементи традиційного стилю та декору

11.2 Будинок і садиба цілком оформлені в традиційному. "1"

11.3 Туристи мають можливість ознайомитись чи придбати вироби народних ремесел та мистецтв. "2"

11.4 Розміщення та побут туристів організовано згідно зі старовинним укладом селянського життя. "3"

11.5 Господарі володіють традиційними ремеслами чи мистецтвами і можуть запропонувати туристам свої вироби та продемонструвати традиційну технологію. "3"

11.6 Туристам пропонуються тури та екскурсійні заходи, орієнтовані на підтримку та розвиток місцевих традицій, ремесел та мистецтв. "3"

12 ДОСВІД РОБОТИ

12.1 Більше двох років діяльності під знаком "ЗЕЛЕНА САДИБА. "2"

12.2 Більше чотирьох років діяльності під знаком "ЗЕЛЕНА САДИБА". "3"

ЗМІСТ

	ВСТУП	
1	СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ – ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ОРІЄНТИР ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА	
1.1	Передумови створення «Програми дій 21 століття».	
1.2	Структура «Програма дій 21 століття».	
1.3	Україна на шляху сталого розвитку.	
1.4	Управління сталим розвитком регіону	
1.5	Управління сталим розвитком на рівні територіальних громад	
1.6	Управління сталим розвитком підприємства	
2	ІНДИКАТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ – КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ «СТАЛОСТІ» ТЕРИТОРІЇ.	
2.1	Поняття індикаторів сталого розвитку	
2.2	Формування системи індикаторів у моделі «Тиск – Стан – Реакція».	
2.3	Інтегральні показники сталого розвитку: системи індексів сталого розвитку.	
2.4	Використання кластерного аналізу для оцінки сталості країн світу	
3	КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗБАЛАНСОВАНОГО (СТАЛОГО) РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	
3.1	Передумови формування концепції збалансованого розвитку туризму.	
3.2	Поняття збалансованого (сталого) туризму.	
3.3	Основні принципи збалансованого розвитку туризму	
4	УПРАВЛІНСЬКІ МЕХАНІЗМИ УПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ	
4.1	Управління сталим розвитком туризму	
4.2	Регулюючі механізми управління сталим розвитком туризму	
4.3	Економічні механізми управління сталим розвитком туризму.	
4.4	Контролюючі механізми управління сталим розвитком туризму.	
4.5	Додаткові механізми управління сталим розвитком туризму.	
5	ЗМЕНШЕННЯ ВПЛИВІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОВКІЛЛЯ	
5.1	Особливості впливів на довкілля туристичних підприємств та туристичної діяльності.	
5.2	Заходи і засоби зменшення негативного впливу на довкілля	
5.2.1	Економічні та інженерно-технічні методи зменшення негативного впливу туристичної інфраструктури на довкілля.	
5.2.2	Перспективи використання відновлювальних джерел енергії.	

6	ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ	
6.1	Історія розвитку екотуризму	
6.2	Стан екотуризму та перспективи його розвитку.	
6.3	Види та базові принципи екологічного туризму.	
6.4	Природно-заповідні території як об'єкти екотуризму.	
6.5	Рекомендації з побудови еколого-туристських маршрутів.	
7	СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ	
7.1	Основні терміни та визначення в сільському туризмі	
7.2	Зовнішні чинники розвитку сільського туризму.	
7.3	Структура типової сільської садиби.	
7.4	Охорона довкілля в сільському туризмі.	
7.5	Додаткові екологічно сприятливі послуги в сільському туризмі.	
7.6	Екологічне маркування садиб - міжнародний досвід маркетингу.	

Я. С. Коробейникова

УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу**

Кафедра туризму

Я. С. Коробейникова

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Івано-Франківськ

2016

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

К-68

Рецензенти: Клапчук В.М.

Щука Г.М.

Архипова Л.М.

Коробейникова Я.С.

К-68 Стратегія сталого розвитку туризму: навчальний посібник. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016. – 266 с.

ISBN

У навчальному посібнику «Стратегія сталого розвитку туризму» висвітлено парадигми сталого розвитку суспільства, сталого розвитку туризму, управлінських механізмів реалізації принципів сталого розвитку туризму, регулювання туристичної діяльності на основі концепції сталого розвитку туризму. На прикладі екотуризму та сільського туризму розглядаються практичні аспекти упровадження принципів сталого розвитку туризму.

Призначений для підготовки магістрів спеціальності 242 «Туризм».

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

© Коробейникова Я.С.

© ІФНТУНГ, 2016

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

К-68

Рецензенти: Клапчук В.М., д.іст.н., проф., зав.каф. готельно-ресторанного
Щука Г.М.

Архипова Л.М.

Коробейникова Я.С.

К-68 Стратегія сталого розвитку туризму: навчальний посібник. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016. – 266 с.

ISBN

У навчальному посібнику «Стратегія сталого розвитку туризму» висвітлено парадигми сталого розвитку суспільства, сталого розвитку туризму, управлінських механізмів реалізації принципів сталого розвитку туризму, регулювання туристичної діяльності на основі концепції сталого розвитку туризму. На прикладі екотуризму та сільського туризму розглядаються практичні аспекти упровадження принципів сталого розвитку туризму.

Призначений для підготовки магістрів спеціальності 242 «Туризм».

УДК 338.48-1

ББК 65.433.88

© Коробейникова Я.С.

© ІФНТУНГ, 2016

Зав. кафедри туризму,

д.т.н., проф.

Л.М.Архипова

Член експертно-рецензійної

комісії університету, к.т.н., доц.

В.Я.Василишин

Нормоконтролер

Г.Я.Томашівська

Інженер 1 категорії

С.Т. Тацакович